

MR H VM. ., Ç NG Z LU. , H S N VH. .

Q R B NLI I

*z rb yc n R spublik sı T hsil N zirliyinin
iyul 2008–ci il t ri li s ylı mri il d rs v s iti
kimi t sdiq lunmu dur.*

B KI –Müt rcim - 2008

İm r d kt ru:

İm r M H RR M V
t ri lml ri n miz di

R d kt ru:

N zir S D V
t ri lml ri n miz di, dosent

R yçil r:

Sül ym n M MM D V
m kd r lm dimi,
t ri lml ri d kt ru,
pr f ss r

C m I MUST F Y V
t ri lml ri d kt ru

D rs v s itinini giri , II f slini 2.1, 2.2, 2.3, 2.4 y rımf sill rini v IV f sli .Çingiz lu; III f slini H.H s n v; II f slini 2.5 y rımf slini, I v V f sill ri M. mr h v i l m i l r.

mr h v M is, Çingiz lu nv r, H s n v H bil.
Q r b nlı 1. D rs v s iti. B kı, Müt rcim, 2008. – 208 s.

VIII yüzülin rt l rınd y r nmu v qıs z m n rzind z rb yc nd v r qd t nunmu Q r b nlı un t ri i mü sir dövrü d m r q k sb dir.

V s itd Q r b nlı un içtim i-iqtis di, siy si v m d ni t ri i ilkin m nb l r s sind rh lunur.

V s itd n li v rt i tis s m kt bl rinin mü lliml ri v t l b l ri, m gistr l r, z rb yc n t ri inin rt srl r dövrü t ri i il m r ql n nl r, t dqıq tçıl r, h mçinin rt m kt bl rin mü lliml ri f yd l n bil r.

4306020500

026

32-08

© mr h v M., Çingiz lu ., H s n v H

G R

nliql r dön mi z rb ye n t ri inin s n d r c m r qlı v mühüm m rh l l rind n biridir. nliql r t ri ini ilkin m rh l d müst qillik t ri imiz kimi öyr nm liyik.

VIII yüzilliyin rt l rind N dir hın h kimiyy tinin z ifl m si n tic sind y r n n nliql rd n biri d Q r b nlı ıdır. Müst qil nlıq, kiçik dövl t qurumu kimi f liyy t b l y n Q r b nlı ı z bir z m n içind q n ul rı t r find n kif y t q d r qüvv tl nmi nliq kimi t nınmı dı.

Q r b nlı ının t ri ini öyr n rk n bir m s l ni n z rd n q çırm m liyiq. Q r b b yl rb yiliyinin v risi G nc nlı ı ldu. Uzun ill r y ı ılmı zin , q un, q l - q rniz n, m rk z – h mısı G nc nlı ın q ldı. Q r b nlı ı y y rd n v r ldu. H tt ilk p yt tının s çimi d uzun müb his mövzusun ç vrildi.

Q r b nlı ının t dqiq t by kti kimi s çilm sinin bir n ç s b bi v r. Bu s b bl r r gi nun t ri i, c r fi y rl m si, g siy si hmiyy tliliyi, i lçı dövl tl rin müt m di t c vüzün m ruz q lm sı, tnik mün qi l rin mövcedlu u v s irdir.

Q r b nlı ının t ri inin d rind n, by ktiv v k mpl ks t dqiqin böyük htiy c duyulur. n gör d biz nliq dön mini, bu m rh l ni imk n d ilind g ni r - dırm ı q r ımız m qs d q yduq.

Q r b nlı ının siy si v ictim i-iqtis di t ri in d ir yli m t ri l v rdır. H m t ri i kit bl rın, h m z ngin r iv m t ri ll rının lm sı i imizi s nl dır n m s l l rd ndir. Ç tinlik bur sınd dır ki, h m kit bl r, h m d r iv m t ri ll rı s s n I yüzili h t dir.

I F S L

Q R B İ N T R N N Z R

Q r b z r b y e n n t r k i b i n d Q f q z ı n q l b i n d y r l n b i r b ö l g d i r . B u q d i m d i y r d ü z n (ı) v d l ı q (y u r ı) l m q l i k i h i s s y b ö l ü n m ü d ü r . n u n d l ı q h i s s i



s v t d ö n m i n d r s m i l r q « D l ı q Q r b » d ı i l t n ı n ı r d ı . D l ı q h i s s Q r b ı n b ü t ü n t r p q l r ı n ı n $\frac{5}{12}$ f i z i n i t k i l d i r .

Q r b m t b i t i

Q yn ql r gör Q r b ın hüdudl rı c nubd r z ç yı üz rind ki ud f rin körpüsü il b l yıb im l-q rbd Sınıq körpü r sınd kı r zini h t dir. Q r b ın r qd s rh ddi Kür ç yı il t m ml nır. Bu vil y t iqlim b ımınd n üç b-h v m nt q sin – mül yim, d yi k n s yuq v s yuq m nt q l r bölünür. r zisinin 33 f izini m yv cl rı il z ngin m l r t kil dir.

Q r b ın t rp ı b lıdı, d lıq-m lik q hv yi r ng t rp ql rd n, d lıq-m lik b z r ngli t rp ql rd n, d lıq-düz nlik q r v b q cür t rp ql rd n ib r tdir. Bu n hiy nin sink, mis, b rit, m rm r, g c, y nm y n gil, d yirm n d 1, 120-d n rtıq q zlı, t rkibind d mir, k rb n l n min r l bul ql rı v rdır ki, bunl rd n bir ç u u h rinin y ınlı ınd , L çın v K lb c r bölg l rind dir.

Rz qulu b y Mirz C m l lu Q r b ın t bi tind n b hs d r k y zırdı: «Q r b ın d lıq y rl ri v y yl ql rı Göyç s rh dl rind n tutmu rdub d q d r b d n-b c nn t b nz r ç m nlikdir. Y y l q lm sın b m y r q, bur d qı d d m l-q r , q yun, h yv n s l m q lur. Bu y rl rd Q r b s hr sının qı l ql rı kimi ç s l m t lur v qı d m l-q r y s yuqd n h ç t r t unmur.



S n 30 ild d h ç s sl n n, ins nl rın s bl rini t rım ç k n Q r b pr bl min d ir külli miqd rd s r y zılmıdır. Bu s rl rin n ttini Q r b ın z li v b di z rb yc n t rp ı lm sı, bu y rin s kinl rinin ks riyy tinin türk t yf l rı lm sı t kil dir.

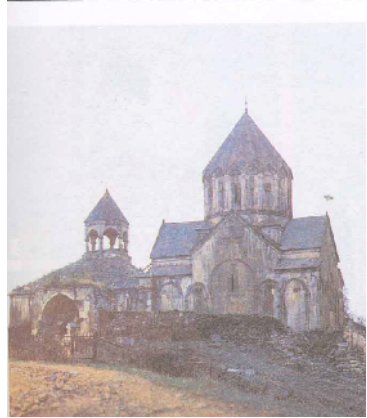
1921-ci ild S v t Rusiy sı Z ngi d r si bölg sini z rb yc n SSR-d n yırdı, y ni y r dıl n q nd rm rm nist n SSR- birl dirdi. 1923-cü Mu t r Vil y ti t kil dildi. Bununl

ild is D lıq Q r b

d , y ni mün qi c ının s s ı q yuldu, slind ikinci rm ni dövl tinin y r dılm s ı üçün b z y r dıldı.

B llidir ki, s n iki srd Q rbi z rb yc nd v Q r - b d rm nil r t p nıml ri hiyl g rc sin d yi dirmi , özünükül dirmi l r. rm ni liml ri B.Ulub by n, M.B r u- d ry n, Q.K p ntsy n v b q l r ın -b zun b m d n, h ç bir lmi s s söyk nm d n y ni dl r uydurmu , d l yısı il z ri türkl rinin bu r zil r g lm ldu unu sübut tm y c hd tmi l r. Bun qism n d n il lmu l r. rm ni t ri çil ri, dilçil ri, tn qr fl r ı «türk, z rb yc ndilli q bil birl m l ri r d n zı- zı n ltu sr q b q bu ölk nin s kinl ri lmu l r» fikrin m h l q ym m ı l r. rm nil r özg dill rd y zılm ı s rl ri m hv tmi , r bl rin isl m ı y ym s ı m q mind n b h- r l n r k, tr fl rd rm nil dirm p rm ı l r. Rus liml ri is bu cür y n m y «t l r ntlıq» göst rmi l r. D yirl r ki, y l - nın ömrü z l r. «Y ni t ri y r tm f liyy ti» h ç bir s s söyk nm diyi üçün t zlikl gördükl ri i i y dd n ç ı r n r- m nil r h qiq ti tir f tm li l- mu l r. rm ni t ri çil ri .D.

n sy n, T.T r-Qriq ry n ist m - d n lb nl r m sus y zılı bi- d l rin rm nic y t rcüm dildikd n s nr m hv dildiyini tir f tmi l r. Q fq z lb ni- y s ın d ir F.M mm d v nın bir sır fikirl ri d bizi q n tmir.



Q r b ın Alban m b di Qanzasar

ndi d d çımı h qqınd .

Q r b dının çımı il bir ç z rb yc n v düny
liml ri m ul lmu l r. M nb l rd Q r b dı h m
t klickd , h m d D lıq Q r b v y Yu rı Q r b klind
i l nmi dir. Q r b t p nimin y zılı m nb l rd VII srd
r st g linir. lk m lum t nnili S mu l m susdur. ,
«Q r b » sözünü rm nic y ç vir r k «S v yqi» klind
i l tmi dir. Dig r rm ni mü llifi T vm rdsurin «Q r b »
t rminini t rcüm tm d n i l tmi di.

R id d d in «C mi t-t v ri » s rinin uzn m
hiss sind y zıdı: «S q l l n B z k q bil l rinin
y yl ql rı S yr m s rh ddind n v B qurd d l rınd n t
Q r b q d r lsun».

R.Yüz b va gör q r sözü «r ng», « ır», «q rb»,
«büyük», «q ç q», «sı », «q ln», «ç lu b ı l n h r»
m n sını d ıyır.

.S diy v Q r b sözünün y r nm t ri ind n d nı r v
nun sırf z rb yc n dı ldu unu q yd dir. , göst rir ki, VII
srd n y zılı d biyy td i l n n «Q r b » z rb yc n n
mü yy n c r fi hiss sin v rilmı t ri i- n n vi ddir. ,
z rb yc n dilin m sus «q r » v «b » sözl rind n
ib r tdir.

.N.K n n v türk m n li t p niml rin s m ntik sı il
b lı bir sır q nun uy unluql rı çıb göst rmi dir. üsusil
t rkibind « » v «q r » sözl ri l n t p niml rin ç g ni
r ld s p l nm si v bu sözl rin h nsı m n d i l nm si
b r d nun m r qlı fikirl ri v r.

Bildirdiyimiz kimi, b zi bilgil r gör , «Q r b » sözü iki
hiss d n (q r + b) sözl rind n ib r t lub «q r » m ,
y ud «b » m n sını d ıyır. T dıq tçıl rın ks riyy tinin
fikirinc Q r b g ni v sı b l rı l n bir diy rdir.
cl rın sı lı ı s b bind n nl rın y ıl r ngi q r y ç lır.

B zi bilgil r gör «Q r b » sözü « lq» v «b » ,
«büyük b » m n sı k sb dir.

.D. lil v gör , Q r b t p niminin m n sı h qqınd mü t lif fikirl r v r. nl rd n biri budur ki, ölk d «q r üzüm» y ti dirildiyind n v y ud, ölk d guy «q r y rp qlı» b l r ldu und n n Q r b d yilmi dir. .C m id v is Q r b sözünü « im li-q rb b ı» kimi iz h tm y ç lı mı dir. nun fikrinc , Q r b düzün d B yl q nd n v rildiği için (Q r b düzü B yl q n h rinin im li-rqınd lmu dur) , b l dl ndırılmı dir.

F rziyy mü llifl rini n ç ç dir n «q r » sözü lmu dur. .C m id vd n b q nl r h r y rd «q r »nı r ng kimi b dü dükl rind n, Q r b ı «q r üzümlü», «q r y rp qlı b » kimi iz h tm y ç lı mı l r. R spublik t p n mik sind q r il g l n ç r fi dl rın t dqiqi q r nın v til «r ng», « ır», «büyük», «q ç q», «sı », «q ln», «ç luq» m n l rınd i l ndiyini mü yy n tmi dir.

Gün y z rb yc nd v ski m nb l rd y zılı v d yili d «Q r b », y ud «Q r b » sözl rinin h nsının düzgün lm sını mü yy nl dirdikd n z r lm q l zımdır ki, «q r » d yili z m nı «q r »dır. Dig r t r fd n «q r » d düzgün d yil. n gör ki, « » s iti türk dilind q ln s itl r zümr sind ndir. h ng q nunun gör , bir söz d ilind iki q ln y ud, n zik s itin q l m sı düzgün d yildir. Qr m- m tik b ımınd n «Q r b » sözü d h düzgündür.

Y.V.Ç m nz minli K tib Ç l binin «C h nnüm » s rin l v lun n Q fq z rit sind n d nı nd göst rir ki, r d bire Q r b göst rilir. d m ı h rinin q rb c h tınd , d m li, m id n çı dıqd Kür ç yın ç tm d n Q r b l r r st g lin rmi .

K nst ntin B qry n r dnı y zır ki, p ç n q t yf l rınd n biri « r v y» dl nır. Bu, k r b ql rd ndır.

. p n Q r b sözünün m n sind n d nı rk n göst rir: «Bu ölk nin (im li z rb yc n) dü m nl ri ç lub. 310, 378-ci ill rd b v r n 40 günlük z lz l bur l rı r b q yub. Bu yurdun ç göz l gu l rind n biri l n Q r b m dı d

v t d n l q n dilind i l n n « r b » sözünd n q lı b».

F.S.Y n viç y zırdı: « r d l p q dimd n q r üzüm y ti dirilir. dur ki, h min r zi «Q r b » dl nır.

.F rz li «Q r b » h qqınd id kıl rı bildirir: Q r b sözünün birinci hiss si l n q r – böyük, n h ng, q r – q r nlıq, i iqsızlıq, q r – q m, k d r, b db tlik, q r – s vinc, dlq, y r ıq, göz llik m n l rını v rir. Q r nın du, i i ı y dur, s yuqluq v r ngsizlikdir. «Q r » q runu itirmi r ngdir. «Q r»un bir m n sı d ddu». Bir sözl , «Q r b » t p niminin çılı m .F rz linin göst rdiyi böyük, n h ng m n l rı d h y pı ıqdr.

.Hüs yn v, .F rz li «Q r b » t p niminin ikinci hiss si l n «b » h qqınd d nı r q b – b q – b q – t nrı, ll h m n sınd i l n n söz kimi ön ç kmi l r.

z rb yc nd kı Q r b t p niminin dı ilk d f 1284-cü ild t ri çi F zlull h R id ddinin m ktubl rınd ç kilir. Bun mün sib tini bildir n Q.Q ybull y v q yd dir ki, R id ddinin s rind ki «Q r b » dı «Q r b düzü» m n sınd i l nmi dir. Bu d z n nın d lıq hiss sin n v t d n mil dildiği h l q r nlıqdır. H r h ld bir y ydındır ki, «Q r b » t p nimi türk m n lidir v bu dın d lıq r ziy id dilm si d m hz türk dill rind d nı n h linin mövcud ldu u bir r itd b v r bil rdi.

Q r b dının bu bölg y v rilm si t ri i M h r r m B y rın « lti min illik türk yurdu – Q r b » dlı m q l sind öz ksini t pmıdır: « rr n» dı il t nın n bu bölg müs lm n türkl rin bur g li ind n s nr «Q r b » dını lmıdır. G nc v G nc nin c nubund kı d lıq bölg l r , Kür ç yı b yunc gün y r zil r m nq ll r dövründ «Q r b i- rr n» d yilirdi».

B zi t dqıq tçıl rın fikrin gör , Q r b t ri i- tn qr fik y l ti dını q dim Q r b h rind n lmıdır. T p nimçi R.Yüz b v Q r b h rinin XVI yüzd n mövcud lub, VIII yüzd l süqut tm si fikrind dir.

VI yüzil İm n s yy hı . İ rinin t rtib tdiyi rit d Q r b h rinin Füzuli r y nunun H r diz d miry lu st nsiy sınd n r qd , C nubi z rb yc nd , sl ndüz k ndi y inlı ind Q r su ç yının r z tökül n m ns bin y in r zid ldu u göst rilir. T dqiq tçıl rd n Q r b in tn nim İm sı fikrind l nl rd v rdır.

Q.Q ybull y v d yil nl rd n b l n tic y g l r k q yd dir ki, p ç n q-k ng rl rin Q r b dlı t yf sının h m İb niy nin q rbind v h m d N çıv nd k ng rl rin iç risind y m sı übh sizdir.

rts d p ç n ql rl b lı q dim v mü sir t p niml r d r d Q r b t yf sının q dimd n m sk n ldu un d l l t dir v 1284-cü ild n m lum l n Q r b t p niminin m hz h min t yf nin dı il l q d r y r ndı nı göst rir.

Müt ssisl rin fikrinc «Q r b » dının z rb yc nd y yılm sı indiki Q r b in d lıq hiss sind , V- yüzill rd « rs » kimi t nin n r zid y mı p ç n ql rl b lı İmu v bu d s nr l r r zinin düz n y rl rin İmil dilmi dir.

Q r b in tn nim İm sını t sdiq d n mü llifl rin içind S r urb yli d v r. S. urb yli Q r b t p niminin b q k mp n ntini b q (b k, b ı) q bil sinin dı il b l yr.

z rb yc nd d h g ni r zini h t d n Q r b m nb l rd , ks r h ll rd , « rr n Q r b ı» kimi v rilir. « rr n Q r b ı» t rminin ilk d f F zlull h R id ddinin «C m t-t v ri » s rind 1284-cü ilin h dis l rind n b hs lun rk n t s düf dilir. Mü llif, l c d , dövrün t ri çıl ri, bu r zini « rr n Q r b ı» (Q r b - rr n) dl ndırm ql nu b q Q r b l rd n, ilk növb d , Türkm nist nin c nubi- r q v fq nıst nin im li-q rb r zil rind mövcud İmu «B d is Q r b ı»nd n f rql ndırm k ist mi l r.

Q r b dı t p nim kimi g ni y yılıb. 1727-ci il id s n dd N çıv nd Q r b l r dlı k ndin dı ç kilir. Q r b dlı r b lıq Q rs vil y tind , K r b kli t p nimi St vr p l vil y tind , Q r b v Q r b lı t p niml ri V lq b yund ,

rt siy d (Özb kist nd – K r b k), C nubi z rb yc nd v b. y rl rd v rdır.

V til Q rbi z rb yc nın çmi dçin, c q l , M ku, D r k nd-P rç nis, V di, Sürm li, K r i r zil rind d Q r b , Q r b l r, Q r b lı, Q r b lı K bir, Q r b lı Sıqır v s. y yı m nt q l ri mövcud lmu dur...

z rb yc nd «Sur b Q r b ı» (v y «Kiçik Q r b ») v «T briz Q r b ı» dlı y rl r d v r idi.

r f ddin li Y zdi y zır ki, «...Q b l r zisind möht m rduy birl dil r... S r (b lk d , Sur b) q l sını d tutub y rl y ks n tdil r v Sur b Q r b ın g ldil r. (S hibqır n) r d n çı ıb Kür ç yı s hilind m sk n s ldı». Mü llifin m lum tınd n b lli lur ki, Sur b Q r b ı Q b l il Kür ç yının r sind Sur b q l sı y rl n r zid mövcud lmu dur.

Q r b t p niminin y yılm r lı, göründüyü kimi, ç g ni dir. fq nıst n, Özb kist n, Türkm nıst n, r n, im li Q fq z v dig r r zil rd d Q r b t p niml ri q yd lınmıdır. l bütün bunl r d biz Q r b t p nimini tn niml l q l ndirm y h qq q z ndırır. I srd Q fq zd n yl rd , M ld v d q q uzl rd Q r b dlı t yf lmu dur.

T ri çi V qif Piri y vin fikrinc «Q r b » dının z rb yc nd , cüml d n, rr nd i l nilm si v t zlikl g ni kild y yılm sını Hül kul r dövl tinin t sisi n tic sind bur d y ni türk-m nq l t yf l rının m skunl m sı il b l m q d h m ntiqi l rdı.

Yu rd q yd tdik ki, nnili S mu l «Q r b » l t rcüm d r k «S v yqi» klind göst rmi dir. rm ni dilçil ri nu «K r b k» klind y zmı l r, «k r» - d , «b » - dö ; y m c sözl rind n y r ndı mı söyl yirl r. nl r gör , «Q r b » d m dö ü d m kdir. l bu sözün özü göst rir ki, Q r b h l rm nil r bur d m skunl m mı d n mövcud lmu du. nl r is bur d m rh l l rl m skunl mı l r, d h

d rusu m skunl dırılm l r.

T r i s h i f l y k:

1) İlk önc r b lif si bd-ül-M likin mri il lb n kils sinin rm ni kils sin t b tdirilm si il (701-ci il) birinci m rh l ni t kil dir;

2) 1828-1830-cu ill rd rusl rın 40 min r n rm nisinin z rb yc n , nun n y ı t r p q l r ın – Göyç v Q r b bölg l rin köçürm y b l m sı il ikinci m r h l b l ndı;

3) Üçüncü m rh l y rli h linin rm nil dirilm si il y dd q lib.

Ç r Urn yrın z m nınd risti nlı ı q bul d n q r - b l l r ın d l rd y y n hiss si r d q l dı, düz nd y y n h li is VIII-I srl rd müs lm nl dırıldı. Bu m s l d n b hs d n P tru vski y zırdı ki, D lıq Q r b d y y n h linin rm nil dirilm sind kils s s r l yn dı. Bu i d r bl rin d lıq y r l r h v ssiz g tm si d n z rd n q ç m m lıdır.

V.N.L vi t v y zır ki, Q r b nlıq l nd u v nunl birlikd 250 k ndd n ib r t imi .

İlk növb d q yd tm k l zımdır ki, V- VI yüzill rin f rsdilli m nb l rind «D lıq Q r b » t rminin t s düf lunmur. Q r b ın t ri n bir-biril sı iqtis di v m d ni l q d lmu d lıq v d t yi r zil ri c r fi b imd n r r nın t rkib hiss l ri idi. B z n Q r b il r r ni ynıl dirib v hid r zi kimi d v rirdil r. r r n, göst rildi yi kimi, d h g ni r zini h t d n inzib ti-c r fi bölg lub, z rb yc nın bir hiss si h s b lunmu v Hül kul r dövl tinin inzib ti r zisin y l t kimi d il dilmi dir. Q r b , z rb yc n t ri çisi bu B kr l- h rinin t biri il d s k, « r r nın p yt tı», d h d rusu nun m rk zi h s b lunurdu. H mdull h Q zvinis Q r b ın r z ç yın q d r uz ndı nı, r zın Q r b ın s rh ddi ldu unu q yd dir. Göyç d nizinin

im lnd y rl n Z q min v B yl q nın Q r b id dildiyni, Q r b n r zic irv nın b hiss sind , y ni nun s rh d dnd y rl diyini ks tdir n f ktl rı, Q r b tic r t y lunun Kür- r z q v ind n b l yıb Tiflis q d r d v m tdiyni n z r ls q, III- IV yüzill rd Q r b tic r t y lunun Kür- r zl t min n yniliyi b r d mül hiz ir li sürm k l r. H mdull h Q zvini Q r b tic r t y lunun Kürün r z il birl diyi y rd n Tiflis kimi 54 f rs ng ldu unu q yd dir. Mü llif d h s nr h min y ld kı s s h rl ri v y yı m nt q l rini s d l yır v nl rın r sınd kım s f l ri göst rir. nun q yd tdiyi r q ml rin c mi 54 dir. Bunun t min n 40 f rs ngi Gürcüst n s rh d dnd kimi l n r zid n k çir. Bununl b l , Q r b il rr nın yni s rl rd h mcins üzvl r kimi i l nilm si nl rın yniliyi b r d ki mül hiz ni übh ltın lır. F.R id ddinin «Mük tib t» ind «Q r b , Mu n rr n v ki vil y tl ri - 300 f dd n» f ktnd rr n v Q r b yrı- yrı y l tl r kimi v rilir. Yu rıd kıl rı n z r l r q, b l q n t g lm k l r ki, «Q r b » istil hı III- IV yüzill rd « rr n» dı il y n i l nmi , b z n nu v z tmi , inzib ti- r zi b imınd n is rr nın m rk zi s h l rini h t tmi dir. Q r b d lıq v d t yi y rl ri birl dir n v hid r zid n ib r t lmu dur.

Y ri g lmi k n, q yd tm k l zımdır ki, Q r b s nr l r d t min n göst ril n r zini h t tmi dir v r n limi M h mm d C v d M kurun Kürd n im ld kı r zil rin d s n yüzild «Q r b » kimi dl ndı nı iddi tm si fikri t ri i h qiq td n uz qdır. Mirz C m l C v n ir Q r b inin «Q r b t ri i» s rind uyuruq: «Q dim t ri kit bl rının y zdı m gör , Q r b vil y tinin s rh di b l dir: c nub t r fd n ud f rin körpüsünd n Sınıq körpüy q d r - r z ç ydır. ndi (Sınıq körpü) Q z , m dil v D mirçi-H s nli c m tı r sınd dir v Rusiy dövl ti m murl rı rus istil hı il «Kr snı m st», y ni Qızıl körpü dl ndırır l r. r q t r fd n Kür ç ydır ki, C v d k ndind r z ç yın q vu r q g dib z r

d nizin tökülür. im l t r f d n Q r b in Y liz v t p ll s rh ddi Kür ç yın q d r - G r n ç yıdır v Kür ç yı ç y rd n (k çib) r z ç yın ç tır. Q rb t r f d n Kü b k, S lv rti v rikli dl n n uc Q r b d l rıdır».

T q diml rd n Q fq z lb niy sının t rkib hiss si l n Q r b d lb n, rr z, q r z, uti, q r q r, p ç n q v b q t yf l r y m l r. Q r b bir n ç t ri i vil y t v y l t l r bölünürdü...

IV yüzild Q r b d risti n lıq y yılm b l dı. V yüzild hunl r, VII srd is z rl r Q r b d m skunl m l r. r bl r Q r b i l t dıkd n s nr - VIII yüzild n b l y r q bur d isl m dini g ni y yılm b l dı, Q r b in d lıq r zisind , üsusil , rs kd y y n h li t dric n qriq ri n l dı. h rl rd y y n h li is isl m dinini q bul tdi.

I yüzild B b k h r k tı Q r b d sir y t tmi di. rt ç d z rl rin k b r, t m , biç l, q r çur v s. t yf l rının dl rı il b lı Q r b d K birli, T m küt, Biç ll r, Q r ç rlu y yı m nt q l ri v rdı...

yüzild Q r b dd dil rin, I yüzild is S leuql rın h kimiyy tin k çdi, II yüzilin 2-ci y rısınd n Q r b ld nızl r dövl tinin mühüm y l t l rind n biri idi.

III yüzilin 30-cu ill rind Q r b ı m nq ll ri l tdi.

Q r b in d lıq hiss sind , rs v Uti r zil rind II- V yüzill rd çın kny zlı ı mövcud idi. « c ib ddüny »d q yd dildiyyi kimi, çın rr nın t rkibind m h l lub ç tin k çil n d lıq v m lik r zil ri h t dirdi. d m r zisind , çınç yın s s hilind y rl n çın q l sı kny zlı in m rk zi v s s ist hk mı s yıldı. Kny zlı in n p rl q dövrü « lb n ç rı», « lb niy ucq rl rı s hibi», « çın ölk sinin kny zı» kimi m hurl mı H s n C l lın h kimiyy ti dövrün t s düf dir. rm ni t ri çisi T .T r-Qriq ry nın y zdı ı kimi, H s n C l lın n sli m hr nil rin büyük lb n kny zlı ı n slin g dib çı ır. nun

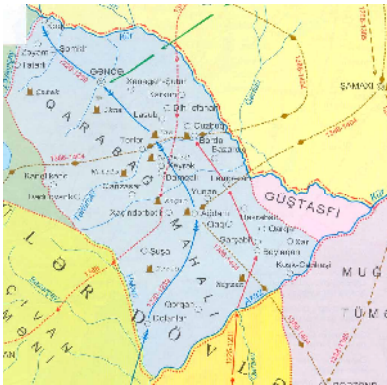
rm nil dirilm si r lliqd n uz qdır. . . rb li bir t r fd n çını «q dim lb niy nın bir hiss si» h s b dir, dig r t r fd n is H s n C l lı « rm ni ç rı» kimi q l m v rir. s n y zdırdı ı piqr fik bid l rd özünü « lb n ç rı» dl ndır n H s n C l lın rm nil dirilm si çının rm ni r zisi lm sını göst rm kd n b q bir y idm t tmir. çın kny zlı ı III yüzilin vv l rind m nq ll rın v r zm h C l l ddinin hücuml rın m ruz q lır. M nq ll r 1220-ci ild lb niy y hücum dib bur d n rm nist n v Gürcüst n s ulm q ist yirl r. Kny z H s n C l l böyük h diyy l rl m nq l s rk rd si Cuci Bu nın hüzurun g dir, n it t d e yini bildirir v bunul d , m lik n l rinin h kimi kimi t nır. r zm h C l l ddinin yürü l ri dövründ is H s n C l l v zir r f l-Mülkün t qibin m ruz q lır v n 10.000 din r qızı pul (b rb ri) v rm li lur. H s n C l l çın - lb n kny zlı ını d h d möhk ml tm k v öz istiql liyy tini q ruyub s l m q m qs di il 1251-ci ild B tı nın hüzurun g dir, b zi y rl rin n v rilm si v yni z m nd , lb n k t lik su N rs sin ml kının v rgil rd n z d lunm sı b r d f rm nl r l bilir. H s n C l l m nq ll rd n istif d tm k n min nl rl sı q humluq l q si y r tm ç lı r, üç qızını m nq l s rk rd l rin r v rir. , 1255-ci ild B tı nın lu S rt nl M nq lust n M nqu (Munk) q nın y nın g dir v 5 ild n s nr q ydır. M lum ldu u kimi, 1253-cü ild Kilikiy rm ni ç rı I H tüm (slind I H ysum – r d.) d m nq l q nı M nqu nın «y rdımınd n» istif d tm y c hd göst rmi v Q r q rum g d r k nunl müs lm nl r q r ı ittif q b l mı dı. H s n C l lın z m nınd bir sır tikintil r, , cüml d n, 1240-cı ild Q ns z r m n stırı in lunur; nun m sl h ti il Mus K l nk ytuklunun m hur « lb n t ri i» s rin lb niy nın III sr t ri ini ks tdir n dörd f sil l v lunur. çın kny zlı ı H s n C l lın v tünd öz s l hiyy tini q ruyub s l y bilir. H s n C l l

1261-ci ild hz d r qunun mril öldürdükd n s nr

nun lu t b y kny z t yin lunur v 1287-ci ild k h kimiyy t sürür.

M nq ll rın istil sı dövründ n rr nın c nub hiss si Q r b dl nır. S yy h H cı Z yn l bđin ırv ni y zır ki, « rr n» türk dilind isti y r d m kdir... Kür v r z r sind m hur vil y tdir. Q rbd n Kçık siy , im ld n Mu n v Gürcüst n, c nubd n rm nist n il h ms rh ddir. H l v til Y qut H m vi rr nı ırv n il z rb yc n r sind l n r zi, H mdull h Q zvini is r z il Kür ç yı r sind kı r zini rr n dl ndırmı v nun ırv n, z rb yc n, z r d nizi v rm nist n il h t lundu unu bildirmi dir.

Q r b rr nın t rkib hiss si kimi, III- IV yüzill rd z rb yc nd b v rmi ictim i-iqtis di h dis l rin m rk z- l rind n biri idi. l nlıl rın d im Q r b d çı l m l rı bir sır dövl t s viyy li h dis l rin bur d b v rm sin s b b lmu dur. T ke nu göst rm k kif y tdir ki, m nq l hökmd rl rının üçü (Q z n n, rp n v nu ırv n) s lt n t t tın Q r b d çı mı , ikisi is (r qun n, bu S id) Q r b d v f t tmi l r. Q r b d b v rmi h dis l rin bir qismi t ri çil r t r find n rr n id dils d , Q r b m bil v sit özün mil lun n f ktl r s sind vil - y tin bu dövrd ki t ri ini, qıs ls d , i iql ndırm q mümküdür.



Q yd lundu u kimi, Q r b ilk d f y zılı m nb - l rd 1284-cü il h dis l rinin rhi z m nı tırl nır. Bu ild m nq l hökmd rı Sult n hm d m rk zi h kimiyy t q r ı çı mı Q nqkurt yı, l ltul rı il birlikd , rr n Q r b ind öldürdüdür. 1291-ci ild m nq l hökmd rı r qun n rr n Q r b ind v f t dir.

Q r b XIII-XIV srl rd

1295-ci ild Q r b d dövl t h miyy ti k sb d n mühüm h dis b v rir: Q z n n h min il n y brın 3-d r r n Q r b ind s lt n tt tun çı ır.

Q r b 1318-ci ild l nil rl qızıl rd lıl r r sind g d n müh rib l rin m yd nın ç vrilir. bu S id Özb k nın hücum tdiyini idib dü m n q r ı q un hiss l ri gönd rir.

mirl r Özb yin h ml sini d f d r k q yıdıb Q r b d m sk n s lrl r. bu S id Q r b d h ç diqq t y tirir, nun t bii r itini, c r fi mövq yini, üsusil im l istiq m tind n gözl nil n v t ırı hücuml r q r ı müb riz d ki r lunu n z r l r q vil y tin möhk ml n dirilm sin ç lı ır. , öz b cısı S tıb y tunu v b cısı lu Sur nı Q r b gönd rir. 1333-cü ild Q r b in id r si bu S idin f rm nı il M h mm d b y Qu çiy t p ırılır. 1334-cü ild M h mm d b y Qu çı bir sır mirl r il ittif q girib Sult niyy d bu S id q r ı i ti q ldırır v s n n tic d h bs lunur. Q r b in id r si mir Sur n Sulduz t p ırılır.

1335-ci il Q r b t ri ind l m td r il ç virilir. Qızıl r d q unl rının növb ti hücumunun q r ısını lm q v dü m n ciddi z rb ndirm k m qs di il bu S id B d d, Diy rb kir v s. vil y tl rin q un hiss l rini r r n t pl yır v özü d dövl t y nl rı il Q r b g lir. L kin, , f d l r ç ki m l rinin qurb nı lur v z h rl ndiril r k öldürülür. Fövq l d v ziyy tl l q d r v zir Qiy s ddin R idinin b çılı ı il kr nc, rtuq h bin l u, Sur n v s. mirl r v dövl t y nl rı Q r b d t cili l r q rp K vunu p d h l n dirl r. rp n Özb yin hücumunun q r ısını lır v Q r b d m sk n s lır. H min ild , q unl Q r b d n M r y g dir v Mus n q r ı müb riz p rır.

Sult n bu S idin ölümünd n s nr m rk zi dövl tin t n zzül u r m sı, p rç l nm sı v n h y t, süqutu Q r b d öz t sirini göst rmi dir. Q r b h kimi mir Sur n v n sı S tıb y tun Hül kul r dövl tind idd tl n n f d l r müh rib l rinin f l i tir kçıl rın ç vrilirl r v d m k l r ki,

n mühüm m s l l rd h ll dici mövq tuturl r. Bu, ilk növb d , sult n Ulc ytunun qızı, bu S idin b cısı S tıb y tunun Hül kul r dövl tinin hüquqi s hibi v t t-t cın y g n v risi lm sı il b lı idi. mir Sur n M h mm d n v nun him y d rı l n y H s n C l iri il ittif q b l yıb Mus n q r rı müb riz p rır v q l b ld lunduqd n s nr y nid n Q r b m id r si n t p ırılır. 1338-ci ild n h kimiyy t u rund müb riz p r n f d l qrupl rı, ilk növb d , ç b nil rl c l iril r r sınd b l n n müq vil y s s n, Q r b , r r nın t rkib hiss si kimi, S tıb y tun v mir Sur nın s r nc mınd q lır. Ç k çm d n, Q r b h kimi S tıb y tun y H s n Ç b ninin t bbüsü il Hül kul r dövl tinin p d hı h s b lunur. Bu dövrd n b l y r q Q r b uzun müdd t ç b nil rin v nl rin d v mçıl rı l n r fil rin f liyy ti il b lı t ri i h dis l rin m rk zind durmu dur.

1342-ci ild y H s n Ç b ni mir Y ı B sdını Q r b gönd rir. H min ilin qı ind Sül ym n n Sult n Ulc ytunun lu kimi t nın n v f d l r ç ki m l rind v sit y ç vril n bu l- yrini Q r b d q tl ç tdirir.

1343-cü ild Q r b mirl ri H cı H mz , Mül yim, H s n Ç b ni t çı v Hüs yn nbu Sül ym n n it t tm kd n b yun q çırır, özl rin «Ulus mirliyi» v rilm sini t l b dirl r v m qs dl rin n il lurl r. Q dd r ç b nlı miri M lik r f 1344-cü ild nu ir v nı pad ah elan edir v Qaraba da qar çilıkl m ul olur. 1345-ci ild Qaraba da irvan ah Kavusla M lik r fin görü ü olur. Kavus Az rbaycandakı v ziyy ti niz ml m q m qs dil danı ıqlar aparmaq üçün Qaraba a g lir, l kin M lik r fin q ddarlı nın, yersiz c zalarının ahidi olub g ri q yıdır v bununla da, t r fl r arasındakı munaqi l r artır. M lik r f 1349-1350-ci ill rd Qaraba da H cı hrımanı öldürtdürür, v zir bdülh y H mmamini tutdurur. 1352-ci ilin baharında M lik r f Q r b d n T briz qayıdır. O, Arazı keçib ski h r çatdıqd

Q r b d D li Bayazidin ba çılı ı il i ti a qalxır. M lik r f B yazidi ita t c lb etm y c hd göst rirs d , buna n il l bilmir. Onun gönd rdiyi ilk qo un d st l ri D li B y zid t r find n m lub edilir. D li B yazid Mu an r zisini l keçirir. Qaraba i ti a nı asanlıqla yatıra bilm y c yini hiss ed n M lik r f T briz gedir v Qaraba a güclü q un hiss l ri gönd rir. Lakin, D li B y zid bu hiss l ri m lubiyy t u radır. M lik r f mir lekini raq-i c md n ça ırıb D li B y zidin üz rin gönd rir. leki Q r b çatdıqda D li B yazid il ittifaqa girir v M lik r f q r ı çxır. Lakin, bir müdd td n sonra onların arasında mün qi b verir. D li B y zid özünü öldürür, leki is m r y girib gizl nır. M lik r fin mirl ri G nc il Tiflisin r sınd Leybarik adlı yerd lekini tutub ba nı k sirl r v B y zidin b ı il birlikd M lik r fin hüsurun p rırl r.

M lik r fin zülmü z rb yc n h lisinin v t ni t rk tm sin s b b lmu du. Bir ç görk mli siyy tl r, cüml d n, Q zi M hy ddin B rd i ırv n h K vusun r zılı ı il Qızıl r d nı C nı b yin y nın g dir v nu z rb yc n d v t dir. Canı b y ırvan razisini man siz keçib Qaraba a g lir v A damda h li onun pi vazına çı ır. O, Q r ba dan T briz gedib M lik r fi tutur v edam etdirir. M lik r fin edamı il (1356) çobani feodallarının a alı na s n qoyulur v çox keçm d n Az rbaycanda c lairil rin h kimiyy ti ba lanır. Lakin, çobanil rin mövqeyini b rp tm y c n atan icuq 1357-ci ild Qaraba da h lini y risiz müs dir l rl v l v vergil rl z b s lir. 1358-ci ild c l iri eyx Üveysin qorxusundan qaçmı ç b ni mirl ri N çıv nd xicuqla birl ib Arrana g lir l r v iki aya yaxın B rd v Beyl qanda qalırlar. xicuq burada güclü qüvv t pl m q niyy tind idi, lakin, o arzusuna nail l bilmir. y Üveys r fil rin Qaraba daki ittifaqından x b r tutub mir li Pilt ni qo un hiss l ri il onların üz rin gönd rir. li Pit n eyx Üveys pis münasib t b sl diyind n üç günlük yolu üç aya gedir v D r yurdd m sk n

salıb oturur. r fil rin Arranda olmaları Qaraba mirl rini narahat edirdi. Onlar Mu an t r k m l ri il l q saxlayıb r fil r q r ı mübariz y ba layırlar v T brizd n köm k gözl yırl r, lakin, li Pilt nin h r k tind n q z bl n n Qaraba mirl ri yenid n r fil rl birl ib nu m lubiyy t düçar dir l r. Bunu e id n eyx Üveys Qaraba a hücum etm k ist yir, amma, qı m o lan ça ı oldu undan Ba dada gedir. xicüq Qaraba dan T briz yollanıv h ri tutur.

z rb yc n C lairil r dövl tinin t rkibin daxil olduqdan sonra d r fil r Qaraba a olan iddialarından l ç km dil r. M lik r fin o lu D mirda 1364-cü ild Qızıl rd d n g lib Qaraba a h ml edir v hakimiyy ti l alma a c hd göst rir. Lakin, D - mirda ı tutub edam edirl r. eyx Üveys C l iri irv n h K vusun XIV yüzilin 60-cı ill rind iki d f Q r b yürü edib halini oradan köçürm y s y göst rdiyini n z r alıb, 1367-ci ild Qaraba a v ırvana qo un hiss l ri gönd rir v Kavusu ita t c lb edir. Sultan hm din hakimiyy tinin ilk vaxtlarında Qaraba c - lairi mirl ri t r find n idar olunurdu. Sultan hm d 1382-ci ild T brizd n N ç v n , r d n is Q r b g lir v 1383-cü ild M hmud D v ti v mir Sunt yı Q r b gönd rir.

T ymurun z rb yc n yürü l rind n s nr Q r b , d m k l r ki, t m mil nun bur d k ı c ni inl rinin t b liyind lmu dur. T ymur özünün üçüncü yürü ü z m nı Q r b d qurult y ç ırır v Hül ku ulusunun mirz d Öm r v rilm si b r d m s l müz kir tdirir. Q r b T ymurun qı iq m tg hın ç vrilmi di. Dövrün m nb l rind T ymurun v l c d , nd n vv lki Hül ku v c l iri hz d l rinin Q r b d qı l m l rı b r d s ysız-h s bsız f ktl r t s düf lunur. T ymur Q r b r zisind n özünün q rb dü m nl rin q r ı müb riz sind istin dg h kimi istif d dirdi.

Q r b r zisi öz t bii r iti, lv ri li iqlimi, ff f sul rı, m örtüyü, y r ltu s rv tl ri v yni z m nd n dir tl ql rı v ik rg hl rı il t ri n s çilmi diy rl rd ndır. Dövrün c r fiy ün s limi H mdull h Q zvini Q r b ın

yr k r zisini rh d r k nun lv ri li t bii r iti b r d
qiy m tli m lum t v rir. Q r b h rl rind n B rd , mkür,
üsüsül , G nc , XVIII-XIX yüzill rd inki f d r k
z rb yc nın, l c d , bütün r qın n li h rl ri sır sın
ç ı r. H mdull h Q zvini q yd dir ki, r nd öz b-h v sı il
s ç il n bir n ç h r v r: bunl r G nc , sf h n, M rv, Tus, v
qş r ydr. Kür v r z ç yl rı il suv rıl n Q r b
t rp ql rınd b l t il, m yv -t r v z, b st n bitkil ri, üzüm v
s. b c rilirdi. IV yüzilin ırl rınd mir T ymurun
Q r b d quruculuq i l ri p rm sı, ilk növb d B yl q n su
r ı ç kdirm si bur d t s rrüf tun d h d inki fin s b b
ldu. v sn sind r b lmu q dim k n l r st g l n mir
T ymur nun t mizl nm si b r d göst ri v rir v k n l bir y
rzind b rp dil r k istif d y v rilir. Bu k n l öz
b l n ıcnı r z ç yınd n (K k-i C nk i dlı y rd n) lıb
B yl q nd S rc bil dlı y rd Pir-K m r m z rı y ınlı ind
qurt rırdı. Uzunlu u t min n 69-70 km (10 f rs ng) l n
h min k n l mir T ymurun göst ri i il s yunun r fin
«B rl s n hri» dl ndırılır.

Q r b m d lıq v d t yi r zil ri h yv nd rlı n
in ki fi üçün g ni imk n l r ç ırdı. Q r b öz ip yi il d
m hur idi. h nn iltb rg r Q r b d Kür ç yının
s hill rind düny d n y ı ip yin ist hs l ldu unu y zır.

Q r b z rb yc nın mühüm tic r t m rk zl pind n biri
h s b lunurdu. Hül kul r dövl tinin r zisind ki b tic r t
y lunun mühüm q lu Q r b d n k ç irdi. Q r b tic r t y lu
B kr b d k ndind n k ç r k r z ç tur, s nr is Q r b
r zisin (rr n) d il lurdu. r z s hilind n G nc y kimi
l n 34 f rs nglik y l r, Q rk, L mb r n, B z rcıq, B rd ,
Cuqbuq, Dih- sf h n, n g h- utur kimi tic r t m rk zl ri v
y y ı m sk n l rind n k ç r k, s nr bu y l mkür, Yurd-
d kb n, st f , Y m v s. y rl rd n k ç ib Tiflis ç tırdı.
Y lun bu hiss sinin uzunlu u 20 f rs ng, ümumi Q r b
y lunun uzunlu u is 45 f rs ng idi.

Q r b h lisinin t rkibin g ldikd , ilk növb d nu n z r lm ql zımdır ki, bütün C nubi Q fq z r zisi, l c d , Q r b , t ri n tnik pr s sl rin b v rdiyi, y ni tnik grupl rın y r ndı ı v köhn l rin t ri s hn sind n silindiği r gi nl rd n h s b lunur. H l 3-cü yüzild n rs r zisind lb n t yf l rı il y n ı b rsil, s vir, hun, z r v s. türk t yf l rı d yı c m h ld y mı l r. k d. Z.M.Büny d vun q yd tdiyi kimi, z rb yc nın, cüml d n, rr nın (Q r b ın) h lisi m nq l istil l rın d k türkdilli lq kimi t kkül t pmı dı. « c ib ddüny » mü llifinin m lum tınd n ydın lur ki, türkl r rr nd n s s tnik qrup idi; bur d 100.000 türk süv risi v r idi. « rr nd kı türkm nl r bir y r t pl s ydl r q rı q v ç yirtk yı n ını t r l d rdıl r». S yy h nn d Q l nif tibusun y zdı ı kimi, rr n «müs lm nl rın h kimiyy ti ltınd idi».

M lum ldu u kimi 13-cü yüzilin rt l rınd Hül kü nın yürü l ri dövründ z rb yc n bir sır m nq l-türk t yf l rı g lmi v nl rın ks riyy ti z bt lunmu r zil rd m skunl r q y rli h li il q yn yıb-q rı mı l r. Q r b r zisi d bu pr s sd n k n rd q lm mı dır. Q r b ın lv ri li t bii r iti, iqlimi, yni z m nd l nil rin öz l qı l ı, m sk ni lm sı bir ç t yf l rın r y c n tm sin s b b lmu du. T p nimik f ktl r b l t yf l rd n b zil rini mü yy nl dirm y imk n v rir: ı Q r un v yu rı Q r un (Y vl d), B z lq nlı (T vuzd), D m lı (d r d), D l nl r (c v ndd), Q r q n (Füzulid), K nqlık nd (K lb c rd), T t r (Qub dlıd), T t rlı (mkird), çınd rb tlı (d md) t p niml ri q r un, qurq n, k nqlı, t mq lıq, d l n, t t r v yr t türk-m nq l t yf l rının h min dövrd Q r b d m skunl dıql rını göst rir. Türk-m nq l t yf l rının m skunl m sı Q r b d tnik pr s sl r mü yy n t sir göst rmi v türkdilli h linin d h d rtm sin s b b lmu dur.

Q r b h lisinin t rkibind q dim lb n tnik qrupu d s sly r tutmu dur. lb n t yf l rı s s n Q r b in d lıq y rl rind , çın kny zlı nın r zisind y m l r. Kir k s G nc linin s rind lb nl rın, müst qil tnik v hid kimi, rm ni v gürcül rl bir sır d – « rm nil r, gürcül r v lb nl r» klind v rilm si, lb niy nın rm nist nın t rkib hiss si kimi d yil, nunl y n ı turl nm sı n z r ç rpır. Kir k s G nc li 1220-ci ilin h dis l rind n d nı rk n y zır: «t t rl r D rb nd q pıl rınd n sür tl k çib lb niy y g ldil r (m nb d f kt ksin t hrif lunub – r d.) ki, r d n rm nist n v Gürcüst n s ulsunl r. D m li, lb niy il rm nist n f rqli ldu u kimi, « lb n» tn su il « rm ni» tn su d f rqli idi. rm ni k d. . . rb li (1887-1961) im li rm nist n dl ndırıl n r zinin « lb niy nın rm ni f d ll rı t r find n z bt lunmu c nub y l tl ri» ldu unu çıq- ydın y zır v bildirir ki, bur y «mü sir D lıq Q r b v üsusil , lb niy nın rm ni k t lik sl rın y pisk plu u (k f dr sı) s yıl n Q nz s r biti ik r zil r» d ildir.

Bununl b l , rm ni t ri çil rinin bir ç u, bu m s l d suby ktiv mövq tut r q Q r b in v nun h lisinin tnik t rkibi b r d s hv v y rsiz mül hiz l r ir li sürmü l r. Öz mill tçiliyi il m hurl mı F.M sr p y zır: «böyük h diy l rl g lib murd r hökmd r t b ldu. blis kini il d lu l n is B qr tı dind n dönd rm y m cbur tdi v nu özü il götürüb Q r b g tirdi» L.B b y n is 1276-cı ild rr nd m nq l hökmd rı b q n q rı b v rmi i ti d n b hs d r k y zır: « rr n r zisind bu dövrd h l d , h min dikb d ml rın rm ni k ndlil ri ldu unu söyl s k s hv tm rik». L.B b y nın s hv mül hiz si h l 1971-ci ild m rhum k d. . . liz d t r find n ciddi t nqid lunmu v öz tut rlı c v bını l mıdır. . . liz d rm ni t ri çisi t r find n r l h qıq tin t hrif lundu unu sübut tmi dir; , h min h dis l rin rhçisi R id ddinin «i ti çıl rın b çısı öz it t tini bildir r k nc r v k f nl b q nın hüzurun g ldi»

sözl rini L.B b y n t r l d r q s ru mu dur ki, r m nil r n v t d n öz ölül rini k f n büküb b s dırır l r.

Hül kul r v C l iril r döv l tind mühüm y r tutmu v r r n n m rk zind d lıq v d t yi r zil ri h t d n Q r b n s rh dl ri is c nubi- r qd r z ç yınd n, im li- r qd Gü t sfid n v Kür ç yınd n, im li-q rbd Z y mç yd n, c nubi-q rbd is t min n H k ri ç yımın y n lı ind n k çirdi.

Göründüyü kimi, Q r b v v lc lb n (r n) döv l tinin t rkibin d il l mu , s nr bütün z rb yc nl birlikd r b il f tinin s r ti ltın dü mü , r b imp riy s nın süqutund n s nr I - yüzill rd S cil r döv l tinin, yüzild S l ril r, I- II yüzill rd dd dil r, II- III yüzill rd t b y – ld nız l r, III yüzilin ikinci y rısınd n IV yüzil q d r Hül kul r (l n l il r) döv l t l rinin, V yüzild d T y murlu, Q r q yunlu v q yunlu döv l t l rinin t rkibin d il l mu du.

S f vil r döv l ti Q r b t ri i- tn qr fik y l tinin r zisini h t d n m rk zi G nc h ri l n Q r b b yl rb yiliyini y r t dı. B yl rb yiliyin im l s rh ddi Gür- cüst nın S m t d l r n ç t r dı.

Q r q yunlu v q yunlu sül l l rinin h kimiyy- y t l rinin s nl rınd S f vi n d nı i liyi öz t bli t m hv rin ç virmi di. S f vi t r fd rı l n i l rin t pl dı ı m nt q l rd n biri d Q r b idi. Bu b ımd n Q r b üsusi h miyy t k sb dirdi. Q r b sufil ri sm yıl rdusund (qızıl b l r) vuru n d st l rd n idil r. h sm yıl S f vi d Q r b n bu üsusiyy tind n istif d d r k h mi bu m nt q d n müh rib l r p rm q üçün b z kimi istif d dirdi.

S f vi I h sm yıl 1501-ci ild (hicri t ri l 907-ci il) m rtın 11-d t c q ym m r simi k çirdi. , 50 m h lli h kimiyy tni birl dirib v hid Qızıl b l r döv l tni y r t dı. I h sm yıl z m nınd sm n lı q un l rı Q r b hücum t dil r, l kin d öyü d g ri turduldul r. Bu q n lı d öyü d 7000

n f r q r b lı v 9000 sm nlı sg ri öldürüldü. Ç ldır n döyü ünd Q r b sg rl ri misilsiz r d t göst rdil r. L kin bu müh rib h sm yılın m lubiyy ti il qurt rdı. Q r b n ild n rtıq sm nlıl rın t b liyind q ldi. N h y t, h T hm sib S f vi Q r b ı sm nlıl rd n g ri ldi.

I h sm yılın q tlınd n s nr h M h mm d ud b nd nin t cq ym m r simi z m nı sm nlı p d hı Sult n Mur d r n böyük bir q un gönd rdi. 1578-ci mil di/986-cı hicri ilind vqustun 11-d S f vi rdusu sm nlıl r t r find n m lub dildi v Q fq z sm nlıl rın t b liyin k çdi. Bir il s nr yr ns b yim – hın n sı özünün böyük lu – v li hd H mz Mirz il Q fq z y ll ndı. sm nlı q unu g riy turm m cbur ldu. Bu z m n irv nd güclü h kim lm dı m gör mir v s rd rl r h t klif tdil r ki, irv nın müh fiz sini Q c r v tuziki t yf l rı öz öhd l rin götürsünl r.

Hicri q m ri 996-cı ild , 1587-ci mil di ilind h bb s n p d hlı mın vv ll rind F rh d p Q r b hücum tdi. Müh rib qurt rdıqd n s nr Qızıl b l r v sm nlı nüm y nd l ri r sind 21 m rt 1590-cı il t ri d st nbuld b l nmı sülh mü hid sin s s n Q r b r smi kild sm nlı dövl tinin t b çiliyin k çdi.

Bir z k çm mi hicri/q m ri 1015-ci ild , 1606-cı mil di ilind I h bb s Q r b hücum tdi v hicri q m ri 1022-ci il, 1613-cü mil di il sülh mü hid sin s s n Q r b r sm n S f vil r h kimiyy tinin bir hiss si kimi t nıdı.

Q r b I h bb s n h kimiyy ti z m nınd z-ç min- m nlıq v s yi d y dı. L kin bu s kitlik ç ç km di. fq nl rın r n v sm nlıl rın Q fq z hücumu bu min- m nlıq v s yi s n q ydu.

Hicri q m ri 1137-ci ilind , 1725-ci mil di ilind Q r b sm nlı i ln m ruz q ldi. Hicri q m ri 1140-ci ild , 13 kty br 1725-ci mil di t ri ind fq n nüm y nd l ri il sm nlı sult nı r sind b l nmı sülh mü hid sin s s n

Q r b r sm n sm nhd q ldi. B l likl , Q r b 115 ild n s nr y nid n sm nli imp r t rlu unun t rkibin k çdi. Q r b c m tı y n d i lçıl r q r ı üsy n q ldırdı. 1141-ci hicri, 1728-ci mil di ilind Q r b d ç lu s yd üsy nl r b v rdi. L kin bütün bu üsy nl r t zlikl y tırıldı.

r s nd i lçı fq nl r q r ı müb riz y b l y n N dirqulu n Qır lı- v r q l b q z nıb, t z bir z m nd r mı, z rb yc nı istil çıl rd n t mizl di.

N dir 1734-cü ild Q r b hücum k çdi. 1 hiss sini bir hücuml lıb p yt t G nc y ir lil di. h ri s kkiz y y rımlıq bir müh sir d n s nr ldi.

N dirqulu n p rl q z f rl rd n s nr Mu n g ldi. S çkin mir l r qurult y ç ırıb N dirqulu nı h s çdil r. N dir h dı il t t yl n v r lun b r ç tdırdıl r ki, Q r b b yl rb yi U urlu n Ziy d lu-Q c r s nin h lm ını ist mirmi . Bu b rd n q z bl n n h önc U urlu nı öldürm k ist dis d , ulu uruq ldu unu dü ünüb fikrind n d ındı. L kin y m nlıq tm yi lnd n çı rm dı.

N dir h dövl tind y ni inzib ti- r zi sist minin s sını q ydu. S f vil rd n q lm b yl rb yiliyi l v dib 3 y l t y r tdi. Bu y l tl rd n biri D rb ndd n b l yıb Q pl nkuhd bit n z rb yc n idi. z rb yc n q rd ı br himz m n nı b çı q ydu.

Bununl ür yi s yum y n N dir h ms m likl rini s r y t b tdi. Q p n t, Çulundur m h ll rını Q r b d n yırdı. C v n ir, tuziki v K birli ll rini r s n sürdü. U urlu nın id r m yd mı d r ldi

C v n irl r r s nın S r s yör sind m skunl dıl r. N dir h C v n ir lind n bir ç b yl ri y nın ç ırıb dürlü v zif l r t yin tdi. mir n Y l v nd-C v n ir K mirin h kimi, F zl li b y S rıc lı-C v n ir ik sı ldu.

nl rd n b q bir n ç C v n ir b yi s r yd f rr , kül hd r, gül bd r, t td r v s ir v zif l ri tuturdul r.

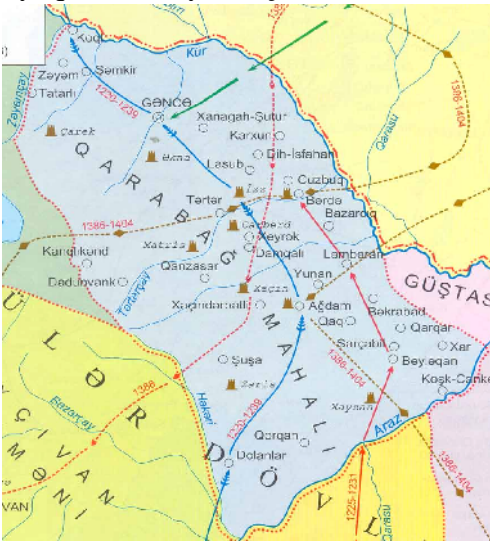
II F sil

NLI INY R NM T R ND N

2.1. Q r b b yl rb yiliyi v Ziy d lu-Q c rl r.

T ri i Q r b Quz y z rb yc nın S f vil r dövl ti t rkibind y rl n üç (Çu ur-S d, Q r b , ırv n) b yl rb yiliyind n biri idi. S rh d-sınırı quz yd L ri q z sı, gün yd r z ç yı, günd nd Kür ç yı, günb t nd is M h-ri, Q p n t q z l rı v Göyç gölü il ç vr l nirdi.

B yl rb yilik dön mind p yt t G nc h ri idi. l bu y qd n d y l t ç z m n G nc -Q r b b yl r b yiliyi dl nırdı.



G nc -Q r b b yl rb yiliyi inzib ti r zi b imınd n q z -l r yrılırdı. Q z l r d öz içind n hiyl r bölünürdü. S f vi q y n ql rın gör G nc -Q r b b yl rb yiliyi G nc , B rd , st b d (kst f), B rgü d, r b r q z larınd n v «Mülki-ulus ti-C nubi z rb yc nv n ir» ölk sind n ib r t idi.

1593-cü ill b lı sm nlı «T hrir d ft ri»nd G nc -Q r b b yl rb yiliyi G nc s nc ind n (G nc , G nc r nı, G nc d ist nı, mkir r nı, S nqur d ist nı, Kür kb s n r nı, ütür, D nqı, Z y m r nı, Y yl q, T vuz,

D mirçi-H s nli – Q z n hiy l rind n), B rd s nc ind n (B rd , Sir, P t klik, nc rud n hiy l rind n v Ulus ti-yirmidörd ölk sind n), çın s nc ind n (çın, Q r c, c b di, Çil börd d ist nı, Çil börd, Q r q r, M vuz n hiy l rind n v Ulust ti-H cılı, Ulus ti-tuziki ölk l rind n), st b d s nc ind n (st b d-Böyükç y, Quz y, Gün y, nc d ist nı, nc n hiy l rind n), Diz q s nc ind n (r sb r, Diz q d ist nı, Diz q n hiy l rind n), H k ri s nc ind n (K t sf, H k ri, Z rıslı, lp ut n hiy l rind n) v V r nd s nc ind n (V r nd n hiy sind n) ib r t idi.

Mirz S mi nın VIII yüzil id l n «T zkir t l-müluk» s rin gör G nc -Q r b b yl rb yiliyin Z y m, B rd , s- t b d, B rgü d, Q r c, L ri-P mb k, r sb r q z l rı, C v n ir li ölk si t b idi.



G nc -Q r b y l ti 1593-cü ild

	S nc q	N hiy l r	
		s yı	dl rı
1	C nc	12	C nc , G nc r nı, D lıq G nc , mkir r nı, D lıq Sunqur, Kür kb s n r nı, Hütür, D nqı, Z y m r nı, Y vl q, T vus, D mirh s n
2	B rd	4	B rd , Sir, P t klik, nç rud
3	çın	7	çın, Q r ç, ç b di, D lıq Çil börd, Çil börd, Q r q r, M viz
4	ist b d	5	ist b d (Böyükç y), Quz y, Gün y, D lıq nc , nc
5	Diz q	3	r sb r, D lıq Diz q, Diz q
6	H k ri	4	G t sf, H k ri, Z rıslı, lp ut
7	V r nd	1	V r nd

C mi:	36
-------	----

1727-ci il b lı sm nlı «Müf ss l d ft ri»nd is G nc -Q r b b yl rb yiliyi G nc liv sınd n (G nc h ri, G nc b s n, Sunqur b d, mkürb s n, Kür kb s n, Kiçik Kür kb s n, Böyük Kür kb s n, ütürb s n, T lı , Gülüst n, Y vl -Q r m nlı, D nqı n hiy l rind n), ıl m liv sınd n, (ıl m h ri, ıl m , H s nsu, T vus, ıncı, srik, Q r q y , Türk nl r, Yu rı Z y m, ı Z y m n hiy l rind n), B rd liv sınd n (B rd h ri, B rd , nc rud, Sir, B y t, çm, Çil börd, K t k, V r nd , Diz q, Köç z, Z rıs, K t sf n hiy l rind n), r sb r liv sınd n (r sb r, H k ri, Çul nd r n hiy l rind n), L ri liv sınd n (Gün y, Quz y n hiy l rind n) v C v n ir, tuziki, K birli, K ng rli, ty m zli, Püsy n v Q r ç rlu ulusl rı ölk l rind n t kil lunmu du.

**G nc -Q r b y l tinin
1727-ci ild ki inzib ti- r zi bölgüsü**

	Q z l r v liv l r (s nc ql r)	N hiy l r	
		s yı	dl rı
1	G nc q z sı	11	G nc b s r, Sunqur b d, mkir- b s n, Kür kb s n, Böyük Kür kb s n, ütürb s n, T lı , Gülüst n, Y vl q Q r m n, D nqı
2	L ri q z sı	2	Gün y, Quz y
3	ıl m liv sı	9	ıl m , H s nsuyu, T vus, ıncı, srik, Q r q y , Türk nl r (?), Yu rı Z y m, ı Z y m
4	B rd liv sı	4	B rd , nç rud, Sir, B y t
5	r sb r liv sı	2	r sb r, H k ri
6	B rgü d liv sı	4	B rgü d, Z rıs, Diz q, K t sf
7	Ç l nd r liv sı		(N hiy l r göst rilmir)
8	?	5	çın-Sı n q, Çil börd, K t k, V r nd -Sı n q, Köç z

S f vil r dövl ti dön mind , Q r b ın ilk b yl rb yi S rd r b y B ydili- mlu lmu du. ziv r nın q rd ı l n S rd r b y 1514-cü ild Ç ldir n s v ınd i tir k tmi di.

I h T hm sibin dövründ n Q r b b yl rb yiliyin Q c r linin Ziy d lu ym ının nüm y nd l ri b çılıq dirdil r. B yl rb yilıkl r r sm n m rk zi dövl t t b h s b dils l r d , slind y rımmüst qil v ziyy td lub, bir növ dövl t d ilind dövl t idil r.

Q c rl r Q r b ın köklü s kinl ri idil r. Tanınmı z rb yc n t ri çisi sg nd r b y Türkm n Mün i (1560-1634) özünün m hur «T ri i- l m- r y-i bb si» dlı s rind y zırdı: «Q r b q ı l ql rı v y yl ql rı, t miz h v sı v sı rm nl rı l n n göz l bir diy rdır. Q r b ın n q dim h lisi q c rl r v nl r q hum l n t yf l r bur d göz l b l r s l m l r».

Biz b lli l n ilk y rli Q r b b yl rb yi K m l ddin hv rdi sult n Ümm t b y lu Ziy d lu-Q c rdır. I h T hm sib S f vi (1524-1578) 1551-ci ild hv rdi sult nı Q r b h kim t yin tdi. hv rdi sult n Q r b q ununun b ınd Qızıl b l r m ml k ti t r find n bir ç s v l r q tılmı dı. 1558-ci ild qiy mçı K r tli v lisi L ur spı (1534-1558) öldürdü. L ur spd n s nr t yin dil n v li Sim n (1558-1560) t z-t z silik tdiyind n, y ını cızıqd n k n r q y n kimi hın mri il hv rdi sult n t r find n c z l ndırılır, qul qburm sı lırdı. Tiflis h kimi G rgi D di ni (1548-1582) Q r b b yl rb yinin n z r ti ltund idi. z ınlıq qin dü n kimi hv rdi sult n q unl Tiflis g lirdi.

K m l ddin hv rdi sult n 1568-ci ild v f t tdi.

hv rdi sult nın br him sult n, Yusif lif v il sult n dlı ull rı v rdı.

br him sult n t sının y rin n ün v nı il b yl rb yi t yin lundu. , hz d Sult n li Mirz nin l l si idi.

br him sult nd n s nr Q r b ın b yl rb yi Yusif lif ldu. Yusif lif gözünü çm m c l t pm mı , misi lu P yk r sult n t r find n öldürüldü.

h II sm yıl S f vi 1577-ci ild P yk r sult nı v zif sind n çı rı b q r çusu m m qulu b y Yıv -Q c rı Q r b ın b yl rb yi t yin tdi. Sult n ün v n ı il b yl rb yiliy b l y n m m qulu b y t z bir z m nd hd n n lı q f r m nı ldı. H tt hd n hi tdi ki, Ziy d lu ym ın nüm y nd si P yk r sult nı ırv n b yl rb yi t yin tsin. h m m qulu nın hi ini y rin y tirdi.

m m qulu n Q ızıl b l r m ml k tinin n ünlü s rk rd l rinin birin ç vrildi. Bir ç s v l rd d q z ndı.

m m qulu n Q c r 1587-ci ild v f t tdi.

1587-ci ild Q r b ın b yl rb yi Hüs yn n Ziy d lu Q c r idi.

1588-ci ild M h mm d n lil sult n lu Ziy d lu Q c r Q r b ın b yl rb yi t yin lundu.

M lumdur ki, I h bb s h kimiyy t çı dı ı z m n S f vi dövl t sm nlı dövl ti il müh rib v ziyy tind idi. h bb s h rbi m liyy tl rın q r ısını lm q v v t q z nm q üçün Türkiy il müq vil b l m üstünlük v r r k st nbul H yd r Smirz nin b çılı ı il lçi gönd rir. M h mm d n Ziy d lun is f r m n gönd r r k yürü ü s l m ı v g ri dönm yi t p ırır. L kin q unund ks riyy tin g ne lil r v q r b l l r ın t kil tdiyüini n z n l n M h mm d n Ziy d lu G ne d n g ri dönm k ist mir. Bund n b r tut n v h min z m n rzurumd l n F rh d p I h bb s ın y nın lçi gönd rir. h bb s is h rbi m liyy tl rı d y ndırm ı M h mm d Ziy d lund n bir d h t l b dir. Yürü d y ndırılır. Q r b q unu p rç l nır. M h mm d Ziy d lu gürcü ç rı l ks ndr t rif p rır. Ç r is y n t d r k M h mm d Ziy d lunu sm nlı l r v rir. M h mm d Ziy d lu st nbul p rılır, y lmız 1590-cı il

S f vi- sm nlı sülhünd n s nr vv lc B d d , s nr is rd bil gönd rilir.

s m nlı rdusu y nid n G nc ni, ümumiyy tli Q r b ı l k çirm y c hd dir. G nc 1606-cı il iyulun 7-d qızıl b l rın lin k çir. M h mm d Ziy d lu y nid n G nc nin b yl rb yliyinh kim t yin dilir. M h mm d n 1616-cı il kimi – h l k ldu u ç q d r Q r b ın b yl rb yi lmu du.

M h mm d nın Mür üdqulu n, M h mm dqulu n, M hdiqulu n dlı ull rı v rdi.

Mür üdqulu n t sının ölümünd n s nr , 1616-cı ild Q r b ın b yl rb yi ldu. nun h kimliyi ç ç km di. Q rd ı M h mm dqulu n nu v z tdi.

M h mm dqulu n bir müdd t b yl rb yi lduqd n s nr I h bb sinq z bin tu g ldi. h 1625-ci ild nu ç ı rı b Tiflis h kimi D vud n ll hv rdi n lunu b yl rb yi t yin tdi. D vud n qul m ldu un b m y r q, özünd n ç r zı idi. M elisd d b- rk n t nım dı ind n, h S finin (1629-1642) cı in s b b ldu. h nu s r yd n q vdu. d Q r b ı y m l yıb, sm nlı dövl tin p n hl ndı. h y nid n M h mm dqulu nı b yl rb yi t yin tdi.

M h mm dqulu nın Murtuz qulu n v U urlu n dlı ull rı v rdi.

Murtuz qulu n t sının v f tınd n s nr Q r b y l tin b yl rb yi t yin dildi. G nc -Q r b nun lı ı ill rind özünün çiç kl nm dön mini y dı. II h bb s 1651-ci ild imz l dı ı bir f rm nd Murtuz qulu nın dını ç kir. F rm nd d yilir: «...H b l hökmr nliq v qüdr tin p n hı, d bd b li v c l lli d stg h m lik, yüks k v zif li, c l lli v iqb lli id r çi Q r b b yl rb yi Murtuz qulu n Q c r h min m h lın z m tli must fil r t r find n t sdiq lunmu m likliyi mü yy n v hid t yin tdiyi t qdird v (h min v hid) q yd lun n li v yüks k rütb li (s)

öd nm li h ld , göst ri v rsinl r ki, m zkur m h lın m liklik rüsumunu h min vil y td ki q yd üzr q yd dil n li v yüks k rütb liy id tsinl r».

Murtuz qulu n 1664-cü ild v ris q ym d n v f t tdi.

M h mm dqulu nın ikinci lu U urlu n bir müdd t Qum h rinin d r sı lmu du. Q rd ının v f tund n s nr Q r b b yl rb yi t yin dildi.

U urlu n 1666-cı ild v f t tdi.

U urlu nın bb squlu n, K lb li n, Rz qulu b y dlı ull rı v rdı.

bb squlu n h II S finin (I Sül ym nın (1666-1694) y ın d ml rınd n s yılırdı. Bir müdd t B rd nin h kimi lmu du. Q yn ql rd göst rilir ki, Gürcüst n v lisi G rgiy m hm nd rlıq tmi di. t sının v f tund n s nr Q r b ın v K tiy nın h kimi ldu. bb squlu n h Sult n Hüs ynin h kimiyy ti dön mind bütün Qızıl b l r rdusunun b ind durmu du.

U urlu nın ikinci lu K lb li n II h bb s S f vinin (1642-1666) y ın d ml rı c rg sind idi. st nbul , sm nlı s r yın lçı g tmi di.

K lb li nın U urlu n, H s n li n, Hüs ynqulu n, Rz qulu n, M h mm dqulu n, M h mm dr him n v hv rdi n dlı ull rı v rdı.

VIII yüzild G nc -Q r b y l tini növb il K lb li nın ull rı id r tmi dil r.

H s n li n B rd d h kim idi. N dir h Qır lı- v rın q rd ı M h mm dibr him n Z hir ddövl nin idm tid idi. nunl b r b r D ıst n yürü d i tir k tmi di.

Hüs ynqulu n, Rz qulu n, M h mm dqulu n v hv rdi n «h r nin növb si b gündür» - d yib nlı yiy l nm y b l dil r.

I U urlu n 1738-ci ild qiy mçı d ıst nhl r q r ı döyü d h l k ldu.

U urlu nd n s nr G nc -Q r b ı bir müdd t kürd kök nli H cı n Ç mi g z ki id r tmi di. N dir h n ölümünd n s nr q r b lıl r nu q vub M h mm dr him n Ziy d lu-Q c rı t t çı rdıl r. L kin q rd ı hv rdi n n m n v rm y r k yı ib y rin k çdi. hv rdi nın h kimiyy ti dön mind Q r b d nlıq y r ndı. G nc - Q r b y l ti iki nlı p rç l ndı.

VIII yüzilin rt l rınd n z rb ye nın f d l dövl tl r – nlıql r p rç l nm sı z m nı Q r b b yl rb yiliyi r zisind **Q r b v G nc nlıql rı** y r ndı.

Y ri g lmi k n q yd d k ki, bir sır t yf l rın (tuziki, C v n ir, K birli ll rinin) fq nıst n köçürülm si N dir h Qır lı- v rın yürü l ri il b lıdır.

2.2. P n h li nın s ykörü.

Q r b d nlıq qurmu P - n h li b y C v n ir linin S rı c lı ym ın b lıdır. Ulu b b l rınd n biz b lli l m S rı c lı v Bud q sult ndır.

Bud q sult n II h bb s S f - vinin h kimiyy ti ill rind v s nr l r y yıb. y m q b çısı lub.

Bud q sult nın br him lil sult n dlı lu v rdı.

br him lil sult n I Sül ym n h S f vinin s rk r d l rınd n idi. Y ddi yüz tuz thıy b çılıq dirdi.

br him lil sult nın P n h li dlı lu v rdı.

P n h li G nc -Q r b b yl rb yl ri l n Ziy d - lu-Q c rl r idm t dirdi. S nr idm td n çı ib lin döndü. T ri çi Mirz dıgöz l b y y zır: «P n h li b y sl n S rı c lı



Panah li xan

t yf sind ndır...G nc vil y ti nl rının i i t r qqid ldu u
z m n , G nc t r f g dib nl rın (G nc nl rının) hü-
zurund idm t tdi. Uc himm t s hibi l n P n h li b y
qulluq tm yi özün l yiq görm di. , Q r b vil y tinin
C v n ir ym m g ldi. ir qüvv tli c v n b ti n y r lub,
ç v rl ndı. vl ndı, ziz v b t bir lu ldu. ,
yüks klik s m sı p rl q ulduzunun dını li q ydu.

li h qqınd t ri çi q yd dir ki, ç dövl t v nüfuz
yiy si idi. Böyük bir b y b çılıq dirdi.

li nın B b , sg nd r dlı ull rı v rdı.

B b ym q b çısı kimi Q r b d gün-güz r n
k çirirdi.

B b nın br him lil , S hli li dlı ull rı
v rdı.

br him lil ym q b çısı idi. C v n ir li içind
v rlı-h lli d ml rd n s yılırdı. T ri çi Mirz dıgöz l b y
Q r b i y zır: «Bu dövl t v nüfuz br him lil nın
i tiy rın k çdiyi z m n d h d rtdı. , böyük dövl t s hibi
ldu und n dı dill r dü üb, m hur ldu. nun d md kı
b ı v h s r div rı, r sb r v r z k n rınd kı mülkü, m l-
q r sının tl q v y t ql rı, y yl qd «br him lil q l sı» dil
m hur l n bir im r ti nun v rlı v böyük c l l s hibi
lm sın dil bir hiddir.

br him lil nın F zl li , P n h li , B hbud li
v sm yıl n dlı ull rı v rdı.

br him lil nın ikinci lu P n h li Q r b d
nlıq qurdu.

III f sil

NLI IN NZ B T QURULU U

Q r b nlı ı r qd irv n, c nubi- r qd rd bil, c nubd Q r d , q rbd N çiv n, im ld G nc nlıql rı il h ms rh d, h msnır idi.

nlı in özü m rk zi u h rind n v 25 m h ld n ib r t idi.

nlı b lı m h ll r id kıl r idi: 1) C v n ir-Diz q, 2) ırd p r -Diz q, 3) Diz q, 4) Diz q-C br yıllı, 5) Çulundur, 6) Püsy n, 7) M hri, 8) B rgü d, 9) Q r ç rlu, 10) B börd, 11) Küp r , 12) c n n, 13) Sisy n, 14) T t v, 15) V r nd , 16) çın, 17) Çil börd, 18) T lı , 19) K l nı, 20) D mirçi-H s nli, 21) yirmidörd, 22) tuziki, 23) I K birli, 24) II K birli v 25) C v n ir.

.Miln n Q r b nlı ınd 21 m h lın ldu unu göst rir. B zi q yn ql rd B bürd, Küp r , c n n m h ll rı h mısı bir y rd Q p n t dl nır.

M h ll r n hiy l r , n hiy l r is k ndl r v y b l r bölünürdü.

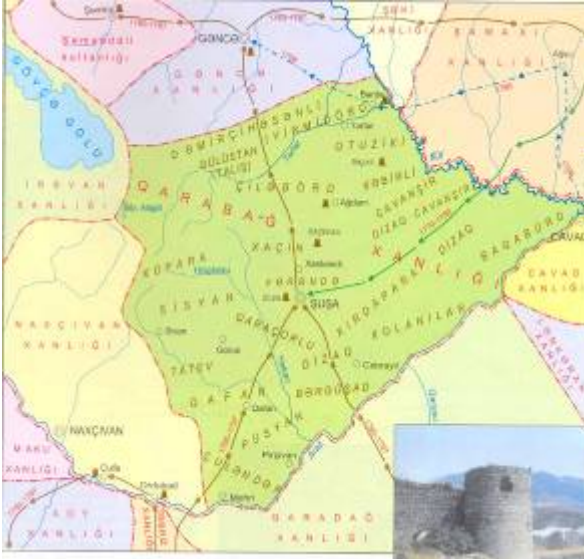
M h ll r n t r find n t yin lunmu n ibl r b çılıq dirdil r. Bir n ç m h l m lik t r find n id r lunurdu. M likl r h kimiyy t irs n yiy l ns l r d , q yri-m hdud s l hiyy t m lik idil r. nl r l zim g ldikd m likl rı v zl y bilirdil r.

N ibl r iri f d ll rd n, köklü h rbi-köç ri mirl rd n t yin lunurdul r.

B zi m h ll rın (C v n ir, C v n ir-Diz q, Diz q-C b- r yıllı, tuziki, K birli, D mirçi-H s nli, K l nı, Q r ç rlu, Püsy n) h lisini köç ri l- b l r t kil tdiyind n, bu m nt q l r minb ıl r b çılıq dirdil r.

nlı in m h ll rı v nl rın h lisi h qqınd st tistik m t ri ll r l m dı ınd n b zi m lum tl rı nlı in y r n

m sınd n 12 vv l sm nhl rın t rtib tdıkl rı «G nc -Q r b
y l ti d ft rı» bu s h d mü yy n bilgiy imk n v rır.
«D ft r » gör 1727-ci ild bu r zid 436 y yı m nt q si
q yd lınmı dı. nun 254-d müs lm n, 13-d is q rı ıq h li
y mı dı. Q yri-müs lm n h li is s s n ltu n hiy d –
T h , Güüst n, çın, Çil börd, V r nd v Diz qd m skun-
l mı dı. Z mfr H cıy v nın («Q r b nlı r: s si l-iqtis di
mün sib tl r v dövl t qurulu u». B k1, 2007) h s bl m l rın
s s n q yd lın n 9581 il d n 6089-nu mus lm nl r, 3492-ni



Q r b xanlı ı v onun mahalları

l rd 17098 il y yırdı.

(cüml d n
risti nl rın
y dıql rı 6
m h l - 3060
il) q yri-müs-
s lm nl r t kil
dirdi. 6089 müs-
s lm n il sinin
5648-i z rb y-
c n türkl rind n,
441-i is
kürdl rd n ib -
r t idi.1823-cü il
t sıvrın s s n
Q r b nlı ı
r zisind 629
k nd v ym q
v r idi v n-

IV f sil

NLI IN D R T M P R TI

4.1. Xan.

Q r b nlı mın id r lunm sind div n (div n n), d rb r (s r y), m clis (m sl h t ur sı) v m yd n (h r) m murl rı i tir k dirdil r.

nlı mın b ind q yri-m hdud h kimiyy t m lik l n n d y nırdı. nın h kimiyy ti mütl q, q yri-m hdud s ciyy d ıyırdı. nlıq irsi idi. H kimiyy t t d n böyük ul k çirdi.

Q fq z ün s B ry zin y zır: « n t m müst qil s idi... , h ç kimd n s ru m d n, h ç kim h s b t v rm d n, d r c sind n sılı lm y r q, kimi ist s , d m d , b ı l y , q v v c z l ndır bil rdi».

bb squlu B kı n v q yd dir ki, « n h m d ili, h m d rici siy s td t m mil suv r n idi, bütün f d ll r n t b idil r».

n h kimiyy ti h m icr f rm sind , h m d f d l hüququnun y rdımı il m hk m f rm sind g rç kl irdi. Hüquq q yri-r smi s ciyy d ıyırdı. nun m nb yi ri t, ilk növb d Qur n idi. Hüququn dig r, d h mühüm m nb yi y rli d tl r idi. nın ist diyi sl r t rp q, y ud t rp qd n ln n g liri (v y bir hiss sini) b ı l m q hüququ v rdı. T rp q s hibliyini v ümumiyy tl , mülkiyy t hüququnu t sdiq d n s n d t liq dl nırdı. g r n t rp ı mü yy n rtl (b lic l r q t rp ı l nın n rdusund idm t tm si rti il) v rirdis , b l t rp q mülkiyy ti f rm sı **tiyul** dl nırdı.

«Tiyul» sözü türk sözüdür. rsi r kt r d ıyırdı. «Kims y v rilmi bir y», «g lir v r n y» m n l rını v rir. ks r h ll rd tiyul s hibi öldükd nın y ni f rm nı il n mülkiyy t hüquqi v risin k çirdi. Tiyul mülkl ri v nl rd

m skunl n k ndlil r n (zin) mülkiyy ti s yıldı ind n nın b ri lm d n tiyul s tıl , b q sın v ril v y b ı l n bilm zdi. Bu s b d n d tiyul s hibi öldükd v tiyul nun lun k çdikd nın y ni f rm nı lm lı idi.

n t rp ı bir sır rtl r s sınd tiyul kimi v r bilirdi. ks r h ll rd k ndin, y ud lin s kinl ri iki hiss y bölünür, bir hiss si n , bir hiss si is tiyuld r v rgi v rir, mük ll fiyy tl r y rin y tirirdil r.

n h kimiyy tind iki ünsür: prinsipc müst bidlik, r jimin gör f d l ünsürl ri çul ırdı. n mütl qiyy tinin n rm tiv hüquqi s n di n f rm nl rı idi. S nr l r, Rusiy z rb yc nı i l tdikd n s nr rus m murl rı d silki m nsubiyy ti v rütb l ri mü yy nl dirm k üçün n f rm nl rınd n hüquqi s n d kimi isitif d dirdil r.

Q r b nl rı sır sınd P n h li n (1747-1760), M hr li n (1760-1762), br him lil n (1762-1806) v M hdiqulu n (1806-1822) y d dilir.

nl r Q r b vil y tini div n v y div n n v sit sil id r dirdil r.

4.2. V zirl r v s firl r.

nd n s nr kı y rd b v zir dururdu. B v zir nın m v r tçi r q nın - div n v y ud div n n y b çılıq dirdi. «Divan» m sl h tçi urası kimi mü yy n olunmu funksiyalara malik idi. M.Biber teyn «divan»ın funksiyasını bel t svir edirdi: «Divanın qanun m s l l rind , xüsusi cinay t i l rind m v r t etm k hüququ var idi. g r xan sonsuz s l hiyy tl r sahibi kimi birin c za ver rdis , bu hal b d m l kimi qiym tl ndirilirdi v g r o, ad t- n n nin leyhin olaraq öz hökmünü bu kild göst rm kl davam ed rdis , h min yerd M h mm d ri ti qanunlarmdan ba qa bir qanun qüvv d deyildis , bu h r k t xan üçün faci il n tic l n

bil rdi».

nlı n bütün m d ili, m rici b v zirin göst ri i, ic z si il lınır v rcl nirdi. T pl n n v rgil r b v zir n z r t dirdi.

B v zir dipl m tik l q l rin, ili kil rin y r nm sın c v blı s yıldı ind n, rici siy s ti lind c ml yirdi. Mühüm s n dl rin düzgün t rtibin , y zı m l rın un m sın , c v bl ndırılm sın m suliyy tli idi. Dövl t i l rini n z r td s l yırdı. , bütün id r çilik p r tının p rıcısı v nın birinci m sl h tçisi idi.

Q r b nlı mın b v zir l ri d t n, m ll v y ud mirz ün v nı d ıyırdıl r.

P n h li nın b v ziri H cı S hliy lı b y H cı li b y lu K birli lub. H cı S hliy lı b y nın q ymı v ç tin günl rd d y ı idi. nlı m y r nm sind v möhk m l nm sind böyük s y göst rmi di.

M hr li n z müdd t rzind nlıq tdiyind n b v zir t yin tm yib. M sl h tçiv mü vir l ri v r mı .

br him lil nın b v ziri önc M ll P n h M hdi lu S l hlı-Q z , s nr Mirz C m l b y M h mm d n b y lu G c gözlü-C v n ir lub. Mirz C m l b y M hdiqulu n d b v zirlik tmi di.

M ll P n h Q z m h lının S l hlı b sind n d n lmu du. VIII yüzilin ikinci y rısınd Gürcüst n v liliyin b lı l n Q z m h lının S l hlı t yf sının K s lı tir sind n çı mı v kill r id r dirdil r. V rgil rin



Molla P nah Vaqif

ç lu un , v kill rin b sqısın dözm y n M ll P n h 1766-cı ild q çıb, Q r b g lir.

Mirz Yusif Q r b i «M cmu yi V qif v mü sirini-

dig r» dli s rind y zir: « lml r v qif ldu u üçün , V qif t llüsünü götürmü dü. sli Q z d ndr. vv l rd sünni m zh bind lub, s nr d n i liyi q bul dib, c f ri m zh bind lub. Ömrünün ır n q d r d t riq td q lib. Öz mü mm si-müst z dınd d bun i r dir:

V , 1180/1766-ci ild z m nın hökmü il öz d m m k nınd n yrı dü mü , Q r b t rp n g lmi dir. lk v tl r p ri n v k d rli nl r y mı , günl rini u ql r d rs d m kl k çirmi dir. Ruzig rın d tidir.

Bir müdd td n s nr h li v y n r sınd t nındı v 1183/1770-ci ild br him lil n Q r b inin y nınd ik - sı m ns bin s hib lur».

M ll P n h s s n, b rç lıl rın v q z lıl rın k mp kt y dıql rı D mirçi-H s nli m h lınd y rl di. Bir z V ys lli b sınd m kt bd rlıq d nd n s nr u y köçdü. Bur d d , S tlı m h ll sind m kt bd rlıq i ini d v m tdirdi. S nr v zir Mirz V li b y B h rlının y m y rdımı il n t qdim lundu. 1770-ci ild br him lil n M ll P n h ni ik sı t yin tdi. M ll P n h ist d dı v b c rı i s y sind ik sınd n b v zirliy q d r uc ldı.

M ll P n hd n s nr b v zir l n Mirz C m l b y M h mm d n b y lu C v n ir-Diz q m h lının G c gözlü b sınd d ulmu du. Bu b H cılı c m tın b lı idi.

Mirz C m l b y mük mm l m dr s t hsili görmü dü. Bir n ç dil bilirdi. Önc div n n d k tib (mirz) i l mi di. 1797-ci ild M ll P n h nın ölümünd n s nr b v zir t yin dilmi di. Mirz C m l b yin tör m l ri V zir v s y dını d ıyır l r.

Div nd b v zird n b q , bir n ç v zir d v rdı. Bu v zir l r, s s n mü vir v lçı v zif l rini y rin y tirdil r.

br him lil nın h kimiyy ti dön mind b l v zir l rd n biri M ll H s n idi. 1776-cı ild br him lil n öz v ziri M ll H s ni sm nlı sult nının y nın gönd r r k n bildirmi di: «M rh m tli sult nım, g r sizd n gözl diyimiz

köm yi ls q, biz dü m nl rimizi t rm r d rik».

br him lil nın v zirl rind n biri Mirz lim h mm d
S fu lu 1789-cu ild sm nlı dövl tin lçi g tmi di.
Mirz lim h mm d nın tör m l ri d V zir v s y dını
d ıyırıl r.

S fir d r c si il v zir l n m murl rd n biri d hm d
Q z dr. hm d 1789-cu ild sm nlı dövl tin lçi
g tmi di.

S fir d r c si il v zir l n m murl rd n biri d Mirz
M h mm d ç l bi f ndi M qsud ç l bi f ndi lu hm dli-
C br yıllıdır. d 1789-cu ild sm nlı dövl tin y ll n n
h y td lçi kimi i tir k tmi di.

S fir d r c si il v zir l n m murl rd n biri d S yid
bdull ç l bi f ndi S yid Hüs yn ç l bi f ndi ludur. S yid
bdull ç l bi f ndi S r cı i-Diz i 1795-ci ilin m yın 9-d
sm nlı s r yın , b v zirin y nın lçi g tmi di. lçiliyin
m qş di M h mm d h Q v nlı-Q c r q r ı q un v
m ddi y rdım lm q idi.

V zirl rd n H cı m h mm d b y H cı Q sım b y
lu bir n ç d f Q c r s r yın lçilik missiy sını y rin
y tirmi di. H cı m h mm d b yin tör m l ri d V zir v
s y dını q bul tmi dil r.

V zirl rd n Mirz V li b y B yr m n b y lu B h rlı
M h mm d h Q v nlı-Q c r n s r yın nüm y nd
(gir v) gönd rilmi di. 1795-ci ild M h mm d h
t r find n t p b l nmı dı. Mirz V li b yin tör m l ri V lili
v V liy v s y dı il t nıırıl r.

br him lil nın v zirl rind n biri d Mirz
M h mm d li b y H cı b y ludur. Mirz M h mm d li b y
d f l rl II r klinin s r yın lçi g tmi di. II r klinin v ziri
Mirz R binin qızl rının lınb Q r b g tirilm si d nı ı n
r hb rlik tmi di. Nik h missiy sı nlıql rın y ınl m sın ,
q r ılıqlı hörm t s b b lurdu. V zir Mirz M h mm d li
b yin tör m l ri H cı b y v s y dını d ıyırıl r.

br him lil nın v zirl rind n biri d Mirz M h mm dqulu b y S tlıdır. Mirz M h mm dqulu b y S tlı Rusiy imp r t runun y nın d nı ıql r g tmi di. nun tör m l ri T ıb y v, S l hb y v, D d b y v s y dl rı il t nınırl r.

S fir d r c si il v zir l nl rd n biri d M di M h mm dq sım b y S lim b y lu R f ddinli-Diz idir. M di M h mm dq sım b y M hdiqu lu nın v g n r l l yt n nt V.Q.M d t vun t p ırıql rı il bir n ç d f r n bb s Mirz nin v F t li h Q v nlı-Q c rın y nın g tmi di. nun tör m l ri **S limb y v, M mm d q sım b y v** s y dl rını d ıyır l r.

Mir S yid B hm nli M hdiqu lu nın t p ırı ı il r n y ll nmı , F t li hl , nın b cısı b yim il görü mü dü.

S fir d r c si il v zir l nl rd n biri d M di ki i K t zlıdır. Q yn ql rd y zılır: «M hdiqu lu n u h r s kini M di ki i K t zlını T hr n , l h diyy l rl b cısı b yim nın y nın y ll mı dı. n b r gönd rmi di ki, F t li h bildirsın ki, g r bb s Mirz bir z m h bb t göst rs ydi, m n n y n t tm zdim».

M hdiqu lu nın s fir l rind n biri d H s n Mürs l lu S yb lıdır. H s n Mürs l lu d f l rl ırv n h kimi Must f nın y nın g tmi di.

V zirl r öz m l rını «V ziry n » - v zirlik dı il yı il n v rgid n lırdıl r.

4.3. Mün il r.

Div nd birb b v zir t b l n bir n ç m mur d v rdı. Bu m murl rd n biri **mün i** idi. Mün i nlı m rici y zı m l rını h y t k çirirdi. rici i l r v ziri v zif sini y rin y tirirdi.

P n h li nın h kimiyy ti dön mind div n n mün isi Mirz M h mm d li b y M h mm d n lu V ys lli-tuziki idi. Mirz M h mm d li b y önc N dir h Qır lı-v rın div nınd mün i i l mi di. nun tör m l ri Q yıb v s y dını d ıyır l r.

br him lil nın h kimiyy ti dön mind div n n mün isi Mirz K rim b y H cılı-C v n ir idi. Mirz K rim b yin övl dl rı s nr l r özl rin **Mün iz d** s y dını götürmü dül r.

4.4. K tibl r (mirz l r).

Div nd b v zir t b l n m murl rd n biri d div n n **k tibi** idi. Q r b d div n n k tibl rin ç v t mirz d d yirdil r. K tibl r nlı m d ili y zı m l rı il m ul lurdul r. nın f rm nl rını, t liq l ri div n n k tibl ri, mirz l r y zırdıl r. K tibl r t s rrüf tun dürlü s h l ri üzr h s b tl rı n z rd n k çirir, ilin önünd v s nund v ril n göst ricil ri müq yis dir, s n dl dirir, div n t qdim dirdil r. D r l rın v rgi i l rin n z r t dirdil r.

P n h li nın div nınd H cı Mirz L tif n b y sg nd r lu S rıc lı-C v n ir, Mirz Büny d sg nd r lu H cıyüzlü, H cı Mirz h li b y M h mm dt hir b y lu v b q k tibl r f liyy t göst rirdil r.

br him lil nın div nınd Mirz C m l b y M h mm d n b y lu G c gözlü-C v n ir, Mirz Z yn l n b y lim rd n b y lu Köç rli-C v n ir, Mirz fi b y H cı Mirz h li b y lu, Mirz H qv rdi b y K birli k tib v zif sind ç lı mı dıl r.

M hdiqulu nın h kimiyy ti dön mind Mirz Yusif b y C f r b y lu S tlı- yirmidörd div n n k tibi i l mi di.

K tibl r m l rını «Mirz y n » - mirz lik dlı v rgi il yı il n pull rd n lırdıl r.

4.5. N zirl r.

B v zir b lı l n m murl rd n biri d **n zir** idi. N zir zin d rlıq v zif l rini y rin y tirirdi. n lı in zin l rinin m sr fin , ml kın düzgün rcl nm sin n z r t dirdi.

1792-ci ild br him lil nın n ziri li b y idi.

1805-ci ild Nuri b y Mur d b y lu br him lil nın n ziri lmu du.

M hdiqulu nın h kimiyy ti dön mind n zir v zif si l f b y t p ırılmı dı.

4.6. Möhürd rl r

Möhürd r b v zir t b l n m murl rd n biri idi. , nın möhürünü s l yırdı.

M hdiqulu nın möhürd rı Rüst m b y Q sım b y lu S rnc lı-C v n ir idi.

4.7. D v td rl r.

B v zir t b l n m murl rd n biri d **d v td r** idi. D v td r div n n d y zı – t s rrüf t i l rin b ırdı. br him lil nın h kimiyy ti dön mind d v td r lmu Mirz li b y M fruzlu-C v n irin tör m l ri s nr l r **D v td r** v s y dını q bul tmi dil r.

4.8. M hm nd rl r.

B v zir b lı l n m murl rd n biri d **M hm nd r** idi. M hm nd rl r s r y lçiliy , s f r , q n q g l n d ml rı n lı in s rh dl rind q r il yıb, mü t lif q n lq l rd yl yir

v y ud birb ölk nin p yt tın g tirirdi. br him lil nın m hm nd rı lmu Mirz li b yin tör m l ri s nr l r M hm nd r v s y dını d ıyrdıl r.

V li b y Hüsülü d m hm nd r v zif sind ç lı mı dı. nun tör m l ri d **M hm nd r v s y dını q bul t** dil r.

4.9. Ç p rl r.

B v zir b lı l n m murl rd n biri d **ç p r** idi. Ç p rl r vil y tl r v m h ll rl div n n r sind l q y r dırdıl r. Ç p rl r tlı idil r.

4.10. tırl r.

n t b l n m murl rd n biri d **tırl** idi. tırl r nın önünc piy d q çır, «f r t» d y qı qırıldıl r. H mi piy d g zdıkl rind n, b rk q çdıql rınd n dilimizd « tırl kimi ütüdü» if d si v r. br him lil nın v M hdiqulu nın h kimiyy ti dön mind tırlıq tmi hv rdi V li n lu lif li v Hüs yn lif linin dl rı biz m lumdur.

4.11. y nl r.

Q r b nlı mın s r y v div nınd bir ç y n- r f fiyy t göst rirdi. nl r t nınmı b yl rd n t kil lunmu dul r. H kim sinfin öz yi, nüv si, s yılırdıl r. Bu y nl rın d qıq h nsı v zif ni tutduql rını mü yy nl dir bilm s k d , nl rın nlı m id r lunm sind ön mli r l yn dıql rı q n tind yik. B yl rin b zi mü t lif inzib ti v h rbi qulluq göst rdıkl rini bilirik.

Q r b d b yl r irsi v qulluq b yl rin bölünürdü r. Q r b d s v dl , b c rıql d yüks k v zif l r tutm q mümkün idi. «H r uy n M ll P n h, h r q tırçı Mur d lm z» m s li m hz Q r b d y r nmı dı. M ll P n h m kt bd rlıqd n b v zirliy , Mur d q tırçılıqd n mir urlu , iri t rp q s hibin ç vrilmi di.

Bütün b q nlıql rd nl r t rp q s hibl ri l n tur q f d ll r , m likl r , b yl r , l r r l nırdıl rs , Q r b nl rı h rbi-köç ri mir l r , m ld r y nl r r l nırdıl r. S v y zır: «Q r b in birinci nının h kimiyy ti dövründ P n h nın r l ndı ı, n c d y rl r, h rbi k drl r m ld r ll rin, ilk növb d öz iç risind n nı ir li sürmü C v n ir linin b çıl rı idi». C v n ir linin S rıc lı ym ının mir l ri, y n- r fl ri Q r b d nlı in qurulm sind ön mli r l yn mı dıl r. P n h li b y ilk növb d s rıc lıl r r l nırdı. l nl rl d N dir hın s r ynd n q çmı dı. P n h li b y y ın y ld l rı - s rıc lıl rl (lu br him lil , b cısı lu Lütf li b y, S yid li b y, H cı M h mm d b y, misi lu hv r n b y, Hümb t li b y, Göyü b y v b q l rı) il q çıb Q r b g lir. Sürgünd n y ymb r d -bur d d ld l n n ld l rımı b in yı ıb q ç q lı qur nır. N dir h T briz v m ı h kiml rin göst ri v rir ki, P n h li b y i tutub hüzurun g tirsinl r. P n h li b y göst ri d n duyuq dü üb Q r b d n vurub irv nd n çı ır, irv nd n girib Q r b d n çı ır. D d -d d d ld l mb l k çmir. S rıc lıl r nu d r günd t k q ymurl r.

P n h li nın y nl rı: q rd ı B hbud li br him- lil lu S rıc lı-C v n ir, dig r q rd ı sm yıl n br him lil lu S rıc lı-C v n ir, Mirz n sg nd r lu S rıc lı-C v n ir, Lütf li b y H cı Mirz L tif n lu S rıc lı-C v n ir, hv r n b y K zım lu S rıc lı-C v n ir, hm d n b y hm d n lu S rıc lı-C v n ir, Hüs yn n b y Mirz n lu S rıc lı-C v n ir, H cı T hir b y M h mm d n b y lu C v n ir, H cı lırz b y H cı

sl n b y lu c b dili-K birli, liy r b y sm yıl b y lu
Q r d lı-K birli, H cı rif b y bdull b y lu M m ylı-
D mirçi-H s nli, Rz qulu sult n nbud q lu, P n h
sult n nbud q lu v b q l rı.

P n h li nın böyük lu br him lil nın Urmıy y
z v l g tm si Q r b y nl rının m yuslu un s b b lmu du.

nl r çı ı y ll rı t rırdıl r ki, v l hdi gir vluqd n qur-
t rsınl r. T ri çi Mirz C m l b y C v n ir Q r b i y zır:
«Bu h dis d n m rhum P n h n v Q r b in y nl rı ç
p ri n, p im n v m yus ldul r. N h y t, q mginliyin, ç
p im nçılı ın f yd sız ldu unu dü ün r k, br him lil nı
il s v F t li nı d f tm k üçün m sl h t v t dbirl r
görm y b l dıl r».

br him lil n d C v n ir, K birli, tuziki ll rinin
y nl rın r l nırdı. C br yıllı, D mirçi-H s nli, Cinli,
K l nı, Q r ç rlu, Püsy n ll rinin mirl ri d h r z m n nın
d y ı, d st yi idil r.

br him lil nın y nl rı: M h mm d b y M hr lı n
lu S rı c lı-C v n ir, s dull b y M hr lı n lu S rı c lı-
C v n ir, bdüss m d b y B hbud lı lu S rı c lı-
C v n ir, Mirz lı b y B hbud lı lu S rı c lı-C v n ir,
M h mm d li b y F zl li b y lu S rı c lı-C v n ir, F yzull
b y Q sim b y lu S rı c lı-C v n ir, H cı B bı b y
Mirz n lu S rı c lı-C v n ir, F rz lı b y Q sim b y
lu S rı c lı-C v n ir, B lı b y Q sim b y lu S rı c lı-
C v n ir, Mur d n b y Mirz n lu S rı c lı-C v n ir,
Gülm lı b y hm d n b y lu S rı c lı-C v n ir, li b y
hv r n b y lu S rı c lı-C v n ir, li b y Hüs yn n b y
lu S rı c lı-C v n ir, H cı Hüs yn li b y H cı S hliy lı b y
lu K birli, li b y H cı S hliy lı b y lu K birli, F rz lı
b y H cı Hüs yn li b y lu K birli, hm d H s n b y
lu, Zülf li b y Q r nlı-C v n ir, hm d b y li b y lu
Köç rli-C v n ir, M h mm d b y li b y lu Köç rli-
C v n ir, lip n h b y lim rd n b y lu Köç rli-C v n ir,

Q sım b y M h mm drz b y lu C v n ir, rz b y H cı
lirz b y lu c b dili-K birli, Mirz H qv rdi b y K birli,
Mirz N ı v r, Mirz T ı v r, Mirz Pir li v r,
M h mm dqulu b y H cı Must f b y lu Mu nlı-T kl ,
H cı K rim R him lu, H cı mir sl n b y
M h mm d b y lu Q r d mirçi, Mirz M h mm d li b y
H cı b y lu, Mirz N zir b y l f b y lu v b q l rı.

T ri çi hm d b y C v n ir br him lil nın y nl rı
h qqınd y zir: «Q r b nlı mın g l c kd müst qıl q lm sı
m s l sini fikr g tirm k b l mümkün lm dı ın gör u d
nın q c lı ınd n istif d d n y nl r bütün id r i l rini öz
ll rin l r q biri-birin dü m n l n iki d st y
bölünmü dü l r. Bu d st l rd n biri rusl rın C nubi Q fq zin
i l rin q rı m sını gözl y r k h ç bir v chl r n t b lm q
ist mir, dig ri is ksin , M h mm d b y kimi bir dü m nin
r d nçı m sınd n s vin r k r n hökmd rını h r v sit il r zı
s lm ç lı ır. Bu d f r n t r fd rl rı nı d öz t r fl rin
ç k r k üstünlük ld dirl r. Bu d st nin nüm y nd l rind n
Mirz li b y, F yzi b y v b q l rı F t li hın ir d sini y rin
y tir rk n pi idm t S f r lini Nu nınd n t l b dib, nu t
kimi n ll y r q, h b l M h mm d nın tik -tik lmu
n ini z r-zib y bük r k bunl rın h mısını müti bir
it tk rlıql T hr n gönd rdil r».

M hdiqu lu nın y nl rı: H cı l r n Q sım b y
lu S ric li-C v n ir, H cı B yl r b y Q sım b y lu
S ric li-C v n ir, Rüst m b y Q sım b y lu S ric li-
C v n ir, U urlu b y S ric li-C v n ir, M di Q r b y
S hliy li b y lu S ric li-C v n ir, T ı b y T ı b y lu
S ric li-C v n ir, S f r li b y li b y lu K birli, li b y
Mirz li b y lu K birli, N ib lı b y Z yn l n b y lu,
N ib bdull b y lil b y lu T z kçi, br him b y li b y
lu Köç rli-C v n ir, li b y M di T nrıv rdi lu P l dlı -
C v n ir, liy r b y Q zı b y lu K t zlı, H cı Yusuf
R him lu, Rüst m b y B ır b y lu, H s n b y D r b

b y lu, Mirz Q dir b y Mirz M h mm d li b y lu, Q sım b y M h mm drz b y lu v b q l rı.

M hdiqulu nın y nl rı br him lil nın v il sinin g c y tdiql rı y rd s b bsiz öldürülm l rin gör q til Lis n viç nifr t b sl yirdil r. N ç d f nu öldürm y ç lı mı dıl r.

br him lil nın öldürülm sind n, qıs sının lın- m m sind n incik dü n b zi dlı-s nlı Q r b b yl ri r n g tdil r. C v n ir linin S rıc lı ym ının B hbud lıl r t yf sı iki tir y bölündü. Bir tir r n müh cir t tdi.

r n v z rb ye n t ri ç il ri y zırl r: «C v n irl rin c l llı t yf l rınd n l n tuzikil r br him lil n C v n ir v nun 31 n f r y lının öldürülm sind n s b t yüy nini ld n v rib uzun z m n v sv s v fikird ldul r».

S nd M hdiqulu n b yl rin t kidi il g n r l P.F.N b lsinl u d görü üb t sının q tili Lis n viçi Q r b d n d yi m sini ric tdi. G n r l nın hi ini y rin y tirdi.

M hdiqulu nın h kimiyy ti dön mind d y nl r r sın ç ki m dü mü dü. Bu d f ç ki m C v n ir v K birli t yf sind n çı n y nl r r sind b v rmi di. Rüst m b y Q sım b y lu S rıc lı u h rind d im bir-biriyl müb riz p r n iki d st d n birinin – C v n ir d st sinin b çısı idi. ks t r f , K birli qrupun Mirz lı b y H cı Hüs yn li b y lu b çılıq dirdi. Bu d rtı m rus üsul-id r si dövründ d d v m tmi di. u h r s kini, rusl r b rçilik d n K zım b y lim rd n b y lu y zır: «Q r b d iki p rtiy f liyy t göst rir. Biri K birli, dig ri C v n ir dl nır. Birinci p rtiy M hdiqulu n idm t dir. P lk vnıkl r: C f rqulu , nl r , Mirz lı b y v b q l rı. nl rın y nınd c sus s yund n l n, m hur fırl d qçı Mirz ll hqulu d v r. , dig r p rtiy d n b rl r yı lb, n g tırir. P lk vnıkl C f rqulu C v n ir p rtiy sım m nsub l n M y r Rüst m b yi r d n götürm k ist yir. C f rqulu n

bildirdi ki, Rüst m b yin n v si Must f b yi özünd n k n r
ts n, übh s nd n uz q l r, in m q z n rs n.

B çıl rın K birli p rtiy sını d ıtm sı l zımdır. r üzv
lmu b yl r özl rind böyük sirl r gızl dirl r».

4.12. lim ns b ruh nil r.

Q r b nlı ind bir ç lim ns b **ruh nil r** v rdı.
nl r div nd yl r, nın, b v zirin, div nb yinin
q r rl rını götür-q y d r, m sl h t v r rdil r. nl r m v r t
grupun d il idil r. Div nd n m lm zdıl r. Y lnız nın
b i l rin göz dik bil rdil r. n bu ruh nil rd n b zil rin
mülk d b ı l m dı.

lim ns b ruh nil r d f d l sinfin y m v ziyy td
idi. Ruh nil r üsusi zümr s yılırdıl r. nl rı f d l sinfin
d il tmirl r.

br him lil nın h kimiyy ti dön mind ruh nil r:
M ll liy r, M ll M hdi, M ll M mm db ır M ll sm yıl
lu, M ll liqulu M ll ll hv rdi lu, M ll Q yıb Mirz
M h mm d li lu, M ll P n h li, M ll m mm d, M ll
K lb li, Mirz D rg hqulu, M ll hbud q, M ll S dıq Mirz
M h mm d lu, y Düny m lı v b q l rı.

M hdiqulu nın h kimiyy ti dön mind ruh nil r:
Müct hid Mirz bdürr him M ll M mm db ır lu,
Mirz but lib M ll liqulu lu, Mirz F t li M ll P n h li
lu, M ll m mqu lu M ll m h mm d lu, M ll
R hm n li M ll R hm n li lu, M ll M h mm d M ll
hbud q lu v b q l rı.

1823-cü il m lum tın gör Q r b nlı ı r zisind 1
q zı, 182 m ll , 2 d rvi , 82 risti n ruh nisi lmu du.

li ruh nil r (y ülisl m, indl r, p rti r , y pisk pl r)
f d l sinfin d il idil r. ı t b q d n l n rüh nil r is
s si l v ziyy tin gör k ndlil r y m idil r. risti n rüh nil r

2 t b q y bölünürdü. M n stırd l n r iy pisk pl r, y - pisk pl r v v rdvp tl r q r ruh nil r t b q sin id lunurdu.

ruh nil r k i l r, dy kl r v bütün kils idm tçil ri id idil r. r iy pisk pl rı, y pisk pl rı v v rd p tl ri p rti r t yin dirdi. I srin 30-cu ill rind Q r b d c mi 145 qriq ry n ruh ni il si v r idi.

Müs lm n ruh nil r: undl r v m ll l ru ql r s v d öyr tm kd n, dini yinl rin icr sınd n, könüllü s d q l rd n b hr l nirdil r. M ll l rın yrin h r vd n 2 ç n q bu d , 1 ç n q rp v z k t lınırđı. nlıqd 207 müs lm n ruh ni il si q yd lınmı dı: 2 q zı, 2 und, 5 f ndi, 22 mir, 26 s yid, 114 i m ll sı v 36 sünni m ll sı.

4.13. Müd rrisl r.

Müd rrisl rin nlı m id r lunm sınd mühüm r lu lm s d , div n n ur sınd i tir kl rını n z r lı b, dl rını ç kirik.

br him lil nın h kimiyy ti dön mind ki müd rrisl r: M ll K lb li ı b b lı-C v n ir, Mirz D rg hqulu v b q l rı.

M hdiqulu nın dövründ ki müd rrisl r: Mirz bdüll tif M ll K lb li lu, Mirz br him H s n lu, Mirz Q sım M ll H s n lu v b q l rı.

4.14. Div nb yi.

Div nd nd n v b v zird n s nr kı y rd **div nb yi** d y nırdı. Div nb yi ç v t s yid kök nli d ml rd n t yin lunurdu. d l t , güv nliy c v blı s yıldıql rınd n ç v t m hk m h kimi v zif sini h y t k çirirdil r. Div nb yil r, s s n düny vi m s l l r b ırdıl r. nlı m d ili min- m nlı m , t hlük sizliyin n z r t dirdil r.

Div nd siy si suçlul r, ır dövl ti cin y t i l tmi
d ml r y r ıl nırdıl r. Div nb yi hökmü ri t q yd l rin
s s n çı rırdı. D y q q nunl rı müct hidl r t r find n y zıl n
ris l l r lurdu. Div nb yi d ili i l r v ziri h s b lunurdu.

br him lil nın div nb yisi S yid hm mm d
Mirz lim h mm d lu S fu lu idi.

H cı Yusif b y R him lunun, M h mm d li b y
F rz lı b y lu K birlinin div nb yi ün v nl rı v rdı.

4.15. Div n n f rr l rı.

Div nd div nb yiy t b l n m murl rd n biri d
f rr idi. F rr l r d ili q yd -q nun n z r t dir, buyru
b ırdıl r. Div nb yi t r find n v ril n yüngül c z l rı f rr l r
y rin y tirirdil r.

M hdiqulu nın lıq dön mind div n n f rr -
l rınd n biz m lum l nl r: B yr mqu lu Must f lu
Y l v nd-C v n ir, liv rdi irin K l nt r lu Y -
l v nd-C v n ir, Düny m lı M hdi n lu Y -
l v nd-C v n ir, M di T nrıv rdi b y Hümm t b y lu
Bilici-K ng rli v b q l rı.

4.16. Q l b yi.

nlı m id r lunm sınd i tir k d n m murl rd n biri
d **q l b yi** idi. , birb nın t b çiliyind f liyy t
göst rirdi. Q l b yi p yt tın k m nd ntı v y ud p lis id r si
r isi v zif sini icr dirdi. h rin niz m-intiz mı, min-
m nlı ı, t hlük sizliyi, s v z m nı müd fi si n b ırdı.
Q l b yi h rd mülki m s l l r v ictim i i l rl m ul
lurdu. h rin m liyy i l ri nun s r ne mind idi. s s n
sn fd n (s n tk rl rd n, dük nd rl rd n v b q l rınd n)
yı ıl n v rgil r c v blı s yıldı. h r t s rrüf tını q l b yi

id r dirdi.

Q l b yi sil hlı d st s l yrdı.

u q l b yisinin d rzi, b m qçı, p p qçı v s ir s n tk r dük nl rı v h mçinin b qq l, k b bçı v dig r dük nl rı v rdı.

br him lil nın h kimiyy ti dön mind u h rinin q l b yisi önc M h mm d n b y S lif b y lu G c gözlü- C v n ir, s nr M h mm d b y H cı L zım b y lu ıdırılı- tuziki lmu du. M h mm d b y M hdiqulu nın h kimiyy ti dön mind d q l b yi v zif sini icr tmi di.

4.17. M h ll b çıl rı.

Q l b yil r t b l n m murl rd n biri d m h ll b çıl rı idi. Q r b d m h ll b çıl rının k nd ud , b z n d yüzb ı ün v nı lurdu. nl r m h ll c m tını s v z m m h rb , sülh, min- m nlıq dön mind is m y c lb dirdil r. h rlil rd k nd v b hli kimi b zi mük ll fiyy tl r y rin y tirirdil r.

M h ll b çıl rı öz m h ll l rinin bütün i l rin c v bli s yılırdıl r.

u h rind önc üç m h ll v rdı. Bu m h ll l r T brizli, Q z nçılı v ylisli dl nırdı. M h ll rd n g lib h rd m skunl nl r y dıql rı m h ll ni öz b l rının, k ndl rinin dl rı il dl ndırıldıl r.

M hdiqulu nın h kimiyy ti dön mind u h rinin T brizli m h ll sinin k nd ud sı H cı ll hv rdi, D mirçi- H s nli m h ll sinin b çısı yüzb ı Z yn l b y M m ylı, S tlı m h ll sinin b çısı D d b y Mirz M h mm dqu lu b y lu, Köç rli m h ll sinin b çısı yüzb ı M h mm d b y li b y lu, C v n ir-Diz q c m tının b çısı K rb l yı M mm d fi b y H cılı, Qurdl r m h ll sinin b çısı Hüs yn b y idi.

4.18. M h l d r s ı.

M h l d r s ı b v zir t b idi. nun v zif si m h ll rd n v rgi t pl y ı b zin y ç td ırm q idi.

M ¼lk d r d r l r ı is y ı il n b hr ni l r ın t hvil v rirdil r. D r l r ın m ı y ı il n b hr d n ¼d nilirdi. H min m «D r l ıq» dl n ırdı.

M hdiqulu n ın h kimiyy ti d ¼n mind ki d r l r : liv rdi b y H ¼s yn b y lu P ri lu-K birli, hm d b y lim mm d b y lu N zirli v b q l r ı.

4.19. B z r d r s ı.

Q l b yiy b l ı l n m murl rd n biri d **b z r d r s ı** idi. B z r d r l r ı b z rd niz m-intiz m ın q runm s ın , ç ki- t r zinin d ¼zg ¼nl ¼y ¼n , v rgil rin y ı ilm s ın c v bl ı idil r. g r kims n l yiq h r k tl rd t qsirl ndirils ydi, d r n ın ¼z ¼ nu ri t q nunl r ı s sınd c z l ndır v c rim l y bilirdi.

D r l r m l r ı nı «D r l ıq» dl n n ¼z l v rgi il y ı il n pull rd n l ırd ılr.

4.20. Y s vull r.

Q l b yiy t b l n m murl rd n biri d **y s vul** idi. Y s – ski t ¼rk dilind d ¼z, y s – d ¼zl ¼k, h qiq t, q nun, y s vul – d ¼zl ¼y ¼, h qiq ti q ruy n d m kdir. n l ¼q d ¼n mind y s vull r m ¼h fiz m muru v zif sini h y t k ç irirdil r. n l r p lis funksiy s ın ı y rin y tirirdil r. Y s vull r ın b ¼ı s ı y s vul b ı dl n ırdı.

br him lil nın y s vulu ll hv r n b y Gürcüst n h kimi II r klinin y nın d nı ıql r g tmi di.

M hdiqulu nın h kimiyy ti dön mind v zif d lmu y s vull r v y s vulb il r: H cı T lı b b y s n b y lu Qurdl r-K birli, M hmud, Q mb r b y C m l n b y lu Qurd – Q r d lı-K birli, Z yn l b dın b y m m li b y lu Qurdl r-K birli, M rd n b y Z yn l b y lu, Nuru b y Rz qulu b y lu, M hdi b y ki i b y lu Q rv nd-K birli, N ı b y H s n b y lu v b q l rı.

nlı m id r lunm sind div nd n s nr qism n d rb r (d rg h, s r y) d i tir k dirdi. S r y m murl rı n , s nr ik s n t b idil r.

4.21. ik sı.

D rb rd , s r yd n büyük v zif ik sı s yılırdı. ik sı l r s r y n bütün t rif t v t hlük sizlik m murl rın b çılıq dirdil r. M r sim v m clisl r ik sının n z r ti ltınd k çirilirdi.

br him lil nın ik sı l rınd n biz m lum l nl r: M ll P n h S l hlı-Q z , K zım b y K birli, H cı sı b y C br yıllı v b q l rı.

br him lil nın ik sı K zım b y Gürcüst n h kimi II r klinin y nın lçiliy g d n h y tin t rkibind idi.

M hdiqulu nın h kimiyy tinin y rı- y rı dön ml rind ik l rı: Gülm mm d b y K birli, lim rd n b y M h mm d min b y lu T kl , yv z n b y M h mm d n b y lu S rıc lı-C v n ir.

S r y n s nuncu ik sı yv z n b y M hdiqulu nl b r b r 1822-ci ild r n q çmı dı. bb s Mirz nin rdusunun t rkibind Q r b g lmi di.

4.22. K ikçil r.

D r b r d , s r y d s yıl n v zif l r d n biri d **k ikçil r** idil r. K ikçil r k ikçib ı r hb rlik dirdi. n l r nın, s r y n q runm s n c v b l i s y ılırdıl r.

br him lil n n k ikçib ısı: li b y v b q l rı.

M hdiqulu n n k ikçib ısı l f irin K l nt r lu Y l v nd-C v n ir l mu du. 1822-ci ild n l b r b r r n q ç n l f 1827-ci ild r nd n d önmü dü. K ikçilikd n ist f v rib d m b sınd m skunl m ı dı.

M hdiqulu n n h kimiyy ti dön mind k ikçi l mu m murl rd n biri d N m z K zım lu K birlidir.

4.23. Q pıçıl r.

ik s n t b l n m murl rd n biri d **q pıçı** idi. Q pıçıl r s r y q pıl rınd d y nırdıl r.

br him lil n v M hdiqulu n n h kimiyy ti dön mind q pıçıl r: li b y M rd n b y lu, Must f .

4.24. Pi idm tl r.

ik s n t b l n m murl rd n biri d **pi idm t** idi. Pi idm tl r s r y d mü t lif v zif l ri h y t k çirirdil r. br him lil n n pi idm tl rind n lip n h Q rv nd-C v n irin v K rb l y l isüv r b yin dl rını ç k bil rik.

K rb l y l isüv r b y Gürcüst n h kimi II r klinin y n n g d n l ç i h y tind l mu du.

M hdiqulu n n pi idm tl ri: H qv rdi b y hv rdi b y lu mirli- tuziki, H qv rdi b y ll hv rdi b y lu M fruzlu- tuziki, br him br himqulu lu S rıc lı-C v n ir, S f r, S dıq v b q l rı.

4.25. S r y f rr l ri.

ik s n t b l n m murl rd n biri **f rr** idi. D rb r f rr l r s r y d niz m-intiz m , t mizliy c v bl s y l r d l r.

M hdiqulu n n s r y f rr l r n d n biz m lum l n l r M di hm d S yidm hmudlu-C v n ir, hv rdi lif li, M di M h rr m Mirz M hdiqulu lu Hind r li, bdülhüs yn v b q l r ıdır.

4.26. Mir ur.

nlıqd ikinci d r c li m murl r d v r idi. Bu m murl rd n biri **mir ur** idi. Mir url r n n t il il r n c v bl s y l r d l r.

P n h li n n mir uru Hüs ynqulu b y K birli idi. nun tör m l ri Mir urlu b sını s l mı d l r.

br him lil n n mir uru Mur d b y S yid V li lu Q r pirimli-C v n ir idi.

M hdiqulu n n mir uru M mm d b y Süm li-C v n ir idi. l ıçıl rı is H zr tqulu, Mus v b q l r l mu du.

4.27. Cil vd rl r.

kinici d r c li m murl rd n biri d **cil vd r** idi. Cil vd rl r n i i yürü , s f r, g zinti v v z m nı n t n n cil vund n y pı ib istiq m t l r yön ltm k idi.

M hdiqulu n n cil vd rl r n d n biz b lli l n l r K rb l yı B b b y Misir n b y lu M lıb yli-C v n ir, lip , r f b y Mir l f b y lu, lip n h, sm yıl b y Q hr m n b y lu G rv nd-K l nı v b q l r ıdır.

4.28. L l l r.

nlı m id r lunm sınd qism n i tir k d n m murl rd n biri d l l idi. L l l r nın ul v qızl rın mür bbilik dirdil r. n z d l rin t rbiy lunm sınd böyük s y göst rirdil r, k m l ç t n q d r y nl rınd n yırmırdıl r. L l l r h m s v dlı, h m d b c rıqlı s v çı lm lıydıl r.

br him lil nın l l si H s n b y K birli; M hdiqulu nın l l l ri N bi b y H s n b y lu K birli, ll hv rdi b y; M h mm dh s n nın l l l ri m mv rdi b y Mirz V li b y lu B h rlı, bdürr him b y, li b y; bülf t nın l l si C mil M n f lu T kl -Mu nlı; nl r nın l l l ri H cı M h mm d , hm d H s n b y lu; hm d nın l l si H cı H s n li b y Mirz V li b y lu B h rlı; M h mm dq sım nın l l l ri ll hy r b y M ll Hüs yn li b y lu D d li-C v n ir, B b ; Sül ym n nın l l si br him b y Mirz V li b y lu B h rlı; Gövh r nın l l l ri M hr li b y, S yid hm h mm d Mirz lim h mm d lu S fu lu; C f rqlulu nın l l l ri Mirz H ım b y Mirz V li b y lu B h rlı, S f r li b y, nc n nın l l si Hüs yn b y idi.

4.29. S r y h kiml ri.

S r y h kiml ri div nd , d rb rd ön mli r l yn m s l r d , b z n nl rın q r rl rın t sir d bilirdil r. n gör d y zımızd nl rd n b zil rinin dl rını ç km yi g r kli bildik.

br him lil nın s r y h kiml ri Mirz M h mm d li b y H cı b y lu v b q l rı lmu l r.

M hdiqulu nın s r y h kiml rind n Mirz ll hqulu b y ruc lu S yidli-K birli, Mirz M h mm d b y D rg hqulu b y lu S yidli-K birli, H cı Mirz Müqim b y M di M ll m n b y lu Q r d lı, M ll liqulu Mirz

Yusif lu, M di H cı kb r lu, M h mm d B ır
lu, li H cı Qurb n li lu T brizi, D rvi bdull li lu
T brizi m lumdur.

4.30. N ibl r.

nliq dön mind m h ll rı **n ibl r** id r dirdil r.
N ibl r s v z m nı q un t rtibin , rdu üçün rz q
t pl nm sın , v rgi yı ilm sın , m h ln min- m nlı n
c v blı s yılırdıl r.

C v n ir-Diz q m h ln C v n ir linin nüfuzlu
G c gözlü ym ind n çı n f d ll r b çlıq dirdil r.
M h ld növb il , rdıcıl l r q M h mm d rif b y, S lif
b y, M h mm d n b y v Q sım b y n iblik tmi l r.

ırd p r -Diz q m h lnd M lik N m z li b y mil
b y lu Pir hm dli, M lik H s n b y M ll S fi f ndi lu
S r cıqlı n ib lmu l r.

Diz q m h lnu M lik Y q n, M lik r m, M lik s y,
M lik bb s, M lik sl n n ib kimi id r tmi l r.

Diz q-C br yıllı m h ln V li M qsud lu,
N bi k l nt r V li lu, M hr li b y Fu ni lu,
Lütf li Fu ni lu C br yıllı l r n iblik tmi l r.
nl rın minb ı ün v nı v rdı.

Çulundur m h ln M lik M hmud b y, M lik Hümm t
b y, bdull b y, M mm dh s n b y, **M hri m h ln** M lik
K lb li b y, M lik bb s b y, **B rgü d m h ln** fi b y v
b q l rı n iblik tmi l r.

Q r ç rlu m h ln nliq dön mind t - H mz
sult n, ull r - F t li n, F rz lı sult n v s d sult n b çlıq
tmi l r.

Püsy n m h lnu sır il t yf b çıl rı H cı sult n,
br him sult n, P n h sult n, n mir sult n, br him sult n,

H s n sult n id r tmi l r. M r qlıdır ki, Q r ç rlu v Püsy n m h ll rının n ibl rinin sult n ün v nı v rdi.

B bürd m h ln M lik M h mm d, M lik Hüs ynqu lu, M lik ll hqu lu n iblik tmi l r.

Küp r m h lnı H cı B yl r b y Q sım b y lu S ric lı-C v n ir v b q l rı id r dirdil r.

c n n m h ln ll hv rdi b y, K lb li b yin n iblik tdiyi m lumdur.

Sisy n m h ln H cı Must f b y, M lik lim d d, **T t v m h ln** M lik P q s, M lik Hüs yn li, **V r nd m h ln**, M lik hn z r, M lik Cüm üd, M lik C h nb , M lik ud d d, M lik S f r, **çın m h ln** önc H s n C l llil r, s nr ındırıt n k ndind n çı n M lik Mirz n, M lik ll hv rdi, M lik Q hr m n n iblik tmi l r.

Çil börd m h ln bir-birini v z tm kl M lik ll hv rdi, M lik H t m, M lik M cnun, M lik Rüst m b çılıq tmi l r. nl r ç z m n nl rl i til f p rı mı , mü lif td güz r n k çirmi l r.

T h m h lnın n ibl ri M lik B yl r, M lik Yusif lmu l r. nl r d nl r q r rı qiy m q ldırmı l r.

K l m m h ln ll hv ys b y, m n b y, b y, **D mirçi-H s nli m h ln** V li T kl -Mu nlı, lim rd n b y T kl , m mqu lu b y T kl -Q r d l q, **yirmidörd m h ln** Mirz dıgöz l b y B y hm dli, M h mm d H qv rdi lu n iblik tmi l r.

tuziki m h ln H cı L zım b y M h mm d lu, M h mm d li b y ıdırlı, M h mm d b y ıdırlı n iblik tmi l r.

I K birli m h lnın n ibl ri M h mm d li b y, Q hr m n b y, **II K birli m h lnın** n ibl ri Mirz lı b y v b q l rı lmu l r.

C v n ir m h ln S ric lı ym ınd n Rüst m b y, rif n b y, mir sl n b y v m m li b y b çılıq tmi l r.

4.31. M likl r.

Q r b nli ind b zi m h ll rı (Diz q, ird p r - Diz q, V r nd , ın, il brd, T lı , T t v v Sisy n) **m likl r** id r dirdil r. M likl r n ib v zif sini h y t k çirirdil r. nl r m h ll rı irs n id r ts l r d , nd n sılı idil r.

4.32. Minb ıl r.

h lisi l- ym ql rd n ib r t l n m h ll rın b ıl rının **minb** ı ün v nı v rdı. l minb ıl rının b y, sult n, b z n d n titulu lurdu.

C v n ir-Diz q, Diz q-C br yıllı, Püsy n, Q r  rlu, K l nı m h ll rının b ıl rının minb ı ün v nı v rını .

nli m r zisind q r r tut n ll r ym ql r , ym ql r t yf l r , t yf l r tir l r , tir l r tör kl r , tör kl r vl r bölünürdü.

ym ql r b biçimind bin l yirdil r. b l r mövsüm- d n sılı l r q q l ql r , y zl ql r , y yl ql r v güzd kl r köçürdü r.

4.33. Yüz b ıl r.

b l r s s n **yüz b ıl r** v **k nd ud l r** b ılıq dirdil r. nlıq dön mind bir b nın yni z m nd h m yüz b ısı, h m d k nd ud sı l bilirdi. Böyük ym ql rın b ıl rı **k l nt r** ün v nı d ıyırdı.

4.34. K nd ud l r (k v l r).

M h ll r b l l n k ndl rin b çıl rın k nd ud v y ud k v d yilirdi. K nd ud l r v k v l r s qq ll r r sınd n s çilir v y ud s ylu d ml rd n t yin lunurdu.

4.35. Q zıl r.

H r m h ld v p yt td div nb yi t r find n t yin lunmu q zı v r idi.

Q zıl r m h ld v p yt td ri t q nunl rı s sınd hüquqi il r p rırdıl r. nl r s s n dini il r , irsi, il v m i t m s l l rin b irdıl r. B dıql rı m s l l rin y rıntıl rı:

1.M zh b v ruh nilik

2. vl nm v b nm

3.Küsmü q huml rı b rı dırm q

4.V r s l r r sınd ml kı bölm k

5. si mün sib tl rin niz m s lınm sı

6.Dul q dınl rı v y tıml ri him y tm k. B l h ll rd ruh nil r üms v z k tı bölm li, y ud h lid n v s it yı m lı idi.

7.V siyy tl ri, q b l l ri v dig r l qı-s tqı s n dl rini t sdiq tm k.

Q zıl r ri t q nunl rın d rind n b l d l n s v dlı, t mkinli, d l tli undl rd n s çilirdil r.

V f sil

NLI IN CT M -S Y S Y MI

1723-ci ild sm nli rdusu Q r b ı lır. br him lil S ric lı-C v n ir övl dl rını v ym ının bir hiss sini götürüb r zı dl yır. Q r b b yl rb yi II U urlu n Ziy d lu-Q c r II h T hm sibir y nın q çmı dı. 1730-cu ild h nu 700 n f rlik d st il Q r b q un t pl m gönd rmi di. U urlu n B rgü d v B rd q z l rınd n 12 min n f rlik q un yı mı dı. br him p nın y nınd l n Q r b q unu Q r b yin b çılı ı ltınd q çıb U urlu n q uldu. br him lil v ull rı F zl li , P n h li , B hbud li , sm yıl n d nl r birl dil r. Bu birl m N dirqulu n Qır lı- v rın t b liyin k çir. N dirqulu n F zl li y b y ünv nı v rib özün ik sı t yin dir. S r y ç ki m si s nucund F zl li b yi rl yirl r. N dirqulu n nun ölümün f rm n v rir.

P n h li s r y ç ırılıb b y ünv nı il q rd ının y rin t yin lunur. Mirz dıgöz l b y y zır: «N dir h nun kiçik q rd ı P n h li b yi hüsurun ç ırılıb, lin ç m q v rdi, ynini qiym tli ik sı l til b z di v böyük q rd ının m ns bini n v rdi.

Bu r d (1729-1736-cı ill r) N dirqulu n önc fq nl rı, s nr sm nll rı v rusl rı vurub s rh d-sınırl rd n k n r tmı dı. Mu nd t cgüz rlıq dib t t çı mı dı. neikliyi bildir n U urlu n Ziy d lu-Q c r n cı ın Q r b ın C v n ir, tuziki v K birli ll rini r s n sürgün tmi di.

S r yd N dir hın qul ını d ldururl r ki, P n h li b y özünü düzgün p rır. h v gir nd d , iy çı nd d ik sın t rs-t rs b ırdı. P n h li b y bu b ı l rd n fl nırdı. Mirz dıgöz l b y y zır: «L kin N dir hın n l n q r unc b ı ind n v q r zk rlıql tdiyi r ft rınd n b

dü dü ki, (h) mütl q b l bir zir km dd c v nın kökünü k sm kd s hl nk rlıq v b l bir igid sin vücudunu r d n q ldırm qd k h llıq tm y c kdir.

1745-ci ild P n h li b y C v n ir q yadıb, Q r b g lir. Sürgünd n y yınb r d -bur d d ld l n n ld l rınd n b in yı ıb, q ç qlı qur nır. N dir h T briz v m ı h kiml rin göst ri v rir ki, P n h li b yi tutub hüzurun g tirsinl r. P n h li b y göst ri d n duyuq dü üb, Q r b d n vurub, irv nd n ç ır, irv nd n girib, Q r b d n ç ır. D d -d d d ld l mb, l k çmir.

1747-ci ild N dir h ın ölüm b ri Q r b g lib ç tır. T ri çi Mirz dıgöz l b y y zır: «Hicri-q m ri t ri i il 1160-cı ilin (1747) c m di-ül- r yınd N dir h ı r s n t rp ınd öldürdül r.

Bu b r h r t r f y yılıb c m t ın dilin , z ın dü dü. İl h ın him y sin sı m n P n h li b y bund n s nr qızını bir ir v c qun jd h y döndü. nun z rb v hücuml rının idd tli kül yi h r t r f sdis , dü m nin vücudunu çör-çöp kimi puç tdi. Qüvv t v z m tinin s d sı dü m nl ri m lub tdi. kim hücum dirdis , q b ind dur bilm yib m hv lurdu. C v n ir, K birli, tuziki v Gürcüst n ll rini N dir h t r find n r s n sürgün dilmi di. «H bbul v t n min l-im n» (V t ni s vm k im nd ndır) sözünün m zmununc , nl r v t n v yurdl rının q v rzusu il r s nd n q yadıb g ldil r. Bu v t d k P n h li b yin güz r nı yu rid göst ril n kimi k çdi. l t g ldikd n s nr , g l nl r yurd, m nzil v m sk n m rh m t tdi, nl r ı m hrib nlıq q n dı ltın ldı v htıy cl rını t min tdi.

Bu q yd il c miyy t quruldu v , öz ist d d ını göst rdi».

B li, P n h li b y üz ç ır. Q r b ll rinin ucu çılır. İl r b - b , ym q- ym q sürgünd n dönürl r. P n h li b yin b in yı ılıb, q yım bir qurum qururl r. T brizin b yl rb yi mir sl n n Qır lı- v r Q r b g lir. P n h li

b y t b çiliyini bildirir. mir sl n n dil h Qır lı- v rın dınd n P n h li b y f r m nl önc sult n, s nr n ün v nı v rir. Ç k çmir ki, br him h Qır lı- v r lı vuru ub, m lub l n mir sl n nı K zım n Q r d lı tutub h bs dir. dil hı is hru mirz öldürüb t t yl ir. hru h Qır lı- v r y l nız r s nı id r tm kl kif y tl nır. z rb yc nd , l c d b q y rl rd müst qıl nlıql r y r nır. P n h li n d müst qilliyini l n dir.

P n h li n B y t b z rını yiy l rind n (P n h li b y v B hbud li b y S dr d d in sult n ull rınd n) lı b q l biçimin s lır. B y tı Q r b nlı mın p y t tı dib, id r çiliy b l yır.

P n h li n B y t q l sını q y nı H cı S hliy lı b y H cı li b y lu K birinin m sl h ti il tikmi dir. T ri çi Mirz C m l b y y zır: «M v r td n s nr , indi K birli m h lın n içind l n B y t q l sının bin sı q yuldu. Qıs bir z m nd möhk m h s r ç kilib tr find nd k q zıldı. B z r, h m m v m scid tikildi. n, bütün il sinin, q huml rının v l böyükl rinin hl- y l nı r y t pl dı. tr fd l n c m t, h tt P n h nın t r qqisini, y ı, m h bb t miz r ft rını id n T briz, rd bil vil y tinin bir ç h lisi v s n tk rl rı b l öz il l ri il g lib B y t q l sind y rl dil r. B y t q l sı müs lm n t ri i il 1167, risti n t ri i il 1754-cü ild tikilmi dir.

nıqd n gözl dikl ri p yı lm yıb, incik dü n C v n ir v tuziki linin nüm y nd l ri ms m likl ri il birl ib Ç l bi nı kid n Q r b ç ırdıl r. T ri çi Mirz dıgöz l b y y zır: «S nr , p lçıql rı kin v h s d suyu il y rulmu l n C v n ir v tuziki h lisinin ür kl rind d v t l vu öl l ndı v b yinl rin kin h v sı hücum tdi. n l r h mi bu dövl tin y lm sı u rund s n d r c s y v q yr t dirdil r. n l r ms m likl rini d özl rin h mm sl k v mütt fiq tmi dil r. z m n bütün irv n td b di i tiy r s hibi v hökmr n l n H cı Ç l biy riz l r

y z m ı d ı l r . n bildirirdil r ki, P n h n bur d t t ı m ı , q l v s n g r tikdirmi dir. g r d find bir q d r t ir dils , s nr nun q r ı s ınd durm q m m k n l m y c q d ır».

1748-ci ild H c ı  l bi g cl  q un l Q r b g ls d b s ılı b g ri d nd . D n rk n nl  k l m ını i l tdi: «P n h n bu v t c n bir y rsız g m  idi, biz g ldik, n y r vurdu q v q y ıt d ı q»...

P n h li n i  y ıl r ı, d ili d  m nl ri - C v n ir, tuziki l b ıl r ını, m s m likl rini r m tm k n  tin bir m b riz y b l d ı. nc p yt t ını d y i d i. B k nd tikm k n h bul ı dl n n T rn k t yurdunu s d i. Bur m d fi lunm q n d h m n sib idi. T ri i Mirz d ı g z l b y y z ır: «Bund n s nr P n h n d  nd  ki, m n t z bin d m m, C v n ir v tuziki l t ı y ı, m s m likl ri d m n d  m ndil r. M n g r k m hk m bir y rd m sk n v m nzil s l m. D  m ni d f tm kd k h llı q v f s d h li il m b riz d s hl nk rlı q tm y m. Bun g r d , B y t h rini d ı t d ı v g lib bir t p nin t y ind , h bul ı d ı il m hur l n T rn k td bir q l bin tdi. D v h ngd n m scidl r, vl r,  rsu (b z r - m  llifl r) v h m ml r tikdirdi.

P n h li n d ili m b riz d dipl m tik g di l rd n istif d dirdi. D im  ki n rm ni m likl rinin bir-birini q ır m l r ın m n l m d ı. Y ln ız V r nd m liyi hn z r d st k v rdi. nl r ın y rd ı ml m t ri  sin n z r s l q.

1747-ci ild M lik H s ynin lu hn z r b y m iz d si M lik H s ni (M lik H s n ) ld rd . rm ni t ri  il ri v t dqı q t ıl r ı g st rirl r ki, M lik hn z r M lik H s nin b t n il sini, kiçik lu S y b y d n b q h m ı s ını q ır ır. slind is M lik H s n l nd n s nr  n q d ull r ı C v n ir , s b y, q ızı N zlı n ım q l m ı d ı.

B zi t ri  il r M lik H s ni IV M lik hn z rin misi kimi g st rirl r. slind M lik H s n M lik B ır ın lu, M lik Mirz b yin n v si, M lik B q ının n tic sidir. hn z r

b y q humu M lik H s ni öldürüb V r nd m h lının h kimi
lm sı il b lı t ri çi Mirz dıgöz l b y y zır: «Bu z m n,
hökmr nli göz linin um rlı gözl rin vurul n v m likliyin
gümü b ldırlı s qısı il q lb yun lm q fikrin dü n V r nd
m liyi M lik hn z r, öz misi M lik Hüsünü (M lik H s ni)
f n piy l sind n s rm st tdi (öldürdü). M liklik s d sı il
c h n s s s ldı v m liklik t tınd turdu. ms m liklikl ri
bu h dis ni itdikd birl r k M lik hn z rl dü m nçilik
tm yi q ti l r q q r r ldıl r. nl r: s n n üçün it ti v cib
l n min lmus n d yib, birlikd nu c z l ndırm
g tdil r. Bu dörd m lik g linc , M lik hn z r d Ç n qçıd
q l düz ldib, r y ç kildi.

ms m likl ri g lib bütün V r nd m h lını q r t
tdil r. Q l nı lm qd n ciz q l r q, m qs dl rin ç tm d n,
böyük p m nıql g ri q yıtdıl r. nl r (öz r l rınd) b l hd
tdil r ki, b h r f sli g lib q l nı lsınl r.

IV M lik hn z r önc z d n fq nın y nın q çdı.
1748-ci ild nd n m h lın m likliyi h qqınd t liq ldı.

1749-cu ild ki h kimi H cı Ç l bi nd n d t liq
lib y rind möhk ml nm k ist di. Dig r m likl r nd n l
götürm dil r. T z-t z hücum dib n v m h l h lısın k rluq
vurdul r.

Q n u m likl r y nid n nu t hdid dirdil r. M lik
hn z r i in ırl dı ını hiss dib Q r b nı P n h li n
S n c lı-C v n ir üz tutdu. T ri çi Mirz dıgöz l b y d v m
dir: «M lik hn z r özünü z if v q l-q n dını sını mı gördü.
, g l c yi gördüyünd n, niy z üzünü qul b sl y n nın
k nd rın sürtdü, it t sır sını qul ın sdı v idm t
k m rini b lin b l dı. nın hüzurund l zımı d r c d
c nf nlıq tdi v s n d r c m hrib nlıq göst rdi».

M lik hn z r P n h li nl d stl ıb y rind
möhk ml ndı. Söz v rdi ki, ömrünün s nun d k s d q tli
l c q. , münt z m l r q n b c, r c öd yir, m l-pul
v rirdi.

M lik h n z r l k çirdiyi t rp ql r s y sind lduç v rl nmı dı. T ri çi Mirz Yusif y zır: «D yil n gör P n h nın h kimiyy tinin ilk günl rind n birind M lik h n z r nun y nın g dib d mi di ki, fikir ç km , y ddi il s nin q ununu köhn d rı il s l r m».

P n h li n M lik h n z ri özün t b d nd n s nr V r nd m h lınd y ni bir q l s lm q fikrin dü dü. nu bu fikr s l n s b bl rd n biri st r b d h kimi M h m m dh s n n Q v nlı-Q c rın hlıq fikrin dü üb z rb yc n nl rını t hdid tm si idi.

u h rinin y r nm sı h qqınd Q r b t ri çil rinin dürlü fikirl ri v r. Bu fikirl rin ç rp zl nı d v r, ç nı d . ucu m r nı b lg tut r q h min fikirl rd n b zil rini rt lı g tiririk.

T ri çi Mirz C m l b y C v n ir-Q r b i (1773-1853) u h rinin s lnm sı g n iyini ön ç k r k, «Q r b t ri i» dlı s rind y zır: «Bu m sl h ti h mi yir hlıq göst r n M lik h n z r söyl dil r v nun m sl h ti v b l dçiliyi il u q l sını tikm k q r rın g ldil r. nın bir n ç n f r bilici v m lum tlı d mı g dib, y rini v tr fını y l dı. Q l nın içind üç-b bul qd n b q r su y idi. Bu bul ql rın suyu is q l c m tın kif y t tm zdi. n gör güm n g l n y rl rd quyu q zdırıb, mü yy n l dil r ki, bur nın bir ç y rl rind su quyul rı q zm q mümkündür. Bu b ri m rhum P n h n ç tdırdıl r, (n) s vin r k, bir n ç n f r öz y n d mı il bur y g ldi, y rl t nı lub, zml q l nın bin sını q ydu.

sl m t ri i il 1170, risti n t ri i il 1754-cü ild hbul ı q l sının s kinl ri l n bütün r iyy t l ri - y nın, m likl rin, mül ziml rin, ll rin v bir p r k ndl rin k nd ud l rının il l rini köçürüb, bu q l nın içind y rl dirdi. v t q d r bur d y yı vl ri y idi. Bur , r q t r fd , q l nın ltı v rstliyind y y n u k ndi h lisinin kin y ri v tl ı idi.

lqı y r l dirib, h mıy , üsusil özü üçün yurd v im r t mü yy n tdikd n s nr m hir ust l r, ıllı, i güz r d ml rl q l nın h s rını ç kdirdi.

Q yd d k ki, h rin s lnm sı t ri ind bir ç t ri çil r y nlı lı y l v rmi l r. B zil ri h tt hicri t ri ini mil di t ri in düzgün ç virm mi l r.

T ri çi Mirz dıgöz l b y Q r b i (1781-1848) u h rinin s lnm sı il b lı «Q r b n m » dlı s rind y zır: «Yu rıd i r lundu u kimi, P n h n M lik hn z rl m sl h tl di. nun m sl h ti v b l dçiliyil , u h rini bin tdi. h rin bin lun c ı y rd r su v bul q y idi. mt h n üçün bir n ç quyu q zdıl r. quyul rd n su çı nd n s nr , 1170-ci ild u h rinin bin sını q ydul r.

hbul ind s kin l nlrı, bir p r k nd h lisil köçürüb bur y g tirdil r. H r s yurd v y r v rib lqı s kit tdil r. S nr P n h n öz il si üçün uc im r tl r v g ni bin l r s ldırdı. Hün rli ust l r, s n t s hibi v i bil n m m rl r b rı, h s r, bürc v div r ç kdil r.

T ri çi Mirz Yusif Q r b i (1798-1864) tu r sı t nlı türk tör m si P n h li nın büny dını q ymu , bünövr sini tökmü öhr tli h ri h qqınd «T ri i-S fi» dlı s rind d yir: «S r ql dıqd n v t ri tdikd n s nr M lik hn z rin b l dçiliyi v nüm y nd liyi il h linin indiki y yı y ri l n u q l sının y rini mü yy n tdil r. Bu y ri P n h n özü g dib gözü il görmü v h r c h td n b y nmi di. L kin r zinin rt sınd n su m dı ı üçün bir n ç y rd quyu q zdırdı v bu quyul rd n ç lu su çı dı. Bund n s nr 1752 (1166)-ci ild P n h n bir günd u h rinin t m lini q ydu. h r c nubi-q rbd n, im li- r qd n h mçinin q rb v c nub t r fd n piy d v q yril ri üçün g di - g li mümkün lm y n möhk m v t bii sıldırım q y l rl h t lunmu dur. Div r ç km k üçün h rin ı t r fini v bir d r q t r finin b zi y rl rini ölçdü l r. Bu i d k nd hli,

m h ll rın m likl ri, ll rin b çıl rı il bir y rd ç lı r q, b
r in hündürlüyünd , iki r in nind bir div r hördül r.

T ri çi v ir Mir M hdi z ni (1819-1894) «Kit bi
t ri i-Q r b » dlı s rind u h rinin s lınm sını yn
tutmu dur: «Bir t r fi gü d l ki, y yl qd nl rın q l d n
b rd rlı ı v ll ri üzülm y v mütl q q vi l n dü m nl r
nu t ir tm y q dir lm y l r v bu m sl h ti M lik
hn z r b ygil h mi s d q t v yir hlıqd v r idi,
yl dil r. nun m sl h ti v r hnüm lı ı v s v didi il bu
u q l sının bin sını müs mm m ldul r. P s vv l n c
hli-vücuq v rd n k mil v qıl sl rd n gönd rdil r ki,
tr f v c v nibd n öyl q l bin sı üçün y r t psınl r. P s
g dib g zib v b ıb h min u q l sının y rini ki, ul v td
u k ndinin s kinl rinin cüzvü tl q v biç n k y rl ri idi,
t pıb, gördül r ki, h r b bd l yiqdir. N h y t içind bir c ri
suyu y idi, m g r inki iki-üç b l c ç m si v r idi ki, öyl
c miy ti k mil v hri q bil üçün kif y t d n d yildi. P s
s l h v m z nn l n y rl rd n sud n ötrü quyu bin tdil r,
gördül r ki, su çı r. M lum ks r m k nl rd n su çı ndır.
G lib m rhum P n h nı h li yl dil r v n özü d n ç
n f r v sl rı il g lib b ıb, bu növ q bil gördül r. B d z n
t mir z dib 1170 hicrid müt biq s n yi m s hiy 1753-ci
ild q l nı q yırib t m m hbul ınd l n vl rin v y n v
s m likl r v il t k nd ud l rı v böyükl rinin v
mül ziml rinin vl rini r y g tirib v l v k ndl rd n v
il tn b zil rind n ç vl ri köçürüb g tirib q l içind nl r
yurd, m q m v m nzil v rib m rqup l n h r v b d nlıq
q yırdı.

T ri çi Rz qulu b y V zir v-C v n ir (1814-1875) u
h rinin s lınm sını «P n h n v br him nın Q r b d
h kimiyy tl ri v z m nın h dis l ri» dlı s rind ks
tdirmi dir. d h rin s v ndi sind n m yd n g ldiyini
q yd dir. T ri çi ynıl t sı Mirz C m l b yin fikirl rini
t kr r tmi dir.

T r i ç i v i r h m d b y C v n i r (1828-1903) u h r i n i n s l n m s ı i l i l g i l i ö z f i k r i n i «Q r b n l ı m ı n s i y s i v z i y y t i n d i r» d l ı s r i n d b l b i l d i r i r : «Q n u n l r ı n b c v m n t t l b t m l r i v k s t q d i r d n u ö l ü m l h d l m l r i P n h n ı ö z m ö v q y i n i m ö h k m l n d i r m y v y l n ı z b u n d n s n r d ö y ü m y d n i n d t l y i n i s ı n m v d r t d i . B u m ü l h i z l r i n z r l r q , , 1754-cü ild i n d i k i u h r i n i n y r i n d ö z i q m t g h ı n ı q u r d u v r n i ö z d ı l , y n i P n h b d d l n d ı r d ı .

T r i ç i v i r M i r M ö h s ü n N v v b (1833-1918) d ö z d m h r i n i n s l n m s ı n s r l r i n d g ü z g ü t u t m u d u r : « y n l r P n h n ı n b u q l y m y i l s i z l d u u n u h i s s d i b n m ü r c i t t d i l r k i , g r m s l h t b i l s n i z , g ö z l h v s ı l n s f l ı , h ü n d ü r b i r y r v r k i , r d y n i b i r q l t i k d i r d i n . r m ü d f i b ı m d n d m ü n s i b b i r m ö v q d y r l i r . P n h n ö z y n l r ı i l g l i b h m i n y r b r k n g ö r d ü k i , r h ü n d ü r b i r y r d i r , d ö r d t r f i u c q y l r v d l r l h t l u n m u d u r . U ç n q u l r d n b q i n s n v h y v n h m i n q y l r l q l ı b n m y q d i r d y i l . B u r y l n ı z i k i t r f d n - r q d n v q r b d n g d i -g l i y l l r ı v r . P n h n h m i n y r i b y n i b b i l d i r d i k i , ç y ı m ö h k m h r y r i d i . L k i n n f y d k i , k i f y t q d r r s u y u v ç y l r ı y d u . S n r n ı n m r i i l k n k n l r g l i b r d b i r n ç q u y u l r q z d i l r . Q u y u l r d n y ı s u ç ı d ı . L k i n r i d i .

H i c r i 1170-c i (m i l d i 1756) i l d P n h n ı n m r i n s s n h m i n y r d b i r q l t i k i l d i v h m i n q l P n h b d q l s ı d l n d ı r ı l d ı . n d i h m i n q l y u q l s ı d y i r l r . G t g d h m i n q l b d l d ı r ı l r q h r ç v r i l d i .

u h r i n i n s l n m s ı n d n b h s d n l r d n b i r i d t r i ç i v i r H s n l i n q r d s k i d i r (1847-1928). H s n l i «Q r b v i l y t i n i n q d i m v c d i d k f i y y t v ö v z l r ı , P n h n , b r h i m n v M h d i q u l u n y y m i h ö k u m t i l r i n i n k s r i v q y v h k y t l r i» d l ı s r i n d h r i n q u r u l u t r i i n i i q s l m ı d ı r . s r l d l m d ı i n d n

lu M h mm d Q r d inin iqtib sınd n istif d tdk.
M h mm d q l m lır ki: «P n h n v nun y ınl rı
y ni bir möhk m q l nın bin sın q r r v rdil r. Bu q l nın l
bir m rk zd l m sını m sl h t gördül r ki, bur h m r n,
h m d d c m tın y ın lsun. B l bir m k n indiki u
h rinin y rini t pdıl r. T bii bir q l dır ki, h r y nd n hündür
q y l r, lç tm z d l r idi. Y lnız b l bir y rd r n
qızılıb l rınd n müd fi lunm q mümkün idi. u q l sı
1754-cü ild (1168 hicrid) bin lunmu du».

u h rind n l n y z r l rın b zil ri d öz d m
h rl ri h qqınd ür k sözl rini söyl mi l r.

Görk mli d biyy tçı lim Firudin b y Köç rli (1863-
1920) y zır: « u q l sı C nubi Q fq zın göz l v b s f
h rl rind n birisi h s b lunurdu v ır v tl rd rtıq sür t
il b d l m üz q ymu du. çind ç göz l im r tl r
y pılmı dı. Y y f slind ltmı -y tmi min q d r nüfus bu
h r c m lurdu, çünki u nın bı h v sı ylı s f v s l m t
lm gör , y yl q m nz l sind ndir».

S sli y z r bdürr him b y H qv rdiy v (1870-1927)
y zır: «Uc d b ind , m d niyy t m rk zl rind n v d mir
y lund n uz q, l çın yuv sın b nz r ird c bir h r
dü übdür. D m s v s l t kl rind n köpükl n r k sür tl
n iki ç y, ird iki m hrib n q rd kimi birl ib r q,
düz l rd y y n h linin b l rını, kinl rini sir b dir l r.

h r t m m q ı ı v b h rın y rısını q r , dum n
bürünmü k çirib; ird bu q r ç dır bi tıb göz l bir
n z nin s n m t k sür tinin p rılısını l m s lib, t m m y y
istir h ti rzusund l n isti y rl r h lisini öz u un c lb
dir.

tr fı s f lı m l r, s rin bul ql r, h v sı m sum u q
q lbi t k ip k. Bu h rin ömrü bir l uzun d yils d , t ri i bir
h rdır. Bur y nl r, b yl r, h tt h z d l r g lib-g dir l r.
Bur d p d h b ı k silib, t pikl rd p ym l lub. bu
h v sının ir liyi h lisinin t bi tin d sir y t tdiyi üçün,

h r m hur irl rin, dibl rin, musiqi ün sl rın, n nd l rin m d ni lmu dur».

Ünlü y z r Mir Yusif b y V zir (Ç minz minli) (1887-1942) y zır: «D b ind y zı-y yı y ıllı , p yızı-qı ı dum n v q r bürünmü bir h r t s vvür diniz. Bu m nim h rimdir.

nun t ri i ç q dim d yildir: iki sr vv l P n h n C v n ir v tuziki dlı ll ri il bu y r g lib, h r s lır, tr fin q l tikdirib turur. dı P n h b d, y u q l sıdır. Y ni nlıq, Q r b nlı ı m yd n çı ır. r z ç yın q d r hökmü y riy n bu nlıq bütün r n hl rının hücumun b m y r q, ç ristil sın q d r müst qıl l r q y yır...».

Y z r H s n v liz d (1893-1972) u h rin böyük s vgisi il q l m ldı ı « u h rinin t ri i» dlı s rind ucu il duy ul rını b l p yl dırır: « u ! Bu d n q d r ziz, d m , munis v s vimli bir d; n q d r diln v z v m hrib n bir nn - v t ndir. u q d r göz l bir y rdir ki, nun dı q r ısında im diz çök r k « kip yini» hörm tl öpm k m nim n müq dd s v zif m lub. Bu h rin u rund h r bir v rlıqd n: c nd n, m ld n, h y td n v s ir d n k ç m k, l q nl r bul nm q, m hv lm q m nim üçün n müq dd s bir s d t v r fli bir h ldir».

Y z r s nr d m h rinin y r nm t ri in çır q tutur: « u k ndinin 6 v rstliyind m nz r li bir y rd , h r t r fd n sıldırım q y l rl h t lunub, y lnız bir t r fd n g lib-g tm k mümkün l n y r y ni q l üçün s çildi. Q l nın y ri m il örtülü idi, y lnız z hiss si tl q üçün istif d lunurdu. P n h li n y ni iq m tg hının y rin b ıb ç b y ndi.

nın mri il s ln c q q l - h rin y rini öyr nm k üçün bir h y t y r dıldı. H min k missiy nın q r ısında y g n ç tinlik bur d suyun lm m sı idi. L kin t zlikl ydın ldu ki, bur d b z n ç d y z y rd n su çı ır. Bir n ç y rd n quyu q zdırır su çı dı in hid ldul r. P n h li n d rh l h min r zid q l s lm q v h r tikm k mrini v rdi.

Mil di 1753/1754-cü ild u h rinin bin sı q yul-
mu dur. P n h li n t zlikl h rin tr fin möhk m bir h s r
ç kdirib h r növ t c vüz q r ı müd fi sist mi v möhk m bir
s ng r düz ltdikd n s nr d ili isl h t v in t i l rin
b l dı».

B li, t ri çil r y zırl r: «Bu z m n P n h li n q r r
ldı ki, y ni bir q l tiksın. , Q r b böyükl ri il m v r t
m clisi t kil tdi. N tic si bu ldu ki, y ni q l nın bir t r fi
d lıq, dig r t r fi is möhk m div rl rl h t lunm sı q r r
lındı. M lik hn z rin b l dçiliyi il D lıq Q r b ın
köksünd q l tikm k üçün y r mü yy nl dirildi. T yf
böyükl ri v l c d n bu y r b dıl r. Bu y rin y g n
nöqs nı r sul rın lm m sı idi. Bun gör bir n ç quyunun
q zılm sın göst ri v rildi. Quyul r suy ç tdı v q l nın
tikintisın b l nıldı. lim v m m rl ri b l dıl r. h r bir
t p nin üz rind tikildi».

u h ri bun gör R m v st nbul b nz yirdi.
h rin tr fin möhk m bir h s r ç kildi. Div rın hündürlüyü
h rin bütün y rl rind bir ölçüd idi. Div rın yu rı q l n
nöqt l rind nun hündürlüyü qıs lır. u h s rı üslub
b ımınd n r q v q rb m m rlı ının q r ı ıdır. F t li h
Q c rin n ibüss lt n si bb s Mirz nin lu C h ngir Mirz
bu q l nın tikilm si h qqınd b l y zır: « u q l sı k nusun
(p zın) ucund y rl n bir m k ndır. B ı yu rı g tmi ,
q l nın hündürlüyü qurt r n y r d l r dir nir, b l ki, bu
d l rin üz rind n k ç m k mümkün d yil v bu d l r d
« zin d r si» dl ndırıl n d r d qurt rır. Bu d r d rindir.
L kin d r nin bu t r find n piy d ı nm k, t r find n
yu rı q l ıb q l y d il lm q l r, ne q böyük ç tinlik v
m n l rl . Bu d r d n bir ç y ır v r d bir n ç d yirm n
tikilmi dir ki, q l hli bu d yirm nl rd n k çib g dir l r. L kin
bu d r nin q d r d ni y dur. T p v tuf ng güll si d r nin
bu t r find n t r fin r h t ç tır. Bu k nusv ri y r dig r
t r fd n müq bilind l n k nusv ri y rin hündürlüyü il d yil,

«D vt l b t p si» dl n n bir t p y ç tr. Dig r t r fd n bu k nusv ri y r s rt y ni d n ib r t lub g tdikc d r lır v nsizl ir. Q dimd bu y r c ng llik v istif d siz idi. Bur nın dördd bir f rs ngliyind « u » dlı k nd y rl irdi. br him lil n Q r b inin t sı P n h n Q r b i N dir hın q tlınd n s nr N dirin rdusund n Q r b g lmi di. Bu k nusv ri y ri q bil v möhk m h s b dib, u q r sinin r iyy tini bur y köçürüb c ng llikl ri qırdr r q bu y rl ri b dlı ç virdi v h min y rin h r iki t r find ki k çidin div r ç kdirib bürc tikdirdi...”». Bu y zıl rd n m lum lur ki, bu q l nın iki t r find div r v bürc v rdır, l kin b q iki t r f div r v bürc tikm y htıy c y dur. Bunun bir t r fi d l r bitimi y m c q vu ur ki, nun div r htıy cı y dur. B q bir t r fi is « zin d r si» dir ki, bu d r dö ün nd yini tırl dr.

P n h li nd ili dü m nl rini y ndikd n s nr r zisini g ni l ndirm yin q y ısn q ldı. M hri (Gün y), Çulundur m h ll rını Q r d nınd n, T t v, Sisiy n m h ll rını N çıv n nınd n, B rgü d v Q p n m h ll rını T briz nınd n lib Q r b q tdı. Bu m h ll rın ks riyy ti G nc - Q r b b yl rb yiliyinin r zisi idi. N dir h Qır lı- v rın hlı ı dön mind p rç l nıb p yl nmı dı. z s nr rd bili lib q humu D rg hqulu b y S ric lımı h kim t yin tdi. G nc nımı m lub dib b c- r c ldı. Yör nl rının v l b çıl rının övl dl rını g tirib b k ndind gir v s l dı ki, y nid n y ılıq fikrin dü m sinl r.

1757-ci ild M h mm dh s n n Q v nlı-Q c r ır bir q unl u y yürü tdi. tun r ı dl n n y rd dü rg s ldı. l birinci g c d dü rg si q r b lıl r t r find n t l n lundu. Bu cür t pkid n s rsıl n M h mm dh s n n g ri döndü. Üst lik d F t li n v rın v K rim n Z ndin b q ldırdı ını itmi di. Q yıd rk n dü rg d yli ır t p bur dı...

Q r b h kimi P n h li n S ric lı-C v n ir, Q r d

h kimi K zım n Q r d lı, N ıv n h kimi H yd rqu lu n K ng rlı v G nc h kimi hv rdi n Ziy d lu-Q c r ki h kimi H cı  l binin l yhin birl dil r. Gürcüst n h kimi II r klini d bu birliyy d v t t dil r. r kli gr y rin g lib, frs ti fvt v rm y r k birl mi nl rı sir tutdu. hv rdi nın nk rl rind n biri H cı  l binin üstün h y q dı. H cı  l bi q ununu t pl yıb, G nc y g l r k Gürcüst n q unun hücum tdi. Gürcüst n q unu kilil rin birinci h ml sin duru g tirm yib q dı. H cı  l bi nl rı z d tdi.

Bir sr s nr II r kli q n u h kiml rd n km k lib Q r b s uldu. ud f rin krpsn d k ir lil y r k Q r b ı q r t tdi.

1759-cu ild Q r b y ni yürü ldu. vv lc Urmiy d h kimlik dib s nr d n T brizi p yt t tmi F t li n r lı- v r  s ylı q unl P n h li nın üstün g ldi. nc bir n  m h lı l k irdi. il brd m liyi M lik H t m v T lı m liyi M lik Yusif F t li nl birl di. Urmiy q unu u y y ınl dı. G c b sqınl rind n q runm q v q fil hücuml rd n md fi lunm q üçün s ng r-sip r h zrl dıl r. T ri i Hs yn D lili y zır: « h r h lisinin q hr m nc sin mq vim t göst rm sin b m y r q, F t li nın q unl rı gnd n-gün q l y d ru ir lil yirdil r. u y g d n y ll r b l ndı ı üçün r d zuq , h rbi surs t g t-g d z lı r v y ni-y ni  tinlikl r m yd n ı ırdı. Mh rib nin s n günl rind v r dy l ri rtıq q l div rı tr find dy rdl r. h r süqut tm k t hlk si q r ısnd idi. Y r nmı v ziyy tl l q d r l r q P n h li n F t li nl z hiri ls d s zi g lm y m cbur ldu.

P n h li n ı ı y lu grm diyind n t b çiliyini bildirib lu br him lil nı gir v v rdi.

P n h li n 1760-cı ild K rim n Z ndd n m ktub lır. K rim n P n h li nı F t li nl dy  ırırdı. P n h li n ikinci lu M hr li nı z y rin t yin dib s v y ll nır. Q r b q unu d rm - tm Z nd q unu il birl ib

F t l i n i m l u b d i r . F t l i n s i r d ü ü r . K r i m n P n h l i n i d g ö t ü r ü b q l b l r i n i ı r l m q ü ç ü n ı r z d ö n ü r . z d l u n m u b r h i m l i l n ı Q r b g ö n d r i r l r .

P n h l i n ı r z d K r i m n ı n y r t d ı ı « s q q l l r u r s ı » n ı n t k i b i n d q l ı r . B u u r y l t , v i l y t v l b ç ı l r ı n ı g i r v s l m q ü ç ü n m d n i b i r t u t u q i d i .

P n h l i n 1763-cü ild ı r z d – K r i m n ı n s r y ı n d v f t t d i . V s i y y t i n g ö r d m g t i r i l i b d d - b b , h l l m ü l k ü n d d f n d i l d i . T r i ç i b b s q u l u B k ı n v « G ü l ü s t n i - r m » s r i n d y z ı r : « P n h n ı r z d v f t t d i , n i d Q r b g ö n d r i l d i . D y ı r l r k i , P n h n c s r t l i , s d , r f t r t d b i r l i b i r m i r l m u d u r .

P n h l i n H c ı l i b y K b i r l i n i n q ı z ı n n ı m n ı m i l v l n m i d i . B u v l i l i k d n ü ç l u l m u d u . B ö y ü y ü b r h i m l i l , r t n c ı l ı M h r l i , k i ç i y i i s T l ı b n i d i .

b r h i m l i l s i r l i k y m ı n d n q u r t u l n k i m i Q r b d ö n ü b n l ı q u r u n d q r d ı M h r l i n l m ü b r i z y b l d ı . M h r l i n ı n r d ı n d g ü c l ü C v n i r , t u z i k i v K b i r l i l l r i v r d ı . b r h i m l i l i s r v d q h u m l r ı l n C b r y ı l l ı , C v n i r - D i z q , K n g r l i , D m i r ç i - H s n l i v C i n l i l l r i n r l n ı r d ı .

M h r l i n Q u b l ı F t l i n l b l n t ı y g i r i b h k i m i y y t i l d s l m q i s t d i . G ü c l ü h ü c u m l q r d ı m ı n g ü v n d i y i C v n i r - D i z q m h l ı n ı l s d , u u r q z n b i l m d i . b r h i m l i l n ı n t p k i s i l t ı n d Q r b ı t r k t d i .

b r h i m l i l ı r z d s l n ı l n t s ı m ı n v z i n h l 1762-cı ild n l ı q t t ı n y l m i d i . H k i m i y y t i l i n l ı b , m ö h k m l n d i . M ü h ü m y r l r v m h l l r ö z d m l r ı n ı t y i n t d i .

b r h i m l i l n t z b i r z m n d g ü c l n i b , q n u n l r l ç k i m l r g i r i d i . N ç ı v n , y , T b r i z v G n c n l r ı i l s v d ı . M ü y y n s ü r l r d l s d h m i n n l ı q l r i s t d i y i n i s ç d i . H t t ö z y ı n d m l r ı n d n d ı k ç n v i l y t l r h k i m

d t yin tdi. Q rd ı lu s dull b yi T briz , H zr tqulu b yi G nc y b ı tikdi. nl rı Q r d nlı ind n t m mil sılı v ziyy t s ldi.

Öm r n v rın b cısını l nd n s nr D ıst nın q unund n müt m di istif d dirdi. rd bil v M kin nl rı il rv d q humu ldu und n hs v nl r br him lil nın öncül d st l rini t kil dirdil r. ki nl rınd n d qız lib- v rmi di.

br him lil n N ıv nd bb squlu n K ng rlini, G nc d C v d n Ziy d lu-Q c rı d st kl yirdi. nın q n ul rl s v ind n b hs d n t ri i Mirz Yusif Q r b i y zir: «br him n N ıv nı z bt tdikd n s nr öz b c rı in d h d güv ndi. M h mm d nın r nd hökmr nlıq tm y b l m sın b m y r q, i i h l d t r qqi tm mi di. nun bu z m n F rs v ir z t r fl rd ldu und n istif d d r k br him n y vil y tini özün t b tm k fikrin dü dü. , 1203 (1788)-cü ild l zgi, C r, v r v Q r b ın könüllül rini v Q r d m q ununu t pl yıb, y t r f h r k t tdi».

br him lil nın q unu bu d f m lubiyy tin d dını duydu. Q un b sılıb, q dı. nın v ziri M ll P n h S l hlı- Q z , s rk rd si F rzi b y S ric lı-C v n ir sir dü dü. S nr l r br him lil n b rı ı g lib, y ınl rını z d tdi.

r nd gücl n n M h mm d n Q v nlı-Q c r bir r-bir r müst qil nlıql rı m lub dib, bir b yr q tr find birl dirirdi. br him lil nd n d gir v ist di. n misi lu bdüss m d b y B hbud li lu S ric lı-C v n iri v s r y d mı Mirz V li b y B yr m n b y lu B h rlını m h mm d n gir v v rdi.

z k dı ki, gir vl r z v l g ldi. 1795-ci ild q m q ist y n Mirz V li b y tutulub, t p b l ndı, bdüss m d b y is y ld ldı ı y r d n düny sını d yi di.

B l likl , rt lıqd n «dild it t, z hiri hörm t» götü- rüldü. rtıq t t ı ıb hökmd r lmu M h mm d h

y ni gir v ist s d , br him lil n it t tm kd n b yun q ırdı. S v ın q ılm z ldu unu duyub h zırl m b l dı.

1795-ci ild br him lil n M h mm d nın Q r b yürü ünü idib d h t l sik h zırl m b l yır. T ri i Mirz C m l y zır: «(Bun gör br him n) Q r b ll rinin bir p r sını Tiflis , bir p r sını is ırv n vil y tin özü t yin tdiyi Must f nın y nın gönd rdi. Siy hi v d ft rd dl rı q yd lunmu y rd q l n ll ri v q unu Q r b d l rınd v q l i risind y rl dirib, Q r b ll ri v m h ll rınd  lu piy d v tlı t pl dı; q l nı q rum q üçün l zım l n bütün v s iti, büyük v kiçik t pl n qurdurub, hl müh rib y h zırl dı».

M h mm d h Q c r ır q unl u y yürü tdi. h rin b - ltı kil m trliyind dü rg qurdu. Q r b q unu ski t ktik sını b l dı. G c b sqınl rını q d r  ltdıl r ki, Q c r q unu sil h v surs tsız q ldı.

K  n s v l rd ldu u kimi, il börd m liyi bu d f d s tqın ı dı. M lik M cnun Q c r q unun b l dilik ts d bir f rli s nuc lnm dı.  r siz q lib t l rın b ını Gürcüst n  virdil r...

G nc h kimi C v d n ld ı l n M h mm d h y rdım göst rdiyın gör br him lil nın q z bin g ldi. br him lil n ır q unl G nc ni s rdı. C v d n t b çiliyini bildirdi. lunu v b cısını Q r b gir v gönd rdi.

1796-cı ild Q fq z yürü d n rus q ununun b ısı g n r l-m y r V. .Zub v z rb yc n d il lur. br him lil n lu bülf t nı v bir n  dlı b yi qiym tli h diyy l rl nun görü ün gönd rir. S nr Mirz M h mm dqulu b y S t lını s fir kimi S nkt-P t rburq y l s lır.  kid yüngül, qiym td ır rm nl r bir nlı n m d l v dir. mp r tri II Y k t rin y bildirir ki, it t tm y h r n r zıdır. Q n u nl r d q n ud n q lm g ri

prinsipin c n-b l m l d r k ç riç y i l sl rını bildirir. r...

II Y k t rin br him lil nın m ktubunu yüks k qiym tl ndirmi di.

1796-cı ild II Y k t rin öldü. Q fq zd l n rus q unu g ri ç kilir.

1797-ci ild M h mm d h Q c r Q r b yürü dir. Q r b t il qıtlı ind n çlıq ç kirdi. T ri çi Mirz C m l b y bildirir: «Q r b vil y tind üç il d v m d n qur qlıq n tic sind t il v b q bitkil r m hsul v rm diyind n, idd tli q h tlik b v rmi di. T ılın qiym ti q d r q l mı dı ki, h tt bir ç tv r bu d nı v tın pulu il 45 m n t gücl lm q lurdu. ç tinliy dü dü. M h mm d h Qızıl b q unu il r z ç yı k n rın ç tdi. zuq nin q h tliyind n v s n n ç ilin ziyy tind n s nr u q l sind b l bir güçlü p d hın q r ısında durm q ç tin idi.

br him lil n y l-övl dl rını, y ın-y r n b yl rini götürüb C r-B l k n yör sin ç kildi.

M h mm d n u y d il ldu v ç k çm d n q sd s nucund öldürüldü.

br him lil n u y dönür. B b n Q c r F t li h dı il t t çı ıb bütün nl rd n it t t l b dir. br him lil n lu bülf t nı v qızı b yim nı gir v v rir. F t li h br him lil nın it tini Q r d vil y ti il qiym tl ndirir.

Rusiy q unl rı y nid n Q fq zd görünm y b l yır. br him lil n qr f Qud viç d , mülki mü vir K v l nskiy d t b çiliyini bildirir.

1803-cü ild kny z Sisi n v g lir. z rb yc n nlıql rını y v -y v lin k çirm y b l yır.

1805-ci ild Kür kç y k n rında br him lil n Rusiy nın t rkibin k çm k h qqınd tr kt t b l yır, s n d imz l yır.

F t li h bu b rd n r h tsız lub br hi lil n h d -

z rb gönd rir. Rusl r br him lil nın y n tind n
htiy tl nı b t dbir görm y h zrl ırl r.

1806-cı ild rusl r br him lil nı il si v s r y
m iyy ti il birlikd güll -b r n dir l r.

br him lil nın öldürülm si il b lı t ri i
d biyy tl rd b zi y nlı lıql r v r.

Rz qulu b y V zir vun t ri i s rind b zi s hvl r r st
g lirik. Bu s hvl r t ri çinin özünd n y , t rtibçid n ir li g lir.
br him lil nın öldürüldüyü g c ni t svir dib nunl
birlikd q tl y tiril n y n- r f v qulluqçul rı göst r rk n
y zır: «... g c ll hın q z sind n br him nı, rv dı Tub
nımı, qızı S lt n t b yimi, 12 y lı bir lunu, h mçinin
K birli bb squlu , H cı H s nli b yi v Mirz H qv rdini,
q rv ndli Hümm t b yi, s ric lı Gülm li b yin lu C v n iri
v H s n nı, q rv ndli qulluqçu lip n hı, f r C v n iri
v Mirz N ımı, K birli c m lunun lu H cı H s ni v
nun iki lunu, iki n f r lli v iki n f r b q d mı, c mi 17
n f ri öldürdü». Bu cüml d yli y nlı lıql r v r. Bu h dis
h qqınd s hih v s liq li m tn t ri çi Mir M hdi z nid
r st g lirik. Mir M hdi z ni y zır: « nl rd n l v 17 n f r
b y v b yz d v mirz v nökr q tl y ti mi dil r ki, dl rı
t fsil il dir:

- br him n özü, Tubu b yim - kili Hüs yn nın qızı
- h r mi - n, S lt n t b yim - s biy y - n, bb squlu -
f rz ndi - n, H cı Hüs yn li b y K birli, Mirz H qv rdi
K birli, Hümm t b y C v n ir, H s n ibn Gülm li b y
S ric lı, Mirz T ı f r, lip n h - pi idm t, c H s n
ibn c m lu K birli, Q r nın iki lu, b q iki n f r, birinin
dı T ymur, iki n f r d u lı». Mir M hdi z ni y lı
Mirz N ı v rın dını düzgün göst rm yib. Mirz N ı v
Mirz T ı q rd idil r. Mirz N ı 1806-cı ild öldürülüb.
Mirz T ı v r is 1840-cı il d ky yıb.

H r iki t ri çi inf rm siy nı Mirz C m ld n götürübl r.
D l yısı il iqtib s dıbl r. N tic d Mir M hdi z ninin

v rdiyi bilgi d h d qiqdir. Biz m lumdur ki, 14 iyun 1806-cı ild m y r Lis n viç 300 n f r rus sg ri il u nun y nlı ind ni, rv dını, lunu, qızını v m iyy tind n 13 n f ri güll b r n dib. Bu 17 n f r: br him lil n P n h li n lu S rı c lı-C v n ir, Tubu b yim M h mm dhüs yn n qızı kili, bb squlu br him lil n lu S rı c lı-C v n ir, S l n t b yim br him lil n qızı S rı c lı-C v n ir, H cı Hüs yn li b y H cı S hliy lı b y lu K birli, Mirz H qv rdi b y li b y lu K birli, Hümm t b y br him b y lu Q rv nd-C v n ir, H s n Gülm lı b y lu S rı c lı-C v n ir, Mirz N ı v r, lip n h M h mm d lu Q rv nd-C v n ir, c H s n c m lu K birli, Q r nın iki lu, T ymur v b q üç n f r u lu. Öldürül n l rd n H cı Hüs yn li b y br him lil nın d yısı lu, H s n is q ynu idi.

Rz qulu n Hid y t «Rövz t us-S f » s rind br him lil nın q tli h qqınd b l y zır: « br him lil n C v n irin i i c l l tl b l yıb, ömrü h d tl s n ç tdi. Bu r d nu ld dıb isl mın düz y lund n is vi mill t m yl tm y yön ltmi l r. Bu übh l rin tir l rd n p zulm sı üçün qib t hüsünü yirl s n ç tb möhürl ndi v nun hv lın görünü ünd b z dildi ki, qill r bunun ink rın d yil, s d t v b db tliyın l m ti ldu unu bilsinl r v rb bın q r rı q r z, d stl rnkı is st likdir. Bir sözl , m q m v rütb d Q r b hökmd rı br him lil nın b r b ri lm y n b zi z rb yc n n v mirl rin üstünlük v rm l ri q c iri q z bl ndirdi v b di müdd tli Q c r p d hınd n b yun q çırdı, ill rl özb m h r k t tdi v k mil q yr tl il f v müh rib y m yl tdi. r v töhm t b yun ym di. Bu z m nl r b sir t gözü il gördü ki, Rusiy nın qüvv tl nm si sl m mill t v dövl tinin z ifl m si d m kdir. Bu i d n s n d r c q z bl ndi. nun s vimli övl dı bülf t n Q c rın c m id c l llı p d hı H zr t Sult n F t li hın t b liyind it t k m ri b l dı ı v nun b cısı ff t h r mi diml ri silkind öz y rini tutm q

üçün l yiqinc htir m gördü. Yüks k m q mlı h zr t h n h
h r m m hr m l n r d ml r v sit sil n b r gönd rdi
v k çmi i l rin gör d nl dı. d k çmi d l nl r gör
c l t ç kdiyini bildirdi. H r iki z tın r sind m ktub v
m ktub p r nl rın t sirli sözl ri sülh y r tdi. möht m
q c nin q yr t q nı cu g ldi v hd tdi ki, isl mın
gücl nm si y lund ç lı c q, mü lifl rin him y sin göz
yum c qdır. L kin rus m y ru ç lu s ld tl u d y yırđı.
B l q r rl dıl r ki, p d h v p d hın lunun q unl rı
tr fd h zır lsunl r ki, d ild n v rıcd n v dü m nl rini
d f tm k üçün ki ilik v q yr t göst rsinl r. Q c C v n ir
nı Q r b üsy nçıl rının d f lunm sind hümm t göst rdi
v s qq lc sin m r k b yr ını ndirdi. , kür k ninin
v sit si v köm yil h zr t N ibüss lt n y riz y zıb
gönd rdi (m ktub – r d.), rd bild ç tdi. , bu t m nn d idi
ki, N ibüss lt n nin tlı d st si Q r b yön l c k v nd n
önc c v n ir b nz y n s vimli v z m tli lu, bülf t n
C v n iri Q p n y lu il gönd r c k ki, q c t sın köm k
tsin. B l likl , F r cull n hs v ni d b q d st yl
Ç n qçı y lu il z f r g tir n q unun önünd gönd rsin...
bülf t n ibn br him lil n g ldi v m lum ldu ki, q dd r
rüzg r t z yun çı r mı dır v s nlıql büyük ins nın q nını
tökmü dür».

r n t ri çisi Mirz M h mm ds diq M rv zi
br him lil nın öldürülm si h qqınd b l y zır: « l ki,
rusl r br him lil nın bb s Mirz d n köm k ist diyind n
b r tutdul r, C f rqu lu nı öz ir dl rın t b tdirib nl r
yu ud l rk n g c y rısı br him lil nın im r tin d il
ldul r». s nr l v dir: «Rus «s ld tl r»ı öz inini
özl rinin y nınd gördükd vv lc br him lil nın üstün
tökülü üb nu p rç -p rç tdi l r. Birinci z rb d n s nr nun
b zınd n çı n inilti s si y t nl rı y tdi. N h y t, bütün
q dınl r y q l dıl r. B l bir v ziyy tin y r ndı ını gör n
rusl r v b b sının öldürülm sind n s nr nl rın y m sın

r zı l m y n C f r q l u n r d b r h i m l i l n ın i k i t i f i l
y l ını r h m s i z e s i n q ılı n e l p r - p r t d i l r. H t t r u s
m m u r u q ılı n c ını b i k d y t m ı s ü d m r b i r k ö r p n i n z ın
s r q n u v i n r t s ın t u l l d ı».

Q y d d k k i, y z ı d g ö s t r i l n C f r q l u n
b r h i m l i l n ın n v s i i d i. r n q r ı ç ı d ı ı n d n b z i
t r i ç i l r n u b b s ının q t l i n d g ü n h l n d ır ı r l r.

b r h i m l i l n ın ö l ü m ü n d n s n r , 1806-c ı ı l d
M h d i q u l u b ö y ü k q r d l r ı s l m d ı n g ö r
v l i h d l i y l y i q g ö r ü l ü b t t ç ı r ı l d ı. n l ı m ın i l k
ç l r ı n d n Q r b d g r g i n l i k b l d ı. b r h i m l i l n ın
ö l d ü r ü l m s i n d n, q ı s s ının l ı n m m s ı n d n i n c i k d ü n d l i -
s n l ı Q r b b y l r i r n g t d i l r. C v n i r l i n i n S r i c l ı
y m ının B h b u d l ı l r t y f s ı i k i t i r y b ö l ü n d ü. B i r t i r r n
m ü h c i r t t d i.

r n v z r b y e n t r i ç i l r i y z ı r l r: «C v n i r l i n
c l l ı t y f l r ı n d n l n t u z i k i l r b r h i m l i l n C v n i r v
n u n 13 n f r y l ı n ın ö l d ü r ü l m s i n d n s b t y ü y n i n i l d n
v r i b u z u n z m n v s v s v f i k i r d l d u l r».

M h d i q u l u n ın q r d ı l u C f r q l u d i v n d ,
d r d n u n l y h i n d m ı r, t b l i t p r ı r d ı. Ü s t l i k r u s
d ö y ü ç ü l r i ö z l r i n i Q r b m y i y l r i k i m i p r ı r d ı l r. n ın
s r b s t i d r s i n m n l u r d u l r. r n ın Q r b d t r p q
ı d d i s ı v r d ı. B l b i r k m k l i z m n d M h d i q u l u n
d ö v l t b m g l d i.

F t l i h Q r b m r u s l r ın l i n k ç m s i n t b l m y b
l u b b s M i r z y s v m r i n i v r d i. b b s M i r z y l i
q u n l 1806-c ı ı l d Q r b g i r i b s v b l d ı. M h d i q u l u
n r u s g n r l ı P.F.N b l s i n l g ö r ü ü b s v u n m n ı t k i l l d i.
b b s M i r z i l k ç r p ı m d u u r q z n s d , g t d i k e q ızı n
d ö y ü d b s ılı b g r i ç k i l d i. M h d i q u l u n b y l r i n t k i d i i l
g n r l P.F.N b l s i n l u d g ö r ü ü b t s ının q t i l i L i s n v i ç i
Q r b d n d y i m s i n i r i c t d i. G n r l n ın h i n i y r i n
y t i r d i.

1811-ci ild b b s Mirz y nid n Q r b d v çdı. Qırçı qı l ınd rusl rın bir t qımını d ıdıb Q r b girdi. M hdiqulu n s vunm y q l dıs d , rus q un b çıl rı nın s v q tılm sın ic z v rm dil r. Fürs td n istif d d n b b s Mirz Q r b ll rinin ç unu r n , Q r d vil y tin köçürdü.

G nr l P.F.N b lsin u y g lib M hdiqulu nı t qımın d ıdılm sıyl b lı suçl dı. M hdiqulu n mü yy n s n dl r t qdim dib özünü duruy çı rdı.

1813-cü ild rusl rl ir nıl r r sınd b rı imz l ndı. M hdiqulu n sud n f s lib r ynlıql id r i l rin b l m q ist dikd rusl r y nid n n imk n v rm dil r. H r cür siy s tl nun id r sini m hdudl dırm ç lı dil r. M hdiqulu n dözdü, dözdü, s nd bu i i q çm ql çözdü.

M hdiqulu n 1822-ci il n y brın 21-d r n q çdı. Q r b d nlıq l v dildi. Y rin rus h rbi-inzib ti k m nd ntlıq id r si y r ndı.

M hdiqulu n 1822-ci ild n 1825-ci il d k r nd y dı. Bir n ls d Q r b ı unutm yıb, h z d ni rusl r q r i s v t hrik tdi.

1825-ci ild b b s Mirz ç s ylı q unl Q r b girdi. u nı müh sir y ldıl r. Q yım q l l n u müh sir y t bl dı.

1826-cı ild rus q unu ks hücum k çdı. b b s Mirz M hdiqulu nı u nın müh sir sind bur ıb G nc yör sin g tdi. r d m lub lub g ri ç kildi. M hdiqulu n d h z d y q ulub r zı k çdı.

M hdiqulu n 1827-ci ild Q r b q yıtıdı. T rp ql rının bölünüb, p yl nm sın tir z tdi. Dövl t id r l rin v m hk m l r b vurdu. Q çm sının n d nini çıql dı. Kny z .N. b z v 1827-ci ild y zdı ı dil kç sind n bildiridi: «...m n T rt r y ll nıb, r d bir n ç n f r t p r q, nl r öz v ziyy timi iz h tm k üçün Tiflis g tm yi q r r ldım. L kin m ni T rt r bur m m q v Q r b d n

q v m q m r i l r d i m c g ö n d r i l m i m l i k V n y m n ç t d i v
h t i y t d r k r v n y l d ü d ü m . s l i n d m n Q r b d n
g t m k l z i m d y i l d i » .

M h d i q u l u n b i r n ç i l l i b - v u r u d u q d n s n r b i r
n ç p r k n d l r i n i , b l r ı n ı , t r p q l r ı n ı , r i y y t v
r n c b r l r i n i n b i r h i s s i n i l i n g t i r i b s k i t y m ı n ı s ü r d ü .

Q r b ı n s n u n c u n ı g n r l - m y r M h d i q u l u n
S r i c l ı - C v n i r 1845 - c i i l d c b d i d v l r k n t d n
y ı ı l ı b v f t t d i .

VİF S L

Q R B NLI İNİQ N U NLIQL RV
DÖVL TL RL MÜN S B TL R



6.1. Q r b v ki nli ı.

Q r b nli ı qurulduqd n s nr ilk r qibi ki nli ı ldu. Quz y z rb yc nd ilk y r nmı , güclü v s yıl n ki nli ı VIII yüzilliyin ikinci y rısının önl rind h k m v h kim r lu yn yrdı. nliql r r sind b v r n mün qi v ç ki m z m nı mür ci t lun n ilk h kim ki nı H cı Ç l bi idi.



Mirz C m l B y t q l -sının b rp sind n s nr kıl y l rl b lı b l y zır: « ki v ırv n h kiml ri P n h nın Q r b d kı öhr tini gördükd n s nr nu özl ri üçün t hlük li h s b dib h r ikisi nu r d n götürm k üçün birl dil r». Q r b nli ind b v rmi mün qi d y nil n C v n ir, tuziki ll rinin b çıl rı v ms m likl ri ki nı H cı Ç l biy üz tutmu dul r. T ri çi Mirz dıgöz l b y y zır: « z m n bütün ırv n td b di i tiy r s hibi v hökmr n l n H cı Ç l biy riz l r y zdıl r. n bildirdil r ki, P n h n bur d t t çı mı , q l v s ng r tikdirmidir. g r d find bir q d r t ir dils , s nr nun q r ısında durm q mümkün l m y c qdır». 1748-ci ild H cı Ç l bi bu dlu m ktubu ldıqd n s nr ç s yılı bir q un t rtib dib Q r b yürü tdi. P n h li n önc s vunm , müd fi mövq yi tuts d s nr d n hücum k çm yi q r r ldi. böyüyüb q l s v ind m yd n müh rib sin k çdi. ki q unu il Q r b q unu p yt t B y t q l sı civ rınd q r il dı.

ki nli nın t ri ind n y z mı t ri çil r K rim F t h v H cı S yid bdülh mid f ndi bu s v in üstünd n sükutl k çirl r.

Gün y z rb ye n t ri çisi S m d S rd riniy y zır:
« ırv n v ki h kiml ri birl ib P n h nı r d n götürm k
üçün ç lu q unl B y t q l sın hücum dib nu müh sir y
ldıl r. P n h n 2-3 günd n bir t crüb li, s çm tlıl rı il
q l d n çı ıb Q r b h kimliyin iddi çı l n ki nlı mın
h kimi H cı Ç l bi il vuru urdu. , üç ti il ki v ırv n
q unl rın q l b ç ldı v ki döyü çül rini Kür ç ymın
biri t r fin q vdu. ki v ırv n nlrının lind n h ç n
g lm di. Müh sir bir yd n ç ç kdi. nlr h r gün
sg rl rinin ölümünün, t v ul ql rının url nm sının hidi
lurdul r. nlr p m n v p ri n h ld dönüb öz vil y tl rin
g tdil r».

1758-ci ild P n h li n kiy yürü dir. H cı Ç l bi
nın lu ki i b yin v r-dövl tini y m l yıb g ri q yıdır.

1759-cu ild Q zıqumuq h kimi M h mm d n kiy
hücum dib ki i nı öldürür. Özü nlıq tm y b l yır.
H cı Ç l bi nın n v si, H s n nın lu M h mm dhüs yn
n M h mm d n q r ı üsy n q ldırıb P n h li nı köm y
ç ırır. P n h li n M h mm dhüs yn nın hi in müsbt
c v b v r r k q unl kiy d il lur. M h mm d n ilk
t qqu m d b sılıb D ıst n q çır.

br him lil n h kimiyy tinin ilk ill rind
M h mm dhüs yn nı d stluq tmi , qızı Tubu b yimi
lmı dı. B v ziri M ll P n h V qif nun ırlıyınd n istif d
dib y zı ırdı. H tt nd n tuf ng d ist mi di. S r y rk nı
l n ır R f K l yb ri-Q r d lını M h mm d hüs yn nın
s r ym gönd rmi di.

M.P.V qif ki nın it b n y zırdı:

Qıvrılır gönlüm tuf ngd n d m vur nd m r t k,
d çı ır zınd n l dud il ç m q b r t k.
Güll si kim s r ç mim r ri n r t k,
Mü k, b rut tril h m türr yi-t rr r t k,
tm di mütl q dim ımı mü tt r bir tuf ng.

M h m m dhüs yn n Mü t q is M ll P n h V qif
c v bınd y zırdı:

S n Q r b içr qurmus n t l b m yd nını,
Tutmus n dild l n b dü v f miz nını,
Görm yibs n sri- hs nın m g r cövl nını,
Bir tuf ngin bu q d r s n ç kmis n hier nını
yl dim t slimi-R f ç mi p b rs r tuf ng.

br him lil nl M h m m dhüs yn n r sınd d v t
dü ür. ki nı il d stluq d n b v zir M ll P n h bu
nif qı d f d bilmir. br him lil n M h m m dhüs yn nın
lu M h m m dh s n nı u q l sınd dust q s l yır.

Çıldır v lisi Sül ym n p nın 1780-ci il 26 kty br t ri li
t hrir tınd d yilirdi ki, Qub lı F t li n v kili
M h m m dhüs yn nl Q r b lı br him lil n r sınd
d v t ldu und n br him lil n M h m m dhüs yn nın
lunu, h mçinin Q r d v B kı nl rını d h bs tmi di.
F t li n M h m m dhüs yn nl birg br him nın üz rin
yürü h zırl rk n M h m m dhüs yn n 1779-cu ild öz
misi H cı bdülq dir b y t r find n br him nın t hriki il
q tl y tirilir.

M ll V li Vid di Hüs yn n Mü t q h sr tdiyi
«Müsib tn m » dlı t ri i m nzum sind y zır:

l Q r b h kimi dövl tli br him n,
vv lü ır nunl t y m n idi, y m n,
Gördü fürs t g ldi, fövt tm k d yıl ql ni n,

ldu bdülq dir il mütt fiq h m l z m n
Yı ıldıl r bih ddi-l k r, c m dib h r y n b .

1784-cü ild F t li n br him lil nın üstün g l nd
H cı bdülq dir n q unl Qub t r find idi. Hirsl n n
br him lil n M h m m dhüs yn nın lu

M h m m d h s n nı zind nd n z d dib C r-B l k n c m tının y nın gönd rdi ki, q un t pl yib t t u rund müb riz y b l s n. M h m m d h s n c m td n q un yı ib kiy hücum tdi. h ri tutub H cı bdülq dir nı q vdu. M h m m d h s n özünü n l n tdi.

1795-ci ild M h m m dhüs yn nın ikinci lu S lim n h kimiyy ti l k çirdi. br him lil nın qızı Tuti b yiml vl ndiyind n Q r b nlı ı il d stluq mün sib ti qurmu du.

1797-ci ild M h m m d h s n n irv nlı Must f nl birl ib S lim nın üz rin hücum dir. S lim n duru g tir bilm yib Q r b q çır.

6.2. Q r b v G nc nlı ı.

Bildirdiyimiz kimi, G nc nlı mın b ınd Ziy d lu-Q c rl r d y nırdıl r. nlr Q r b ı d d -b b mülkl ri s ydıql rınd n h ç cür P n h li nı t nım q v nınl b rı m q ist mirdil r. l P n h li nd G nc nlr nı r h t bur mırdı. mk nı l n kimi q un t pl yib G nc y yürü dirdi.



G nc nin ilk müst qil nı hv rdi n Ziy d lu-Q c rdır (1747-1758).

1749-cu ild P n h li n G nc y yürü dir. G nc lil r q l q pıl rını q yım q p yib s vunm b l yırl r. P n h li n b yırd q l n h r h lisind n v Kils k nd rm nil rind n ç lu q nim t ld dir. hv rdi n H cı Ç l bi nd n, C r c m tınd n v Gürcüst n h kimi II r klid n y rdım ist yir. P n h li n ir li dü üb H cı Ç l bi nı, C r c m tını y nın

ç ırır. M sl h t lur ki, sülh b l sınıl r. P n h li n hv rdi nd n qızı Tuti b yimi v 450 tüm n b c lib g ri döndü.

Bu l yd n z k çmi hv rdi n q rd ı Rz qulu nın öyr tm si il sülhü p zdu. Gürcül rd n köm k lib Q r b yürü tdi. Q r b d ki q r ı qd n istif d dib bir ç m h ll rı t l n t dil r.

1752-ci ild birl mi q unlr G nc y yürü dirl r. P n h li n, Q r d h kimi K zım n, N çıv n h kimi H yd rqu lu n hv rdi nd n d imi sülh üçün gir v ist yirl r. nl rl h mfikir l n II r kli sözünd n q çib, dı k ç n nl rı h bs dir. vv l rd turl tdı ımız kimi, H cı Ç l bi n v tınd özünü y tirib nl rı z d dir.

1754-cü ild hv rdi n C r c m tnd n v D ıst nd n q un t pl yıb Q r b hücum dir. Bir n ç gün vuru duqd n s nr sülh b l nır.

1758-ci ild P n h li n G nc y yürü dir. nlı m bir ç m h ll rının k ndl rini y ndırıb r b q yur. B rç lı, Q z , m dil v mkir ll rini Q r b köçürür.

P n h li n hv rdi nı m hv tm k üçün pl n dü ünür. G nc h kiminin q rd l rını, Rz qulu nı v M h mm dqulu nı y nın ç ırır. nl r y rdım v rib G nc y y l s lır. Q r b q unu z z m n rzind q lib g lir. M h mm dqulu n hv rdi nı v h kim lm q ist y n Rz qulu nı tutub Q r b gönd rir. P n h li n nl rı zind n tr.

hv rdi nd n s nr , 1760-cı ild G nc h kimi l n M h mm dh s n n ölk nin dirç lm sin , h rbi c h td n gücl nm sin ç lı r.

1778-ci ild M h mm dh s n nı d virib y rin k ç n M h mm d n y ın q huml rının ks riyy tini m hv tdi. misi Rz qulu nın gözünü çı rdi.

1780-ci ild Q r b q unu G nc ni müh sir y lır. G nc q unu müq vim t göst r bilm yib t slim lur. G nc Q r b nlı mın v nun mütt fiqi II r klinin lin k çir.

M h m m d nı v lu b yi u y p rı b zind n t r l r.
Mütt fiql r G nc ni rt q id r dir l r. Q r b t r fd n
H zr tqulu b y, Gürcüst nd n is K y sr v ndr nik vili
G nc ni it td s l y r l r.

G nc 1786-cı il d k Q r b d n sılı q ldı. Gürcüst n
is G nc ni t kb n l k çirm k ist yirdi. II r kli
M h m m d nı y nid n t t çı rı b nun v sit sil G nc ni
ld s l m q fikrin dü mü dü. Qub nı d ç lı ırdı ki,
M h m m d nı z d dib G nc y h kim t yin tsin.
br him lil n n l rın rzusunu gözünd q ydu. 1786-cı ild
k r dib, zind nd s l dı ı M h m m d nı öldürdü.

1786-cı ild II r klinin ist yi il G nc nin h kimi R him
n ldu. br him lil n R him nı t td n k n rl dırır,
C v d nı h kim t yin tdi. Öz t r find n d H zr tqulu b yi
G nc y nüm y nd q ydu. C v d n H zr tqulu b yin
göst ri i il turub-dururdu. II r kli n q d r ç lı dıs , C v d
n br him lil nın nüm y nd sini q vm dı.

1787-ci ild C v d n Gürcüst n m yl tm y b l dı.
H min ilin kty brnd br him lil n hücum dib, G nc ni
tutdu. m dillil rin h mısını, q z l l rın bir hiss sini
Gürcüst nın l yhin q ldırdı. m dillil ri köçürüb G nc d ,
q z l l rı p rı b Q r b d s kin tdi.

1795-ci ild Q r b hücum d n M h m m d n
Q v n lı-Q c r n q unun C v d n c nı-dild n köm k tdi.

M h m m d n Tiflisd n q yıdı b, Mu n y lu il
T hr n g tdi. br him lil n bu b ri id n kimi Gürcüst n
v lisin l n tdi ki, Q r b v D ıst n qüvv l ri il G nc y
hücum tm k ist yir. Siz d Gürcüst nd q un t pl yb r y
hücum d n ki, G nc ni tut bil k. V li d t d rük görüb
qüvv l ri t pl dı. n l r g lib G nc ni müh sir tdikd n s nr
tutdul r. G nc nın s ı n n M lik M cnun öldürüldü. G nc
h kimi C v d n Ziy d lu br him lil nın it tini q bul
tdikd n s nr ul v qızını gir v kimi nun y nın gönd rdi.

T r i i q y n q l r d d t s d i q l n i r k i, 1796-cı ilin m r t n d
b r h i m l i l n q u n l G n c y h ü c u m k ç d i. h r i d ö r d y
m ü h s i r d s l d ı. C v d n I I r k l i n i n g ü c l n d i y i n i g ö r ü b
b r h i m l i l n l d n ı ı q p r ı b v s s l l ı m ı q b u l t d i.
B c ı s ı l u v ö z l u n u g i r v v r i b, h r i l 10 m i n m n t r c
ö d m y i b y n u n g ö t ü r d ü.

S n r k ı d ö n m d G n c v Q r b n l ı q l r ı r s ı n d
l q n i s b t n n r m l k ç m i d i.

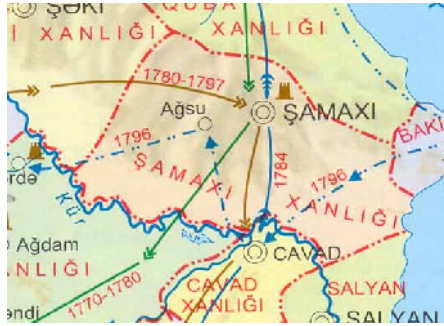
6.3. Q r b v irv n nli

irv n nli nı önc N dir h Qır lı- v r t r find n bu
yör y v kil t yin dilmi H cı M h mm d li n Sufi N bi
lu Z rn v i id r dirdi.

H cı M h mm d li n tur q y n- r fin nüm y nd si
idi. Köç ri mirl r nun b çılı ı il b rı bilmirdil r.

nç b nli lind n çı mı
sg r b y ll hv rdi b y
lu n q r ı müb riz y
b l dı.

T ri ç i bb squlu
B k ı n v y zır: «Hicri
1178-ci (1765) ild
sg r b yin l nlr ı M h mm d-
s id n v sı n l t
r sınd V kild n nlıq



l q bi q z nıb, su h rini ldıl r v c hi-c l lı s vib dinc
y m q ist y n H cı M h mm d li nı öldürdül r».

irv n nli nı önc N dir h Qır lı- v r t r find n bu
yör y v kil t yin dilmi H cı M h mm d li n Sufi N bi
lu Z rn v i id r dirdi.

H cı M h mm d li n tur q y n- r fin nüm y nd si
idi. Köç ri mirl r nun b çılı ı il b rı bilmirdil r.

nç b nli lind n çı mı
sg r b y ll hv rdi b y
lu n q r ı müb riz y b l dı.

T ri ç i bb squlu B k ı n v y zır: «Hicri 1178-ci
(1765) ild
sg r b yin l nlr ı M h mm d s id n v sı
n l t r sınd V kild n nlıq l q bi q z nıb, su h rini
ldıl r v c hi-c l lı s vib dinc y m q ist y n H cı
M h mm d li nı öldürdül r».

Bu iki q rd ski p yt t m nı b rp dib r
köçdül r. L kin, p yt t l rınd n n sibl rini lm mı , 1767-ci
ild Qub h kimi F t li n ki h kimi Hüs yn n l birl ib

m ıy hücum t dil r. h rin müh sir y dözm y c yini bil n q rd l r t slim lm ı l zım bildil r. M h mm ds id n F t li nın, sı n Hüs yn nın y nın g tdi. Hüs yn n sı nı k r tdi. F t li n is M h mm ds id nı dust q dib D rb nd h rin gönd rdi. P yt tı y nid n suy köçürdü l r.

1780-ci ild Qub nı Q r b hücum tdi. , bu yürü T rku m lını v m ı nını d q t mı dı. F t li nın 8000 n f rlik q unu Kür ç yını k ç r k Q r b üz rin y ridi. br him lil n muzdlul rın h qqını v tınd öd m diyi üçün y rdımın y t n lm dı. Birl mi q unl r nlı n bir n ç k ndini v b sını q r t dib yli m l-h yv nl g ri döndü l r.

1786-cı ild br him lil n L nk r n nı il birl ib irv n yürü t dil r. nl r h kimiyy t q yıt mı M h mm ds id nı k n rl dırıb y rin q rd ı sı nı q ym q ist yirdil r. F t li n Qub lı bu yürü ü idib S ly nd n m ıy g ldi. br him lil n t klif tdi ki, M h mm ds id n t unm sın. T klif r dd lundu. S nr büyük m bl d mük f t v rib Q r b v L nk r n nl rını irv nd n g tm l rin r zı s ldı. cı mı sı nın üstün t ök n F t li n nd n 10 min m n t pul ldı.

F t li nın lind n c nını götürüb q ç r q Q r b nlı n p n h g tirmi sg r b y, Q sım b y v Must f b y r li h b ddin sult n t r find n tutul r q q ll rı q nd ll nmı h ld F t li nın s r nc mın gönd rildi. nl rı F t li nın l çisi M mm dk rim b yl H cı S yid b y p rırdı. Bir t s düf n tic sind Göyç y r zisind H cı S yid b y sirl ri z d tdi v M mm dk rim b yi z ncirl yib g ri döndü. Bu 3 n f r v v lc C r , r d n d v rıst n g t dil r. r d d q l bilm y n nz d l r Q r b , s nr is Türkiy y g t dil r. 1789-cu ild F t li nın ölümünü id n nz d l r z s nr Q r b q yıt dı l r. nl r sm nlı sult nınd n br him lil n mühüm b rl r d g tirdil r.

br him lil n Must f nın t t çı m sınd büyük r l yn mı dı. Bir-birl rin köm k dirdil r. 1795-ci ild br him lil n M h mm d nın Q r b yürü ünü idib h zırl m b l dı. T ri çı Mirz C m l C v n ir y zır: «(Bun gör br him n) Q r b ll rinin bir p r sını Tiflis , bir p r sını is ırv n vil y tin özü t yin tdiyi Must f nın y nın gönd rdi».

1796-ci ild imp r triç II Y k t rin qr f V. .Zub vun b k m nd nlı ı ltınd C nubi Q fq z , z rb yc n 30 min n f rlik q un gönd rdi. Zub v D rb nd v Qub d mü yy n q l b l r ld tdi k d n s nr B kıy g ldi. B kı nı Hüs ynqulu n nun pi v zın çı dı v t ltif dildi. Zub v r d n Must f nın üz rin y ridi. ırv n h kimi Must f n n it t göst rm di v öz p yt tını sud n Fit d in köçürdü. Bu z m n misi lu Q sım n M mm ds id n lu öz kür k ni Yüzb ı b y Hövzinin köm yi il Must f nın üstün y ridi. Bu ikit r fli hücum v y n tin q r ısınd d y n bilm y c yini hiss d n Must f n Q r b , br him lil nın y nın g d r k n p n h p r dı.

6.4.Q r b v Qub nlı ı.

Qub nlı ını Hüs yn li n qurmu du. Hüs yn li n l Q r b in ili gisi z lmu du. 1758-ci ild Hüs yn li n v f t tdi. nunt tın lu F t li n yl dı.

1760-cı ild qub lı F t li n Q r b hücum tdi. Bu yürü h qqınd t ri çı M ll M h m- m d l-C ri y zır: «Üç d f hücum k ç r k döyü ür v P n h n q lib g l r k nu Sı n in q vur. nun y nınd kı rdu rm nil rd n v c v n ırl rd n ib r t idi. F t li n y yın vv lin t s düf d n zülq d



yınd (15.VI-14.VII-1760) bu Sı n n q pısını lin k çirir v P n h nın r iyy ti G nc h rinin tr fin g tdikd n s nr bur d y rl ir.

1780-ci ild Qub nı Q r b hücum tdi. , bu yürü T rku m lını v m ı nını d q tmı dı. F t li nın 8000 n f rlik q unu Kür ç yını k ç r k Q r b üz rin y ridi. br him lil n muzdlul rın h qqını v tınd öd m diyü üçün y rdımın y t n lm dı. Qub lil r nlı n bir n ç k ndini v b sını q r t dib yli m l-h yv nl g ri döndül r. H min ild F t li n ikinci d f Q r b girdi. Bu d f d f rli s nuc lnm dı. D h ç qüvv t pl yıb s v h zırlı n giri di.

1781-ci ilin b l n icınd F t li n y n d Q r b hücum tdi. Bu d f Q r b n iç ril rin ir lil y bildi. sir götürdüyü b l rı Qub nlı ı r zisin köçürdü. , bu y ll Q r b n iqtis di v h rbi qüdr tini s rsıtm q ist yirdi.

1783-cü ild F t li n 13 min n f rlik q unl Q r b hücum tdi. Qr f V yn viçin t p ır ı il nın y nın g d n t rcüm çi Must f Murt z liy v F t li nı d md t pmı dı. m ılı M h mm d S id n v q rd ı sı n, kili H cı bdülq dir n, mu nlı T l H s n n, T rku m lı Murtuz li, l nk r nlı Q r n, Buyn q h kimi B m t, Q yt q h kiminin q rd ı Ust r n, C nqut y h kimi hm d n, T vlin h kimi zbul t lib y v, nd ri h kimi F t li nın dü rg sind idil r. Murt z liy v F t li nın y nınd n q d r q un ldu unu öyr n bilm mi di. L kin bu q d r ç h kimin bir y r t pl m sı yli qüvv c ml dirildiyini göst rdi. D yil nl r gör y lıuz muzdlul rın s y ı 13 min n f r ç tırmı . Bu qüvv y müq vim t göst rm yin imk nsızlı nı nl y n Q r b lı br him n u y sı nımb i in s nunu göz l yirdi.

Q unl r u y nlı ind k k ndl ri q r t tdil r. 100 min b q d r q yun, 30 min iribuynuzlu m l-q r l k çirilmı di. tr f k ndl rin s kinl ri k ndl ri t rk dib u y

v dig r y rl r q çmı dıl r. Y ld muzdlu d ıst nlı döyü çül r nl r b sqın tmi , bir hiss sini qırmı dıl r. risti nl rın ml kını lind n lib özl rini z d bur mı dıl r. 150 n f r müs lm nın h r birinin y rin F t li n 10 m n t v r r k nl rın bur ılm l rın n il lmu du.

Gülüst n m liyi d mın Gürcüst nd kı Rusiy miss rı Y.R yn qs v rdiyi m lum t gör y lnız q r ı çı m sind n s nr F t li n Q r b ı t rk tmi di. M liyin y zdı m gör qub lıl r ç lu k ndi q r t d r k iki min n f r müs lm nı v yüz n f r risti nı sir götürmü dül r. Y lnız risti nl r üç mily n m n t m bl ind z r r d ydiyi iddi lunurdu.

1784-cü ild F t li n br him lil nın irv n h kimin y rdımını b h n dib Q r b yürü tdi. ki h kimi bdülq dir n d q unu il n q uldu. nl r Q r b ın yirmidörd, D mirçi-H s nli v K birli m h ll rını y m l dıl r.

1785-ci ilin y nv r yınd F t li n Kür ç yın y ınl r q körpü tikdirdi. br him lil n is u d n 11 c r lı l n B y t g ldi. F t li n br him lil nd n nun irv nd n v b q nlıql rd n l k çirdiyi q nim ti g ri q yt rm ı t l b tdi. br him lil n bu t l bi r dd dib s v h zırl dı.

1786-cı ild br him lil n T lı nı il birl ib irv n yürü tdi l r. nl rın M h mm ds id nı k n r l dırıb y rin k r q rd ı sı nı q ym q ist dikl rini duy n F t li n Qub lı bu yürü ü idib S ly nd n m ıy g ldi v br him lil n M h mm ds id n t un m m ı t klif tdi. F t li nın t klifi r dd lundu und n , büyük m bl d mük f t v rib Q r b v T lı nl rının irv nd n g tm sin r zı s ldı v cı ımı sı nd n çı r q nd n 10 min m n t pul ldi.

1787-ci ilin d k br yının önl rind F t li n l zgil rd n t pl dı ı q unl Q r b yürü tdi. br him lil n Öm r (Umm) n v rd n ldı ı y rdımçı hiss il Kürün

y inli ind Ftli ni q r ildı. Q r b lıl r ç lu itki v rs l r d qub lıl r ıt r p ql rın bur m dıl r. Ftli n g ri ç kilib II r kli il m sl h tl m y g tdi.

1789-cu ilin y nv rınd mkir ç yının s hilind Qub lı Ftli n v kili M h mm dh s n nl II r klinin görü ü ldu. Görü d Q r b birg yürü tm k h qqınd q r r q bul lundu. H mçinin Gün y z rb yc nd r zıl dırılmı h r k tl r pl nı t rtib dildi v r zil r nüfuz d ir sin bölündü. , rd bili lb vir n tm k ist yirdi. hs v n nı br him lil nın kür k ni ldu und n Ftli nl mü lif idi.

1789-cu ild Q r b nlı ının q tı dü m ni Ftli n v f t tdi. Y rin lu hm d nt t çı dı.

hm d nın h kimiyy ti dön mind Ftli nın birl dirdiyi z rb yc nın im li- r q t r p ql rı d ilm b l dı. irv n nlı ı br him lil nın köm yi n tic sind müst qill di. hm d nın S ly nd kı n ibi Qub d b y q vuldu. B kı nı Qub y r c v rm kd n imtin tdi.

6.5. Q r b v L nk r n nlı ı.

L nk r n nlı ının qurucusu S f vil rin n slind n l n Q r n (S yid C m l ddin) S yid bb s ludur. Biz ç t n bilgi- l r gör Q r nın lı ı dön mind (1747-1786) L nk r n nlı ı il Q r b n il i kisi z lmu dur.

1783-cü ild Ftli nın Q r b yürü ünd Q r n d i tir k dirdi.

vv ll rd tırl tmı dıq ki, 1786-cı ild br him lil n L nk r n nı il birl ib irv n yürü tdil r. n l r M h mm ds id nı h kimiyy td n k n rl dırıb, y rin q rd ı s ı nı q ym q ist yirdil r. Ftli n Qub lı bu



yürü ü idib S ly nd n m ıy g lmi , br him lil n t klif tmi di ki, M h mm ds id n t un m s n . T klif r dd lundu. , büyük m bl d mük f t v rib Q r b v L nk r n n l r n n ırv nd n g tm sin r zı s l m ı d ı .

1797-ci ild br him lil n Mir Must f n l M h mm d h Q v n lı-Q c r q r ı nd lı bir b l m imz l m ı d ı . T ri ç i Mir M h d i z n i y z ır : « l v t l rd , ç ü n k i Tiflis v lisi r k l i n , r v n h k i m i M h mm d n , L nk r n h k i m i Mir Must f n m rhum br him n il nd iç i b h m q s m l m u d u l r k i , h ç v t M h mm d h n it t i n i q b u l t m y i b b i r - b i r i l h r h l d m ü t t h i d v m ü t t f i q l l r v b i r - b i r i n m q d u r l d u q c m d d v k ö m k d l r » .

br him lil n n min v si Rüst m b y Q s ım b y l u S r i c l ı - C v n i r i n q ı z ı L nk r n n n d r d i d i .

6.6. Q r b v N ç ı v n n l ı .

N ç ı v n n l ı m k n g r l i t y f s i n d n ç ı m ı h k i m l r r h b r l i k d i r d i l r . l k m ü s t q ı l h k i m H y d r q u l u n M u r t u z q u l u n l u i d i .

H y d r q u l u n l P n h l i n n d s t l u u v r d ı . H y d r q u l u n t z - t z Q r b d q n q l u r d u . T ri ç i Mirz d ı g ö z l b y B y h m d l i - Q z y z ır : « B u z m n N ç ı v n h k i m i H y d r q u l u n d m rhum P n h n q n q i d i . , l l h q u l u n n c l l , ö v k t v d b d b s i n i g ö r d ü k d , P n h n t u r l t d ı k i , b l b i r s u l t n s n i t t t m z v i k i c l l s h i b i b i r h r d (ö l k d) y l g t m z . V t ın m s l h t i b u d u r k i , n e r i n s u s u z z ı n u n b z ı n ın q n ı n d n s u iç s i n .

l n l l r n g i g ü l l r i n i n u n g ü l r n g l i q n ı i l b y s ın v d ü n y n ı n u n n z r i n d t r t s i n . M r h u m P n h n H y d r q u l u n n m s l h t i n i t m m i l d ü z g ü n v t i r z s ız b i r m s l h s b d i b l l h q u l u s u l t n ı ö l d ü r t d ü » .

H yd rqu lu m n v f tnd n – 1764-cü ild n s nr N çiv n n h kimi H cı n K ng rli ldu. H cı n K rim n Z ndin d v ti il ir z g tdi. K rim n nu r d h bs tdi.

H cı nd n s nr N çiv n H yd rqu lu n n lu R him n b çılıq tm y b l dı. d uzun müdd t h kimiyy td q l bilm di. R him nı 1770-ci ild liqu lu n



v z tdi. liqu lu nd n s nr , 1773-cü ild t t V liqu lu n yl dı. 1780-ci ill rin önl rind br him lil n n y rdımı il bb squ lu n N çiv n n h kimi ldu.

1783-cü ild sf h n h kimi lim rd n n L r N çiv n s uldu. N çiv n n növb ti h kimi bb squ lu n K ng rli Q r b p n h g tirdi. br him lil n bb squ lu n Q r b d n sılı lm q rtil y rdım d c yin söz v rdi.

bb squ lu n n misi lu C f rqu lu n N çiv nd h kim ldu.

T ri çi Mirz Yusif Q r b inin q ydl rin gör , 1787-ci ild br him lil n N çiv n yürü dir. Q r b q unl rı N çiv nd görün n kimi C f rqu lu n q çıb gizl nir. br him lil n bb squ lu nı N çiv n h kimliyin b rp dir.

l h min ild K lb li n bb squ lu nı d virib nli yiy l nir. br him lil n m ktub y zıb bb squ lu n ümid v rir ki, y n ç l rd y nid n N çiv n yürü d c k.

K lb li n br him lil n n t zlikl hücum d c yini bilib q un t pl m b l yır. Köm k üçün r v n h kimi M h mm d n mür ci t dir. M h mm d n Q r p p q v Zil n kürdl rind n ib r t tlı d st si gönd rir.

T ri çi Mirz Yusif Q r b i y zır: « z m nl r N çiv n h kimi K lb li nl br him n n r sind d v t tör mi di. Bun gör d br him n D ıst n l zgil rind n

köm k ist di v D 1st n h kimi Ümm n (Öm r n – r d.)
öz q unu il br him nın köm yin g ldi. br him n
Q r b ın tlıl rı v könüllül ri il (ç ri) birlikd h r k t tdi,
K lb li n c z v rm k q r rın g ldi v nun ldu u
Q r b b y y ti r k, nu müh sir y ldi.

K lb li n d q b qc d n r v n h kimind n köm k
ist mi di. d n bir q d r kürdl rd n v b q ll rd n
köm k gönd rmi di.

Yu rid q yd tdiyimiz y rd h r iki t r fin q unu bir-
birin r st g ldi. K lb li n bir q d r g ri ç kildikd n s nr
Tiflis y lu il q çm üz q ydu. Bunu gör n Ümm n iti
g d n tını nl rın d lnc ç pdı. br him n is Ümm nın
K lb li nı t qib tm sin m n ldu v nun t qibi n tic siz
q ldı».

1797-ci ild M h mm d hın mri il K lb li n
Q r b ın bir n ç m h lını q r t dib d ıtmı di.

6.7. Q r b v r v n n l i .

r v n n l i n Q c r t y f s i n d n ç i m i b ç i l r r h b r l i k d i r d i l r .

N d i r h Q r l ı - v r ı n q t i l l r i n d n l n M h m m d n t t y i y l n m k ü ç ü n r v n g l i r . L k i n r v n c m t i n u q b u l t m i r . M h m m d n

N d i r h ı n d ü m n l r i l n P n h l i n v k i h k i m i H c ı Ç l b i n i k ö m y ç ı r ı r . T r i ç i M l l M h m m d C r i y z ı r : « 1 1 6 2 - c i i l d (2 2 . I I . 1 7 4 8 - 1 2 . I . 1 7 4 9) N d i r h ı n q t i l i M h m m d n h k i m l m q i d d i s ı i l r v n g l i r . L k i n n u q b u l t m i r l r . , P n h n d n v H c ı Ç l b i d n k ö m k i s t y i r .



n l r ö z r d u l r ı i l y r d ı m g l i r v C r h k i m i n d n d b u n u t l b d i r l r . r v n ı n h l i s i r k l i n i v T h m u r z n i k ö m y ç ı r ı r . n l r ö z r d u l r ı i l r v n g l i r l r v M h m m d n i t r ı r l r , n u n z i n s i n i v h l i n i q r t d i r l r . M h m m d n P n h n ı n v H c ı Ç l b i n i n y n ı n q ç ı r » .

4 0 0 0 n f r l i k q u n l r v n y ü r ü d n P n h l i n , K r t l i v K t i y q u n l r ı n ı n h ü c u m l r ı n d n h t i y t l n r q g r i ç k i l d i .

6.8. Q r b v r d b i l n l i .

r d b i l n l i m ı n b i n d h s v n l i n i n S r ı n b y l i y m i n d n ç i m i m i r l r d y n ı r d ı l r . l k m ü s t q i l h k i m N z r l i n B d i r n l u S r ı n b y l i - h s v n l m u d u .

N z r l i n P n h l i n l d ü z d l n m d ı i n d n b ı

bl r ç kdi. T z bir z m nd Q r b q unu r zı dl yıb
Mu nd dü rg qurdu. ki q un üz-üz g ldi. ır
vuru m d n s nr Q r b q unu q lib g ldi. T ri çi Mirz
dıgöz l b y B y hm dli-Q z y zır: «S rıc lı D rg h b yi
rd bil h rind hökum t il rini id r tm k üçün t yin tdi».

N z r li n b cısı hnis nımı br him lil n
v rib q hum ldu. Bu q humluqd n s nr r l rı düz ldi.
Q r b nlı nın v ss lli nı q bul tdi.

1780-ci ild br him lil n q yını N z r li nı T briz
üstün yürü gönd rmi di. Duru g tir bilm y n T brizli
N c fqu lu n Dünbülü q çıb q humu ylu hm d n
Dünbülü y sı nımı di.

1784-cü ild Qub nı F t li n
br him lil nın cı m rd bil
hücum tmi di. N z r li n duru g tir-
m yib Q r b q çmı di.

N z r li n 1792-ci ild v f t
tdi. Y rin lu N sir li n yl di.

N sir n dı il t t yl ib
rd bil nlı nı id r tdi. br him
nın y zn si ldu und n ömrü b yu
nun sözünd n çı m di.
M h mm d nın Q r b birinci
yürü ü z m nı nl b r b r B l k n
ç kilmı di.



6.9. Q r b v Q r d nlı ı.

Q r d nlı nın b ind M h mm dk zım n
dururdu. T ri i d biyy td ç z m n K zım n klind
turl nır. M h mm dk zım nın
h kimiyy ti ill rind Q r b l isti
ili gil r y r dılmı , Q r b h kimi



P n h li n S rnc lı C v n irl d stluq ili kil ri qurmu du.
r l rınd q r ılıqlı y rdıml m v rdi. P n h li n, hv rdi
n, II r klinin ki h kimi H cı Ç l bi n q r ı y r tdıql rı
ittif q M h mm dk zım n d q ulmu du.

T ri çi M ll M h mm d l-C ri y zır: «Bu v t böyük
bir rdu il T hmur z n il r kli n G nc y g lirl r v
hv rdi nd n q rd ı Q çu nı, b cısı lu ud d d b yi
v G nc nin dig r b çıl rını (r isl rini) gir v ist yirl r. S nr
P n h n v K zım n d h min t l b il G nc y g lirl r.
H mısı bu q r r g lir ki, Q r b ın (G nc nin - r d.) r iyy tını
H cı Ç l binin i tiy rınd n çı rsınl r.

H cı Ç l bi D rb ndd n q un yı r q r t r f
Bilicik g tirir. Vil y t nunl tib rlı ittif qd idi. Bu v t iki
v li ziy f td l rk n hv rdi nı, nun q rd ı Rz qulu nı,
P n h nı, K zım nı v b q r isl ri v nl rın t b l rini
tib rsız s y r q h bs dir.

Bu l y h qqınd t ri çi Mirz dıgöz l b y Q r b id
b hs dib. , y zır: «M h mm dh s n n (Q r b d n)
q ytdıqd n s nr , P n h n, q r d lı K zım n, N çıv nlı
H yd rqu lu n v g nc li hv rdi n m sl h t m clisi
qurdul r. nl r b l bir q r r g ldil r ki, bütün irv n
ölk sinin h kimi; z d v h mi lik s hibi-i tiy r l n H cı
Ç l bi nl rl h s bl mır v d stluq y lunu düzlükl g tmir.
Bun gör l zımdır ki, nu m rurluq yu usund n y tm q
üçün t dbir görsünl r. S nr , ür kl rinin sözünü m ktub
v sit sil Gürcüst n v lisi r kli n bildirdil r. V li d özünün
bu id v bu y ld nl rl y ld ldu unu izh r tdi. nl r
y zib bildirdi ki, t zlikl h r k t d r k fürs ti itirm d n bur y
g lsınl r.

Bu nl r d , s f r t d rükü görüb, q un v sg r
t pl dıl r. H mısı ittif q dib, h r k t b yr ını q ldır r q, y l
dü dül r. G nc h rind n yu rı, Qızılq y dlı y rd
d y ndıl r. Ç dırl rının z rli qübb l ri yl gün in fövqün
yüks ldi.

Yu rı d ı ç kil n Gürcüst n v lisi bunl rın dördünü d s r t k m ndil tutdu».

B lldjir ki, M h mm dk zım nı v dig r n l rı sirlikd n ki h kimi H cı Ç l bi n z d tdi.

K zım n ir z g d n q d r – 1763-cü il kimi Q r d b çılıq tdi.

K zım nın v f tind n s nr y rin lu Must f qulu n k çdi.

Q r d n lı ı s v z m nı y nilib, Q r b n lı ind n sılı v ziyy t dü dü. Bu s v h qqınd t ri çi Mirz dıgöz l b y Q r b i y zır: « (br him lil n S ric lı-C v n ir – r d.). Öz q unu v z f r ni n li D ıst n sg rl rinin köm yıl Q r d m h lını ldı v Kürd t vil y tini ... lt-üst tdi. Bu vil y tin div r, bürc v h s rl rının r b lıql rı indi d durur. h lisi q çıb h rd y rl di. Kürd t nı Must f n is sir dü dü.

Q r d -Q r b s v ı b r sind t ri çi Mirz Yusuf Q r b i y zır: «br him lil n Q r d vil y tini d h min l zgi q ununun köm yi il z bt tdi. r z k n rınd bir ç bin l rı v v d nıql rı l n v yni z m nd Q r d vil y ti h kiminin yl diyi y ri - Guru t q l sını (Kürd t q l sı - r d) dibind n d ıdıb y rl -y ks n tdi, r nın h lisini b q vil y tl r köçür r k, p r n-p r n s ldı.

br him lil n Guru t h kimi Must f nı tutub özü il g tirdi v u q l sind h bs tdi. Q r d ın b zi m h ll rını h diyy v b i l r q s rk rd l rin b ı l dı ki, nun g lirind n v yrind n istif d tsinl r.

T ri çi hm d b y C v n ir d bu s v h qqınd d nı ıb. y zır: «br him n Q r d lı Must f nın Q r b üz rin hücum tm sind n b r tutub N çiv nın müh sir sind n l ç kib v g ri ç kilm y h zırl ır. L kin K lb li n nun köm yin g l n mütt fiql rd n ylu C f r qulu n, b lb slı M h mm d rif sult n v b q l rı il birlikd Q r b lı l r üz rin yürüyüb süv ril ri g ri ç kilm y

m cbur dir, piy d q unu zir v dü rg y s ulurl r. M h mm d b y (S rı c lı – C v n ir – r d.) z miqd rd nö k r l r l n l r ın q r ı s ın ç ı r v d ü m n l r ın h ü c u m u n u d y n d ı r ı r, t k b t k v u r u m d M h m m d r i f s u l t n ı ö l d ü r ü r v m q d r v u r u m n ı d v m t d i r i b, r -s ı r m ü v f f q i y y t q z n d ı r ı b, n h y t, n l r ı g r i ç k i l m y m c b u r d i r. G c b r h i m n d g r i ç k i l i r. M h m m d b y i s b i r n ç n f r n ö k r d n i b r t k i ç i k b i r d s t i l 100 v r s t d n ç t ç p ı b, r t s i g ü n m ç ı r z ç y ı s h i l i n d h ü c u m d n q y ı d n Q r d l ı l r ı n y l u n u k s i r, n l r ı n b ü t ü n t l y ı b g t i r d i k l r i q n i m t i, s i r l r i, M u s t f n ı n ö z ü s u s i y ü k l r i n i l l r i n d n l ı r v t k b t k v u r u m d b ç ı l r d n b i r i l n S f r q u l u b y i ö l d ü r ü r, n u n r d ı n c m y d n d q r d ı M h m m d v l i s u l t n ı y r l y ı b s i r t u t u r.

Bir müdd t d n s n r b r h i m l i l n S r ı c l ı -C v n i r M u s t f q u l u n ı b ı l y ı b, y n i d n Q r d h k i m t y i n t d i. M u s t f q u l u n z i n d n d l d u u d ö n m d y r i n t t y l n l u n m n ç i l i k t d i y i ü ç ü n q r d ı N c f l i n n t u t u l m s ı n ı b r h i m l i l n d n h i t d i. b r h i m l i l n N c f l i n ı t u t u b u h r i n d z i n d n t d i.

M u s t f q u l u n Q r b n ı n m ü t t f i q i l d u. 1786-cı ild r u s q u n l r ı n ı n b k m n d n ı Q l S s n v u b r h i m l i l n ı n y n ı n g ö n d r m i v n u n r n l m ü n s i b t i n i ö y r n m k i s t m i d i. b r h i m l i l n n b i l d i r m i d i k i, y v Q r d n l r ı i l b i r l i k d T b r i z ü z r i n y ü r ü t m k f i k r i n d i r.

s m n l ı s u l t n ı 1788-ci ild M u s t f q u l u n h ö k m g ö n d r i b R u s i y d ö v l t i n q r ı y ü r ü ç ı r ı r d ı.

M u s t f q u l u n s n r b r h i m l i l n ı n v s s l ı i n d n ç ı ı b M h m m d n Q v n l ı -Q c r l l q q u r d u.

1782-ci ild s m y ı l n b r h i m l i l n v r g i ö d m k d n i m t i n t d i. b r h i m l i l n n u n ü z r i n q u n g ö n d r i b, ö d m l i l d u u v r g i l r i t l b t d i, l k i n t z l i k l g r i q y ı t m m c b u r l d u.

6.10. Q r b v T briz nli 1.

N dir hın ölümünd n s nr T briz h rin mir sl n n Q r lı- v r, s nr M hdi n Q s ımlı- v r b ılıq tmi di. T briz c m tı üsy n q ldır ı b M hdi n Q s ımlı nı öldürmü dü. n un q rd ı, Urmıy n n h kimi N ı n intiq m m q s dil güclü bir rdu il T briz hücum tmi di. 40 günlük müh sir d n s nr T brizin b ıl rı  p r l r v sit sil Q r d ın h kimi M h mm dk zım nd n, Q r b ın h kimi P n h li n C v n ird n, Mu n v rd bilin h kimi hm d n hs v nd n, S r b ın h kimi li n q q id n y rd ım ist dil r. n l r 14 minlik q un l T brizin h lisi n köm y g ldil r. Bu hücum d n N ı n n q un l rı b rsiz idi v g lm l rini bir ılı  t nd duydul r. S ng r q urub müd fi y h zirl dil r. N ı n v F t li n cöv n-cübb l rini g yinib q unun önünd durdul r. v rl r v mütt fiql ri iki q unun r sind q ldıl r. T briz l il r q l d n ı ı b hücum k  dil r. v rl r h r iki t r fi y nib m yd nd n q vdul r. T briz h lisi q y ı d ı b q - l d d ld l ndıl r. S nd müh sir d n b z rl y ı b N ı n t slim ldul r.



T briz nlı ını Dünbüli t yf sind n l n h kim l r id r dirdil r. lk müst q il h kim N c fqulu n idi. N c fqulu n 1747-ci ild n 1780-ci il d k T briz d n lı q tmi di.

1778-ci ild br him lil n n mri il N z r li n hs v n T briz hücum tmi di. N c fqulu n Dünbüli n un q r ısı nı lm y c ını dü ünüb, y q  mı dı. yd q rd ı u ql rı hm d n, S lm n n, M h mm d b yl m sl h tl ı b, Urmıy h kimi m m qulu n mür ci t tmi di.

m mqulu n y rdım d c yin bir rtl r zıl mı dı ki, T briz nd n sılı l c q v bu rtl d r zıl mı dıl r. m mqulu n ır q unl T brizin müd fi sin g lmi di. T brizin T suc h rind Dünbüli nl rı m mqulu nı q r ıl yıb g li in qurb nl r k sdil r. S r bın h kimi li sult n q qi N z r li nın mütt fiqi ldu und n, ilk hücumu S r b tdil r. li sult n q qi müd fi lunm gücü lm dı ind n l l q çdı. N c fqulu n nu izl m k ist di. m mqulu n m sl h t görm yib T briz q yıtıl r. N z r li nd T brizi t rk dib rd bil ç kilmı di.

1780-ci ild n T brizin h kimi N c fqulu nın lu ud d d n ldu. ud d d n gücl n r k y nınd n sılılı s n q ym q q r rın g ldi. Bu fikir hm d nın un g lm di. S v h zırl m b l dı.

M h mm d p 13 m h rr m 1198-ci il (12 s nty br 1783-cü il) t ri li r p rtund bu b r d b l y zır: «D rb nd nı F t li n bir si t qdim d r k iddi dirdi ki, , r n p d hl rının n slind ndir v nu r nın s lt n t t tnd turd c qdır. Bu b h n il q un t pl yıb rd bil t r f h r k t tmi dir. rd bil y ın m h ll y d il l rk n u nı br him n, ud d d n T brizi, y nı hm d n v b q nl r d F t li n b r gönd r r k bildirdil r ki, b l bir s r n s lt n ti üçün mün sibdir. T briz miri ud d d d F t li nl ittif q girib, birc rd bil hücum tdil r. nl rın bu hücumu z m nı bir ç ins nl r q tl y tirildi v m ll rı q r t lundu. y nı hm d n v u nı br him n birl ib, ud d d nı m lub d r k, T briz d il ldul r...».

1785-ci ild br him lil n mütt fiqi hm d n y lunun y rdımın y t r k, T briz yürü tdi. Bir h ml il T brizi l r q bölü dördü. ud d d n h bs dildi. br him lil n q rd ı lu s dull b y M hr li n lu S ric lı-C v n iri T briz h kim t yin tdi.

Türk t ri içisi Gökç C m l y zır: « br him lil nın T briz tr fin v y hücumund n s nr y v T briz nlr öz tim dlı d ml rınd n bir qrupunu r kli (r klius) nın y nın gönd rdil r v nd n hi t dil r ki, br him lil nlr l rınd l n i til fi götürm k üçün y rdımcı l sun. sm nlı dövl tinin D ıst n v z rb yc nd l n nüfuzund n b rd r l n r kli n Q rgin v Mirz dlı iki n f ri s fir kimi sm nlı dövl tin gönd rdi. sm nlı dövl tind n r zılıq ldıqd n s nr bu d f h min sl ri br him lil nın y nın gönd rdi v nd n t l b tdi ki, öz m ll rınd n l ç ksin. H dis l rin h qıqiliyi bizim c susl r t r find n t sdiq lunmu dur».

sm nlı dövl t m murl rınd n birinin Q fq zd n v rdiyi r p rtd b l d yilirdi: « u , G nc v Q r b nı br him nın 1202-ci hicri/1785-ci mil di ilind Çıldır v rzurum v lil rin , Q rs müh fizin , Y zid t r find n tutulmu m nt q l r y zdı ı m ktubl rd q yd lunurdu ki, r kli n rus v gürcül rd n ib r t t pl dı ı q unl riv n (r v n) hücum dib, h m r d v h m d N çıv nd kütl vi qır in tör tmi v ölk ni q r t d r k q çmıdır. l c d z rb yc n v D ıst n mü lif l n T briz nı ud d dı d t zyıq ltund s l mıdır».

6.11. Q r b v y nlı ı.

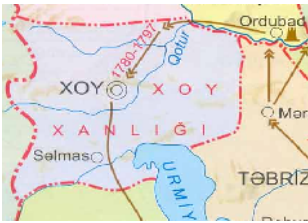
y nlı ını Dünbüli t yf sınd n çı mı h kiml r id r dirdil r. lk müst qil h kim hb z n idi. hb z n 1763-cü il d k yd nlıq tdi. S nr K rim n Z nd t r find n «f ri q n q» kimi ir z p rıldı.

1763-cü ild n y hb z nın q rd ı hm d n b çılıq tm y b l dı. hm d n br him lil nlr d stluq l q l ri qurmu du. K bin dipl m tiy sınd n istif d dib qızı M h r f nımı br him lil nın v li hdi M h mm dh s n

y v rmi di. br him lil nın qızı Kiçik b yimi is lu Hüsnü qulu n lıdı.

1780-ci ild br him lil nl hm d nın r sı d ymi di.

H min il br him lil n y hücum tdi. r n t ri çisi y zır: «1195-ci ild br him lil n C v n ir yu tutm q y ln dü dü, y v S lm sı i l tm k üçün q unl rını irv n v Q r b d n N çıv n y lu il r y gönd rdi. Q r b rdul rı r zın 40 km-liyind l n «N zik» q l sını



müh sir tdil r. L kin hm d n Dünbülü rum (Urmıy - r d.) b y-l rb yi m mqlu n f rd n köm k ist di. m mqlu n q unl y g ldi. hm d n iki gün s nr Ç m nb d (h rin r qınd) rumi q unl rını q r il dı v mütt fiql r q - r b lıl rı döyü girib nl rı m lub tdil r.

T ri ç i Mirz R id dibü ü r «T ri i- f r» kit bınd y zır: «Bu il T briz z lz l sinin ikinci ildönümü idi ki, br him lil n C v n ir M ll P n hın t hriki il z rb ye n (C nubi) hucum tmi di. Q r b n mün ccimi M ll P n h r ml tmdı ki, guy Q r b nı z rb ye n hlı in n il l c q, d bu dü ünc il Q r b d n v irv nd n q un t pl yib rzusunu h y t k çirm y b l mıdı. Bütün b çıl rı, cüml d n m mqlu n f r özün t b tm k ist yirdi. n gör d , bdüss m d b y v Mirz li b yin b çılı ı il bir d st ni y v S lm sı lm gönd rdi. N çıv n t r fd n yüks k hv li-ruhiyy il q un h r k t b l dı. Q r b q unu y b lı N zikh lq y hücum k çdi. Bu q l nın h lisinin k n rd vuru m q üçün g r kli qüvv l ri lm dı ı üçün müd fi il k çindil r. hm d n Dünbülü s l v y l kimi g l n bu b l nı yd n d f tm k üçün m mqlu n f r mür ci t dib y rdım ist di. m mqlu n c v n irl rin bu t sını q yr tin sı ı dırm yib

mr v rdi ki, q un t rtib tsinl r. z müdd t rzind d st l r
t rtib dilib t crüb li s rk rd l r p yl ndi. sg r mir ur
bdülm liki t yf sind n, lirz sult n Q sımlı öz t yf sind n,
n mir b y l c B r ndust t yf sind n, Hüs yn li n
r lı, M h mm d n b y Q sımlı, Lütfull b y Ust çlı,
ll hy r b y r lı v R him n Q sımlı v Rüst m n
Q sımlı, Hüs ynqulu b y r lı t yf sının s qq lı, T hir
sult n Gündüzlü v b q l rı t pl ndıl r. S rh dd y y n
l tl rd n, cüml d n S vucbul in h kimi y li n Mükri,
B lb s t yf sind n Q r ni Müz yyin, q q t yf sının
b çısı Mirz , Ü n viyy nin h kimi C f r sult n Z rz öz
d ml rını c m dib görü y rin g ldil r. m mqu lu n
b yl rb yi h r k t k çm zd n vv l br him n div nb yinin
b çılı ı ltınd ır sil h-surs tı y t r f gönd rdi. Bir gün
s nr özü lib yli v Q slı ç m nin y ti ib rdunu y rb y r
tdi. r d n köç dib yun tr find kı Ç m nb m nt q sin
y ti dil r. yun h kimi hm d n Dünbüli m mqu lu nd n
önc g l n rdunu t y-b yr ml q r il yıb iki gün q n ql dı.
hm d n Dünbüli c hü-c ll yd n N zik q l y t r f
h r k t tdi. z m n r y y ti irl r ki, M ll P n h, b-
düss m d v Mirz li b y C v n ir q l nı müh sir d
s l yıbl r. Q l d kıl rın v ziyy ti ç tinl mi di. Q l y
y ti c k s v b l dı».

hm d n br him lil nl birl ib Q r d ı
bölü dürdül r. Q r d h kimi Must f qu lu nı yd gir v
s l dıl r. S nr T brizin bölü dürülm si m s l si rt lı
ç ı dı. Birl mi q unl r 1785-ci ild T brizi ldıl r.
Bölü dürm k m s l si rt lı ç ı nd hm d n Dünbüli
v din il f ç ı dı.

hm d n br him lil nın t p ır ı il bb squ lu n
K ng rlini d st kl yirdi. H r iki n nun N çıv nd
gücl nm sin ç lı ırdı.

1786-cı ild hb z nın ull rı hm d nı öldürdül r.
T t hm d nın lu Hüs ynqulu n yl di.

br him lil n kür k ni Hüs ynqulu nl düz d l nmırdı. Bir-biril rin h d -h rb g lirdil r. ır ki, söz-s v ç ki m si s v ç vrildi. Q r b q unu y yürü tdi. T ri çi Mirz Yusif Q r b i y zır: «... br him n y vil y tini özün t b tm k fikrin dü dü. , 1203 (1788)-ci ild l zgi, C r, v r v Q r b m könüllül rini v Q r d q ununu t pl yıb, y t r f h r k t tdi.

Özünün ç lu v güclü q unu il k ç -k ç M r nd v rid ldu. y h kimi Hüs ynqulu n d öz d ml rı il br him nın q r ısını lm q üçün t l sik h r k t tdi».

br him lil nın q unu bu d f m lubiyy tin d dını duydu. Q un b sılıb q çdı. nın v ziri M ll P n h S l hlı-Q z , s rk rd si F rzull (F rzi) b y Q sım b y lu S rıc lı-C v n ir sir dü dü. S nr l r br him lil n kür k ni il b rı ı g lib y ını rını z d tdi.

Türk t ri i m nb l rind y zılır: « br him lil nın T briz tr fın v y hücumund n s nr y v T briz nl rı öz tim dlı d ml rınd n bir qrupunu r kli (r klius) nın y nın gönd rdil r v nd n hi tdil r ki, br him lil nl r l rınd l n i til fı götürm k üçün y rdımçı lsun. sm nlı dövl tinin D ıst n v z rb yc nd l n nüfuzund n b rd r l n r kli n Q rgin v Mirz dlı iki n f ri s fir kimi sm nlı dövl tin gönd rdi. sm nlı dövl tind n r zılıq ldıqd n s nr bu d f h min sl ri br him lil nın y nın gönd rdi v nd n t l b tdi ki, öz m ll rind n l ç ksın. H dis l rin h qıqiliyi bizim c susl r t r find n t sdiq lunmu dur».

br him lil n d f l rl kür k ni Hüs ynqulu n y zıb bildirmi di ki, M h mm d n Q v nlı-Q c rl h ç bir ili ki qurm sın. Hüs ynqulu n q yn t sının t p ırını qul q rdın vur r q Q r d d , Üzümdil m h lınd , Mü k nb r y yl ind m h mm d nl görü dü. M h mm d n f rm nl Hüs ynqulu nı z rb yc n h kim t yin tdi.

T ri ç i Riy hi y zır: « il M h mm d n br him lil nın b ını zm k üçün r zın t r fin q un ç kdiyi z m n y nı q rd ı C f rqu lu nın s yi n tic sind v C v n ir nının d m dı ldu un gör h kimiyy td n uz ql dırılıb T hr nd zind n s lındı. h f rm n v rdi ki, nun h ms ri l n br him lil n C v n irin qızını Q zvind s l sını r. Bu Q r b v y h kiml rinin d nı ı girib it td n b yun q ç ırm l rın minlik üçün dövrün di gir vğötürm siy s tin uy un idi».

6.12. Q r b v Urmıy nlı ı.

Urmıy nlı ını v r t yf sind n ç ı mı h kiml r id r dirdil r. lk müst qıl n F t li n r lı- v r idi. F t li n lind l n r zi il kif y tl nm y r k hlı ı dirç ltm k q n tin g lmi di. Bu m qs dl mür ci tm m h zırl dı. Mür ci tm m l ri bir r-bir r z rb yc n n l rın gönd rdi. H ç bir n müsb t c v b v rm di. n gör d böyük rdu t pl yıb q n u nlıql rın r zisin s uldu.

F t li n b l mür ci tm m l rd n birini d v ziri Mirz M h mm dc f r m nlı- v r nın b ç ılı ı il Q r b nlı ın gönd rmi di. P n h li n nun lç il rini cıl yıb, q vmu du. T ri ç i Mirz C m l b y C v n ir y zır: « lç il r q yıdıb (y rl rin) ç tdiqd n s nr F t li n, z rb yc n, Urmıy v b q vil y tl rin h lisind n ç lu q un t pl yıb, q l m lm q, Q r b ı l k ç ırm k v P n h nı r d n q ldırm q m qs dil u q l sin g lib q l nın bir ç lı ind dü rg qurdu».

Mirz M h mm dc f r m nlı q yıdıb, hv l tı n bildirdi. 1759-cu ild F t li n r lı- v r ç s ylı q unl P n h li nın üstün , Q r b g ldi. Önc bir n ç m h lı l k ç irdi. Ç il börd m liyi



M lik H t m v T lı m liyi M lik Yusif F t li nı birl di. Urmıy q unu u y y ınl dı. G c b sqınl rınd n q runm q v q fil hücuml rd n müd fi lunm q üçün s ng r-sip r h zırl dıl r. T ri çi Hüsn D lili y zır: « h r h lisinin q hr m nc sını müq vim t göst rm sını b m y r q, F t li nın q unlr ı günd n-gün q l y d ru ir lil yirdi. u y g d n y ll r b l ndı ı üçün r d zuq , h rbi surs t g t-g d z lı r v y ni-y ni ç tinlikl r m yd n ç ı rdı. Müh rib nin s n günl rınd v r döyü çül ri rtıq q l div rı tr find döyü ürdül r. h r süqut tm k t hlük si q r ısında idi. Y r nmı v ziyy tl l q d r l r q P n h li n F t li nı z hiri ls d , s zi g lm y m cbur ldu.

Q r b q unlr ı F t li nın rdusun q r ı y ı vuru s d , n tic ff ktlı lnm dı. Mirz C m l b y q l b nin Q r b t r fd ldu unu y zır. Bildirir ki, F t li nı br him lil nı b r ı q b l m g l rk n inc sını p rır. T ri çi M ll M h mm d l-C ri bu l y h qqınd y zır: «S nr S rd r (F t li n – r d.) dü m nl rınd n q r du u üçün öz diy rın q ydır. r kli n n gürcü q unu, hv rdi nı v H cı (Ç l bi) nın lu (n v si, H s n nın lu – r d.) Hüsn nı götürm y ic z v rır, y lnız nun y nın sülh b l m g lmi P n h nın lund n b q . (P n h nın lu), nd n v t sı P n h nd n ic z siz g dir».

L kin t ri çi bb squlu B k ı n v ksini dü ünür. bb squlu y zır: «...Hicri 1175-ci (1762) ild (t ri düz d yil. slind 1759-cu ild – r d.) N dir hın böyük mirl rınd n F t li h f r z rb yc nı ldı, p d hlıq iddi sı il G nc v Q r b h r k t tdi. P n h n nınl z hir n it t d r kimi s zi girdi, lu br him lil nı n gir v v rdi...».

T ri çi bdürr zz q b y Dünbüli h min h dis yl b lı y zır: «P d hlıq iddi sınd l n, z rb yc nd n b q r v n, Q r b v kini istil d n Urmıy hökmd rı F t li n H cı Ç l binin n v si, H s n nın lu Hüsn b yi nlıq titulu

il t l t i f t d i . L k i n Q r b l ı P n h l i n ın l u b r h i m l i l n ı ö z y n ı n d g i r v s l d ı » .

1762-ci ild K r i m n Z n d P n h l i n m k t u b g ö n d r i r . M k t u b d y z ı l ı r d ı : « F i t n v f s d s h i b i F t l i n i n d i b i z i m l q n d ü m n i l m u d u r . S i z i n l d p i s s i y y t l i b i r d ü m n d i r . V r d i y i s ö z v i ç d i y i n d i m k s i n h r k t t m i d i r . b r h i m l i l n ı p r r q , s i z i d r d v q ü s s y s l m ı d ı r . H r n b i r f i k i r d v h r g ü n d b i r m r l h r b t m k d d i r . M n d : « y ıl s h i b l r i , s i z i n ü ç ü n q i s s l m q d h y t v r d ı r » y s i n i n m z m u n u n s s n i n t i q m l m ı v d v t q ı l ı n c ı m ı q ı n ı n d n ç k i b h r b g i r i m y i q r r l m ı m . B u n g ö r c n b ı n ı z d n b i r d s t k i m i h i d i r m k i , t c i l i s u r t d d u r m d n v t i r t m d n , h ö k m ü n ü z l t u n d l n q l i b q u n l r ı n ı z l b i z y l d l ı q d s i n i z ; ç ü n k i , s s m q s d i m v g ü n k i m i i q l ı l n f i k r i m b u d u r k i , h m d l u n u z u i l s d i m , h m d q r d ı m ı n q n ı n ı l ı m » .

P n h l i n K r i m n Z n d i n ç ı r ı n h y v r i b , q u n l U r m i y y y ü r ü t d i . B i r l m i q u n l r 9 y m ü d d t i n d U r m i y n i m ü h s i r t d i l r . 1763-cü i l i n r t l r i n d F t l i n i y n i b s i r t u t d u l r . P n h l i n l u b r h i m l i l n i z d t d i .

F t l i n d n s n r U r m i y n ın h k i m i R ü s t m n r l ı v r l d u . R ü s t m n Q r b l b l ı h ç b i r s i y s t y ü r ü t m d i .

R ü s t m n 1767-ci ild ö l d ü r ü l d ü .

R ü s t m n d n s n r U r m i y n ın h k i m i R z q u l u n Q s ı m l ı - v r l d u . R z q u l u n U r m i y y ö r s i n d d u l m u d u . 1768-ci ild U r m i y n ın n i l m u d u .

R z q u l u n 1771-ci il q d r U r m i y y b ç ı l ı q t m i d i . R z q u l u n d n s n r U r m i y n ın h k i m i m m q u l u n Q s ı m l ı - v r l d u .

m m q u l u n R z q u l u n ın l u d u r . 1772-ci ild U r m i y n ın h k i m i l m u d u . , n l ı n v v l k i z m t i n i b r p t m k i s t y i r d i .

m mqulu n hm d nl mütt fiq idi. 1780-ci ild br him lil nl hm d nın r sı d ymi di. r n t ri çisi y zir: «1195-ci ild br him lil n C v n ir yu tutm q y ln dü dü, y v S lm sı i l tm k üçün q unl rını irv n v Q r b d n N çiv n y lu il r y gönd rdi. Q r b rdul rı r zın 40 km-liyind l n «N zik» q l sını müh sir tdil r. L kin hm d n Dünbülü rum (Urmiy - r d.) b yl rb yi m mqulu n f rd n köm k ist di. m mqulu n q unl y g ldi. hm d n iki gün s nr Ç m nb d (h rin r qind) rumi q unl rını q r il dı v mütt fiql r q r b lıl rl döyü girib nl rı m lub tdil r.

m mqulu n hm d nın t sirind n çı m q ist yirdi. Bun gör S r blı li n q qi il ittif q y r tdi. Urmiy nlı mın inki fını y nlı ı üçün t hlük li h s b d n hm d n Dünbülü T briz nlı mın q unl rı il birlikd m mqulu n q r i çı dı.

m mqulu n 1783-cü ild T brizi l k çirdikd n s nr Qub lı F t li n m ktubl mür ci t d r k, nu br him lil nın üz rin g tm y ç ırmı dı.

m mqulu n gücl n n T briz q unu il s v d , 1783-cü ild h l k ldu.

m mqulu nd n s nr Urmiy nın h kimi mir sl n n ldu.

mir sl n nd n s nr Urmiy y M h mm dqulu n Q sımlı- v r b çılıq tdi.

M h mm dqulu n Rz qulu nın lu, m mqulu nın is kiçik q rd ıdır. mir sl n nd n s nr , 1784-cü ild hm d n Dünbülünün v v r s qq ll rının ir d si il t t yl mi di.

M h mm dqulu n 1786-cı ild misi u ql rı t r find n t kl n n C f rqulu n B tm nqlıc-Dünbüliy köm k tmi di.

M h mm dqulu n 1797-ci il d k Urmiy nın h kimi lmu du.

M h m m d qulu n h m d n Dünbülünün qızı il vl nmi di.

6.13. Q r b v B k i n l i .

B k ının ilk nı Mirz M h m m d ndır. Mirz M h m m d n 1747-ci ild n 1768-ci il d k B k ının h kimi lmu dur. Mirz M h m m d nın v f tnd n s nr t t lu M lik M h m m d nçı dı.

1779-cu ild Q r b F t li nın lçisi kimi g l n M lik M h m m d n h bs lundu. 13 y s r s r u zind nnd y tdi. br him lil n s nr nu bur dı. M lik M h m m d n B kıy dönüb n lı mı d v m tirdi. Q r b l ili gisini bird f lik k sdi.



6.14. Q r b v str b d n l i .

str b d n lı mın y r dıcısı M h m m dh s n n Q v n lı-Q c r idi. , r n h lı m iddi lı idi.

Bu z m n r n p d h lı mın iddi çıl rı bir-birinin c n n dü dü l r. P n h li n M h m m dh s n n Q c r z d n fq nı m lub tm k üçün köm k tdi. M h m m dh s n nın 18 min n f rlik q unund P n h li nın lu M hr li b yin b çılı ı il 3 min Q r b süv risi i tir k dirdi. L kin M h m m dh s n n Q c r i i h y t k çir bilm di v str b d g ri ç kildi.

M h m m dh s n n G nc h kimi hv rdi n l ld ldu und n n y rdım göst rirdi. hv rdi n t z-t z M h m m dh s n n lçi gönd rib, Q r b hücum tm y t hrik dirdi.

1757-ci ild M h mm dh s n n ır bir q unl u y yürü dir. tun r ı dl n n y rd dü rg s lır. l birinci g c d dü rg si q r b lıl r t r find n t l n lunur. Bu cür t pki d n s rsıl n M h mm dh s n n g ri dönür. Üst lik d Ft li n v rın v K rim n Z ndin b q ldırdı ını itmi di. Q yı d rk n dü rg d yli ır t p bur ır...

6.15. Q r b v Z nc n nlı ı.

Bu nlıq b z n t ri i d biyy tl rd v c r fi kit bl rd ms nlı ı kimi d q yd lunur. nlı ın y r dıcısı Zülfüq r n v r idi. P n h li n l k çmi d n d st ls l r d , ili kil ri z lmu du.



li n v rl br him lil n y zı ırdı. 1787-ci ild Q r b nı li n y zırdı ki, M h mm d nın z rb yc n girm si böyük t hlük dir v bun gör d , M h mm d nın im l d ru h r k tin m n lm lıdır. Bunun üçün l zım g l rs , n q unl v pull köm k tm y h zırdır.

br him lil nın m ktubu T briz nı t r find n l k çirildi. M h mm d n gönd rildi. M h mm d n Q v nlı-Q c r li n v r ı y nın ç ırıb gözl rini ç ı rtdırdı.

6.16. Q r b v S r b n l i .

S r b n l i s s n q q i l i n i n h k i m i y y t i l t u n d i d i .
M h m m d n Q c r r n d h k i m i y y t g l n q d r
Q f q z d d v z i y y t q r i i q i d i . , 1792-c i i l d (1206)
z r b y c n h u c u m t d i . S r b n l i n i n
h k i m i S d i q n q q i m l u b l u b
Q r b , b r h i m l i l n i n y n i n q c d i .

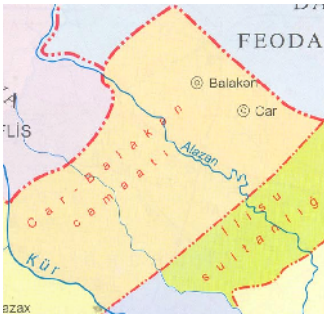
S d i q n M h r l i b y i n q z i n i l i b
c v n i r l r l q h u m l d u . B i r m u d d t b u r d
q l n d n s n r b r h i m l i l n
M h m m d n m k t u b y z i b S d i q n i n
b i l n m s i m i h i t d i . M h m m d n n u b i l d i .



6.17. Q r b n l i v C r - B l k n c m t i .

1754-cü i l d G n c h k i m i h v r d i n Z i y d l u - Q c r
C r c e m t u n d n v D ı s t n d n q u n t p l y ı b Q r b
h u c u m d i r . B i r n ç g ü n v u r u d u q d n s n r s ü l h b l n ı r .

1797-c i i l d b r h i m l i l n M h m m d h ı n
y ü r ü ü z ü n d n C r - B l k n p n h p r ı r . T r i ç i h m d b y
C v n i r y z ı r : « c l i q v v b s t l i y i ü z ü n d n d h h r d
d v m g t i r m k m ü m k ü n l m d ı n , R u s i y d n y ı n
z m n l r d k ö m k g ö s t r i l m d i y i n , T ü r k i y s u l t n ı n ı n y n i n



g ö n d r i l n l ç i l r i n i s y l ı z
p r i l n h d i y y l r m ü q b i l i n d y n i
h d i y y l r g t i r i b , h ç k ö m k ü m i d i
v r m d i k l r i n g ö r , b r h i m n
u m t r k d r k , ö z i l s i i l
b i r l i k d C r - B l k n v i l y t i n g t -
d i » .

M i r z d ı g ö z l b y b r h i m -
l i l n ı n C r - B l k n g t m s i n i

id k1 kild t svir dir: « M h mm d h r z k n - rınd bu b ri itdi, nl rın rdınc q un gönd rdi ki, b lk g dib b hi tlik nı y ın d ml rı v q bil sil tutsun. M h mm d hın sg rl ri T rt r ç yı körpüsü tr find nl rın köçün r st g ldil r. M rhum br him n b ınd l n d ml rı il Kür ç yınd n k çdi. Y ld l zgil rd n M h mm d hın hökm v f rm nın gör br him nın q b ını k s r k, nu tutub p rm q ist dil r. z q lmı dı ki, h r iki t r f muh rib y giri sin. M rhum nın rv dı v v r h kimi Ümm nın b cısı l n Bik , nl r n sih t dib vuru m l rın m n ldu».

br him lil nın q rd ı T lib n nı C r-B l k nd öldürdül r.

6.18. Q r b nlı ı v Gürcüst n.

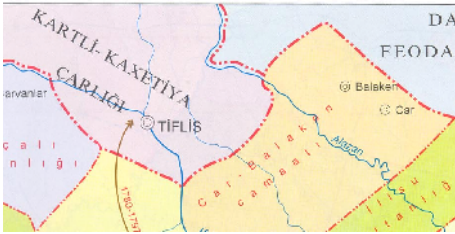
B lli bilgidir ki, z m nkı Gürcüst n K rtli v K tiy vil y tl rınd n ib r t idi. H r iki vil y t S f vi hl rınd n, r -sır d sm nlı sult nl rınd n sılı v lil r b çılıq dirdil r.

K rtli v lisi II r kli h m Gürcüst nı bir b yr q ltınd birl dirm y , h m yrı- yrı z rb ye n nlıql rını istil tm y ç lı ırdı. n gör güclü nl rl birl ib gücsüzl ri m hv tm y b l mı dı.

1749-cu ild II r kli G nc h kimi hv rdi nın q rd ı Rz qulu n, ki h kimi H cı Ç l bi nın lu il birl r k Q r b hücum dirl r. T ri ç i M ll M h mm d l-C ri y zir: «Üç günd n s nr böyük rdu il T hmür z n v r kli n g lirl r v Rz qulu n sülhü p zm ı t l b dir. H cı Ç l bi bununl r zıl ır. nl r nun (P n h nın) d lınc r y ll nırl r. P n h n rdusu il q çır v r d n y n sı ı dırılır. r kli nın y nınd üç yüz n f rl H cı Ç l binin lu v rdi. , r k fir l r köm k tm k üçün g lmi di. nl r birlikd P n h nın ölk sini v y yı y rl rini r b

q yurl r, öldürür, sir tutur, q r t dir l r. P n h n q çıb il s
ldu u üçün h mı ist diyini d r k öz y rl rin q yıdır. Bund n
s nr P n h nın y nınd l n B y hm dlili M h mm d li
n H cı Ç l binin y nın q yıdır v (H cı Ç l bi), n P n h
nın t rp ql rı üçün f rm n v rir, bir q d r s nr , d ml rı
il bur d n c nub (qibl) t r f q çır.

1752-ci ild birl mi q un l r G ne y yürü dir l r.



P n h li n, Q r d
h kimi K zım n, N -
çıv n h kimi H yd rqu lu
n hv rdı nd n d imi
sülh üçün gir v ist yirl r.
nl rl h mfikir l n II
r kli sözünd n q çıb dı

k ç n nl rı h bs dir. H cı Ç l bi n v tınd özünü y tirib
nl rı z d dir.

1770-ci ild II r kli br him lil nın hi i il Q r b
nlı m hücum h zırl n Qub nlı m q r r kōm k tm k
üçün Q r b 4000 n f r q un gönd rmi di. Q unun b ind
v linin lu d y nırdı.

1783-cü ild Q r b d qur qlıq n tic sind b v r n
clıq z m nı br him lil n II r kliy mür ci t d r k rz q
s tm sını hi tmi di. II r kli Q r b yli t il - t rn
bur mı dı.

1783-cü ild Gürcüst nın Rusiy dövl tinin him y sin
k çm si mün sib til Tiflisd qurul n t nt n d nın
nüm y nd h y ti i tir k tmi di. Nüm y nd h y tin b
v ziri M ll P n h , yüzb ı C mil M n f lu
T kl -Mu nlı v b q l rı q tılmı dıl r. R smi hiss d n s nr
M ll P n h V qif söz v rilmı di. , II r kliy br him nın
t brik v h diyini ç tdrımı v s nr bu l yl b lı y zdı ı
rini umu du. Fürt d n istif d dib Rusiy dövl tinin
nüm y nd si S.D.Burn v Q r b nlı mın d him y
lunm sını rzul mı dı.

1784-cü ild II r kli Q r b öz lçisi kny z r qun vu gönd rmi di. r qun v g ri q yd rk n rusl r nlı in sm nlı dövl ti il l q l ri h qqınd m lum t v rmi di.

1786-cı ild br him lil n II r klinin u y gönd rdiyi nüm y nd sin y v Q r d nl rıyl birlikd T briz üz rin g d c kl rini bildirdi. l h min ild nüm y nd sini gürcü v lisinin y nın gönd r r k, G nc nin id r sini nun d mın t p ırılm sını t l b tdi. V li G nc y f rm nl öz nüm y nd sini gönd rdi. R him n v bütün h liy br him lil n t b lm ı mr tdi. G nc lil r bu mr m l tdil r. II r kli br him lil n m n lurdu ki, T briz v y nlıql rın hücum tm sin.

Türk t ri i m nb l rind br him lil nın T briz tr fin v y hücumund n s nr y v T briz nl rının r kli nd n br him lil nl r l rınd l n i til fi götürm k hi lundu u bildirilir.

1787-ci ilin kty brınd br him lil n hücum dib G nc ni tutdu. m dillil rin h mısın, Q z l l rın bir hiss sini Gürcüst nın l yhin q ldırdı. m dillil ri köçürüb G nc d , Q z l l rı p rıb Q r b d s kin tdi. Bununl d Q r b l Gürcüst n r sind l n 20 illik müq vil p zuldu.

1788-ci ild II r kli Q r b m l yin Qub lı F t li nl l q y girdi. nl rın r sını rusl r düz ltdil r.

1789-cu ilin y zı r f sind II r kli G nc ni tut r q u üz rin y ridi.

Qacar qo unlarının t hlük si C nubi Qafqazın bir-biri il dü m nçilik ed n b zi feodal hakiml rini birl m y sövq etdi. II rakli v Qaraba lı brahim X lil xan barı dılar. Avar Cuma xan da öz qohumu brahim X lil xanın A a M h mm d xan Qacara qar ı yön lmi siyas tni müdafi edirdi.

1795-ci ild Tiflisi l n M h mm d nın II r kli y q ydu u rtl rin r sind bur d müv qq ti m skunl n Q r b ll rinin g ri q yt rılm sı d v r idi.

1795-ci ild br him lil n k bin dipl m tiy sı b ımınd n II r kli il q hum lm q ist yir. risti n ldu und n II r kli qızını n v rm zdi, d ç rın v ziri Mirz R binin qızl rın lçi dü dü. Böyük qızını özün , ikinci qızını lu bülft y , üçüncü qızını lu M h mm dq sım y lm q ist yirdi. Bu m qş dl böyük bir h y tl Tiflis lçi gönd rdi. lçil rin b ç ısı, nın v ziri Mirz M h mm d li b y H cı b y lu y zır: «Mirz R bi Gürcüst n ç rı r klinin b n ziri, müs lm n v ziri idi. M rhum br him n nun qızını lm q ist yirdi. n gör d m ni v m iyy tind n 50 n f ri Tiflis lçiliy gönd rdi. H min h y tin t rkibind ik sı K zım b y, pi idm t lisuv r b y, li H cı lu Q r q yunlu, lip n h yüz b ı Köç rli v ll hv r n b y B rgü di d v r idi. M n ç r , y nl r m ktubl r v d y rli h diyy l r d p rdım ki, Nis nımı y l h zırl sını r. M n Tiflis g l nd n s nr h diyy l ri p yl dım. N h y t ç rın y nınd ldum. Müs lm n dinin gör , k bin v y ud nik h üçün si -müt du sım uduqd n s nr Nis nımı b di l r q m rhum br him n ldıq. nun yli c hizini, l l si R c b lini, rv dı yr nnis nımı v dig r idm tçil ri götürüb g ri y Q r b q yıtıdıq».

1798-ci ild II r klinin v f tınd n Q r b l Gürcüst n r sınd l n mün sib tl r d m k l r ki, p zuldu.

6.19. Q r b nlı ı v D ıst n h kiml ri.

Q r q yt q D ıst nın bir hiss sidir. Bu yör y usmi ünvnlı l r b ç ılıq dirdil r. 1747-ci ild N dir h Qır lı- v rın ölümünd n s nr hm d usmi Q r q yt b ç ı ldu. nun v f tınd n s nr n v si mir H mz M h mm d lu Q r q yt b ç ılıq tm y b l dı. 1787-ci ild mir H mz Üsmi öldü. Y rin q rd ı Ust r n t t yl di. 1792-ci ild

Ust r n v f t tdi. Y rin li b y mir H mz lu usmi ldu.

v rist n d D ıst nın bir yör sidir. Bu diy rd M h mm d Nuts l n hökmr nlıq dirdi. 1774-cü ild nun ölümünd n s nr lu Umm n (Öm r n) b çı ldu. Umm n b cısı Bik nı br him lil n v rib q huml dı. br him lil n bu q humluqd n d f l rl istif d tmi di. T ri çi Rz qulu b y V zir v y zır: «L zım l n z m n D ıst n v l zgi vil y tl rind n q un ist yirdi. br him n Ümm nın v b q s rk rd l rin b çılı ı il Q r b g l n q unu öz övl dl rı v Q r b q unu il birlikd l zım l n y rl r gönd rir, ist diyi d mı t nb h dir v öz it ti ltn ç kirdi».

C nqut y v y ud M hdili mirliyi d D ıst nın bir yör sidir. Bu yör y M hdi b y hm d n b y lu b çılıq dirdi. nun v f tnd n s nr lu li sult n t t yl di.

Buyn q d D ıst nın bir hiss sidir. Bu yör y M hdi Mürt z li lu b çılıq dirdi.

T rku d D ıst nın bir yör sidir. Bu yör y sp l d m l b çılıq dirdi. 1773-cü ild v f t tdi.

T b s r n d D ıst nın bir hiss sisidir. Bu yör y H cı M h mm d li q zı b çılıq dirdi. n ün v nı il t t çı mı dı. 1754-cü ild H cı M h mm d li n H cı Ç l bi n v hv rdi n Ziy d lu-Q c rl birlikd Q r b yürü dir l r. Bu yürü d C r-T l c m tı d i tir k dirdi. S v b tutur. B - lti gün d v m d n döyü d n s nr P n h li nın y nın d m gönd rib sülh t klif dir l r. T klif l rin bu rti l v dir l r ki, Qub nı irv n g l rk n nun y nın q çmı M h mm d li nın 400 vlik r iyy tını q yt rsın. S nr hv rdi nın Q yn ql birlikd Kür ç ynd n G nc y d k Kür kç yı s hilind ki t rp ql rı q yt rsın. P n h li n bu t klif l r zıl r q, göst ril nl ri q yt rır. Sülh b l nır. nl r g ri dönürl r.

Mürt z li Rüst m lu b çı ldu. 1785-ci ild Mürt z li m l öldü. Y rin q rd ı M h mm d m l yl di.

Q zıqumuq d D ıst nın bir bölg sidir. Bu bölg y N dir hın h kimiyy ti dön mind Sur y n b çılıq dirdi. Sur y nın v f tnd n s nr lu M h mm d n t t yl di. 1759-cu ild kili ki i b yin y nın q ç n hv rdi n Ziy d lu-Q c rın ull rı H s n p v S dr ddin M h mm d nı P n h li nl s v üçün ç ırır l r. M h mm d n q unl kiy g lir. C r-B l k n c m tnd n d köm y d m d v t dirl r. Ç s yd q un y ılır. N üst s M h mm d nl kür k ni ki i b yin müb his si dü ür. S rtl n müb his d n s nr M h mm d n ki i b yi v kinin bir ç dlı-s nlı d ml rını öldürüb P n h li n gönd rir.

M h mm d n 1789-cu ild v f t tdi. Y rin lu Sur y n yl di.

1783-cü ild br him lil n v r nı Umm nl birlikd Q r q yt q usmisin m ktubl mür ci t d r k nu F t li nın üz rin yürü ç ırır v yni z m nd r l rınd ittif q y r nm sını nd içm kl t sdiql m yi t l b dir.

1783-cü ild F t li n Q r b hücum dir. nunl D ıst n q unu d g lmi di. T rku m lı Murtuz li, Buyn q h kimi B mm t, Q r q yt q h kiminin q rd ı Ust r n, C nqut y h kimi hm d n, T vlin h kimi zp l d v nd ri h kimi öz q unl rı il b sqınd i tir k tdir.

1784-cü ilin y nv rınd u y 8 min döyü çü t pl nmı di. unz h kiminin lu, Q yt q usmisinin q rd ı lu, T rku m lının lu, C nqut yılı li sult n, Ç ç nist nd n bir n ç f d l d st l ri il bur g ldi.

1784-cü ilin m rtn 11-d br him lil nın t b liyind l n d ıst nlı h rbi d st l rind n birinin b çısı Sül ym n p nın n gönd rmi ldu u m ktubun slini S.Burn v ç tdırmı dı.

6.20. Q r b n l ı v s m n l ı dövl ti.

1776-cı ild br him lil n öz v ziri M ll H s ni sm n l ı sult n ın y n ın gönd r r k n bildirmi di: «M rh m tli sult n ım, g r s izd n gözl diyimiz köm yi ls q biz dü m nl rimizi t rm r d rik».

1779-cu ilin 27 m y ınd Çıldır v lisi Sül ym n p st nbul gönd r diyi m ktubund sm n l ı dövl tind n D ıst n h kiml ril br him lil n r s ınd k ı dü m nçiliyin r d n q ldırılm s ın köm k tm yi hi dirdi. M ktubd d yilirdi: « ırv n n ı D ıst n miril ril birlikd Dövl ti liyy y s diq l n q r b l ı br him n hücum tm y h z ırl d ı ınd n, D ıst n h lisini bu hücumd n l ç kdirm k üçün Dövl ti liyy d n nl r g r kli m rin gönd rilm si v cibdir».

1783-cü ilin p y ız ınd lil p n ın b çılı ı il C nubi Q fq z gönd ril n sm n l ı nüm y nd h y tinin m q s di z rb yc n v D ıst n f d ll r ı il Rusiy y v Gürcüst n q r ı ittif q b l m q idi. ırv n v Q r b d lduqd n s nr lil f ndi r v n g tdi. S nr is y nid n Q r b , br him lil n ın y n ın g lib u n ı öz q r rg h ın ç vir di.

1783-cü ild Kartli-Kaxeti çarlı ının Rusiya himay sin q bul edilm sin cavab olaraq, Osmanlı hökum ti bütün Az rbaycan v Da ıstan feodallarını birl m y , Rusiyanı n Türkiy t r f , n d C nubi Qafqaza buraxmama a ça ır m d ı. Bu ça ır ı mü yy n n tic vermi , C nubi Qafqazda Rusiyaya qar ı b zi çıx ı lar ba lam ı d ı. 1783-cü ilin payız ında X lil f ndinin b a çılı ı il gönd rilm i nüm ay nd hey ti Osmanlı dövl ti il Az rbaycan v Da ıstan feodalları arasında ittifaq t kil etm li idi.

1784-cü ilin yanvarına toplan ı m rk zi olan u aya artıq 8 min döyü çü y ı l m d ı. Lakin Rusiyanın ks-t dbirl ri n tic sind Az rbaycan xanları v Da ıstan hakiml rinin Rusiya

v onun laltısı Gürcüstana qar ı birg ıxı ı ba tutmamı dı. X lil f ndinin t viqi il bir sıra Az rbaycan xanları, o cüml d n Qaraba lı brahimx lil xan yardım üçün Sultana müraci t etmi di.

1784-cü ild br him lil n sm nlı sult nın y zırdı ki, öt n il bir n f r Urmiyd zühur dib, y l nd n S f vi hz d si ldu unu iddi dirdi. L kin t r fd r t pm dı ind n Urmiy d n q ıb rd bil g lib, bur d st l nib, s nr t m s l m mı t kb ın Qub t r f g tmi dir.

1785-ci ild br him lil n sult n m ktub y z r q sm nlı him y sin k çm k ist diyini bildirmi di. Sult n bu m ktub müsbt c v b v rmi di.

br him lil n ç lı ırdı ki, d h ç sm nlı dövl tin y ınl s n. Çünki II r kli Rusiy nın him y sin r l n r q ç gücl nmi di. Bu m s l Q r b nını nig r nçılıqd q ymu du. sm nlı dövl t m murl rının Q fq z r p rtund r kli nın rus v gürcül rd n ib r t t pl dı ı q unl riv nd (r v nd) v N çıv nd kütl vi qır ın tör tmdiyi, ud d t nı t zıyq ltınd s l m ı q yd lunur.

sm nlı sult nı I bdülh mid 1787-ci ilin f vr lınd Q r b nı br him lil n m ktub gönd rmi di. M ktubd br him lil n Rusiy y q r ı vuru m h zırl m q t klif lunur v yni z m nd nun bu m qs dl ki nı M h mm dh s n n , T brizli ud d d n , rd billi N z r li n , Qub lı F t li n , r v nlı M h mm d n , M r lı hm d n , y nın v b q l rın mür ci t tm si t kid dilirdi.

Sult nın br him lil n 1788-ci il 17 f vr l t ri li f rm nınd nun sm nlı him y sind ldu u tırl nırdı.

1789-cu ild sm nlı t r fd n Q r b ırv n n l rın övl dl rı sg r b y, Q sım b y v Must f b y lçi kimi g lmi dil r.

Qaraba lı brahim lil xan 1794-95-ci il n y brda Sultanın adına gönd rdiyi m ktubunda A a M h mm d xanın

m qş dinin Araz çayını keçib ilk növbə d Qarabağa, eyni zamanda r v na v sonra Tiflis hücum etməyə başladı. O, Osmanlı hökumətindən yardımını sirməyi xahiş edərək həmin məktubda yazırdı: «... bu caniblərdə (təriflərdən - r.d.) vəq olan hadisələr daim. Keyfiyyətə hval bu minval üzərdir ki, Qızılbaşdan Ağa Məhəmməd an hücum edib rən mülkündə vəq olan rəqəmlə kətinə və Fars bələdlərinə (bölgələrinə - r.d.) təti təsərrüf gətirib. İndi ... rüdəne-i Arazdan vəvləmənim üzərində və saniyə nərvənəni Məhəmməd an üzər vəsalinə Gürcüstan vəvə la hazef tərüb məqsudim nəzurin qüvvəti" ilə gətir (yəni məqsədi qüvvə ilə bu yerləritə təgə tirməkdir - r.d.). Bəndə geri mərvə övktəli fəndimizindir».

Çıldır vəlisi rifp 1795-ci il 26 sentyabr tarixli məlumatında Təhrəndən hərəkət edən Məhəmməd nə Qəcərin Qərb gəlib, uq ləsinə mühəssis yəldiyini, Qərbin kəndlərini yəmlədiyini, nəq uq ləsinə lə bilməyib, Tiflisdə ruhrəkət etdiyini bərvərdi.

1795-ci ildə qənlə döyülərdə cəyini qəb qədən görən bərhim ləlinə Qərbin bir hissəsinə Gürcüstan, ırvən, səmənlə sərhəddən və Qərbin d ləq hissəsinə göndərdi ki, döyüm yəndən nəuz qəlsun. Sənə Sədr-zəmə (bənzir) bu məzmunlu məktub yazdı: «Biz uzun müddət həkimiyəti ləndə lədu umuz səmənlə hökumətin vəfədrıq. İndi rəndə zühur tənə Məhəmməd d lə bir qızılbaş biz hücum etməyə fərsəndədir. Qərbdən sənə növbə rəvənə Gürcüstan çətəcəkdir. Bəndə gör bəz kəmədin. üsusi səmənlə rəzisin d lə ləməh cərlərinə qəbulu üçün sərhədən zənəndə yərlə nəv lərlə ləzəmi fərmənlə rəvərin».

Xanın 1795-ci il may tarixli məktubu ilə Türkiyəyə gələn digər elçisi Seyid Abdulla çələbi d Osmanlı hökumətindən eyni məzmunlu xahiş etmişdi. ləçə bildirirdi ki, bərahim Xəlil xanın qonuşda İstan hakimi lə rəvə qəhumu Umma xanla birləşib 40-50 min səgər toplayacağı übhə sizdir. Ancaq Ağa Məhəmməd

xanın daima yanında 40-50 min sg ri oldu u n z r alınarsa, bel bir m sul yürü ikiqat-üçqat sg r c m l dir c yi m lumdur. Buna gör adları ç kil n xanların v hakiml rin Dövl t-i Aliyy y ehtiyacları oldu u, Osmanlı sarayına mr, v göst ri ver rs ona uy un h r k t ed c kl ri bildirildi.

M.O.Çakmak yanlı olaraq Mirz Camal Cavan irin «Qaraba tarixi» kitabında da brahim xanın m ktub gönd rib A a M h mm d xanın hücumu t hlük si il b lı Osmanlı hökum tind n yardım xahi etm si haqqında m lumatın oldu unu yazsa da, qeyd etm liyik ki, adı göst ril n kitabın z rb yc n dilind ki n rind bu m lumat yoxdur.

Az rbaycan hakiml ri, o cüml d n brahimx lil xan öz qüvv si il qorxunc dü m nin qar ısında duru g tir b l c kl rin min deyildi v buna gör d ricd n d köm k axtarırdı. Osmanlı qaynaqlarında yazılır ki, m h mm d xanın yüks lm si il l q d r olaraq Qaraba lı brahimx lil xan v r vanlı M h mm d xan Osmanlı hökum tinin yardımına nail olmaq m qs dil h l 1789-90-cu ill rd stanbula gönd rilm k üçün öz adamlarını Çıldır valisinin yanına yollamı dılar. Elçil r stanbula yeti mi , h tta qapı k ndxudası Sufyan a annın evind mehman olmu dular. Çıldır valisi bel hesab edirdi ki, Az rbaycan v r van hakiml ri daxilind daim ara müharib l ri getdiyind n osmanlıların buna müdaxil tm sin ehtiyac yoxdur. Yalnız ehtiyat xatirin s rh d p lıql rını möhk ml ndirm k g r kdir.

6.21. Q r b nlı ı v Q c rl r dövl ti.

r nd gücl n n M h mm d n Q v nlı-Q c r bir r-bir r müst qil nlıql rı m lub dib, bir b yr q tr find birl dirirdi. r n t ri çisi M h mm d T i S r vi y zır: « siyy tli nın z rb yc nı tutm q üçün hın gönd rdiyi il r m s h l rin b nz r n iliy t l rin h mısı

hın müqəddəs sənətinin mənasının və inamlı sənətin
təbirlərinin itiyarına keçdi. məmləkətin nələrə hımlıqla
izzət və təminatla həqiqəsinə və illərin kölgəsinə (hın -
r d.) sənətinə qəbul edilən qərar qüvvədə qaldı.

zərəcənin məhurlarından biri bəhimlilənin
cəllilinin (hın - r d.) sənətinə bəyənildi. Sürüy
mərtəbəli Həzrət sənətdə, onun hərəkətlərini sənətkar
qərar verdi və onun həvəsinə dəyər verdi ki, bəlkə gətirib
gətirib yüksək mərtəbəyə çıxən uc sənətinə yətişsin».

Məhəmməd nə Qərbə ləçiyə göndərən bəhimlilənin
nəndən də gərv istədi. nə misilə bəhimlilənin bəyən
Bəhimlilənin Sənətkarlıq və Sənətkarlıq Mirzə
Vəliyev Bəy mərtəbəyə bəhimlilənin Məhəmməd nə
gərv verdi. Lakin zərəcəyə keçdi ki, gərvlər zərəcəyə gəldi.

Bəhimlilənin bəhimlilənin Məhəmməd nəndən üz
döndürdü. , üzünü Rusiyə tutdu, «...yəni nələrindən ləyən
bəzi zərəcənin nəvə mirlərin üstünlük vərdəkləri üçün
Qəcrp dənənin bəhimlilənin dövlətinə təbə ləyən qəyən
qəyirdi».

Məhəmməd öz kitabında bəhimlilənin bəyən
qəyirinin sənətkarlıq misilə bəhimlilənin bəyən
öldürülməsi ilə ləyən ki, bunun nəticəsində
Məhəmməd nə Qərbə və Qəfəzə döndü.

rtəqətət çəyib hökmdar ləyən məhəmməd həyətini
gərv istədi bəhimlilənin itətmək də bəyən qəyirdi.
Sənətin qəyir zərəcəyə unu duyub həzrət məhəmməd
bəhimlilənin.

Məhəmməd nə Qəvəli-Qəcr 1795-ci ildə u
qəyir hücüm dərkən qəyir iki istiqmətin hücüm
göndərmişdi. rən tərzi çəyib Məhəmməd Sənətkar «Tərzi-
Məhəmməd» dən sənətkarlıq yəyir: «Qəcr rəyir u
yənli məhəmməd Sənətkarın nəvə Mustəfəni nəminlə
il qəyir tərzi göndərmişdi. Bu qəyir Qəcr qəyir
il qəyir dən. Qəcr qəyir rən bəhimlilənin öldürüldü, qəyir
qəyir qəyir. Bu zərəcənin Qəcr məhəmməd qəyir

v q l nı müh sir y ldi. , Must f nı 5 min n f rlik q unl sg r n (u nın 18 kil m trliyind y rl ir), Rz qulu nı d T ti-T vus gönd rdi ki, müh sir d l n l rın q çı y ll rını b l sınıl r».

Q r b yürü d n r n r- dusunun b ind M h mm dhüs yn n Q v nlı-Q c r, Must f n n Q c r, Sül ym n n Q v nlı-Q c r, Çır q n B tiy ri, bdürr him n ir zi, Pırqulu n mb y tı-Q c r, M h mm d n Q c r- r v ni, C - v d n Ziy d lu-Q c r, y li n Qub lı, Sül ym n p B d dlı, m null n rd l ni-Kürd, Hü- s ynqulu n B kılı, H cı M h m m dibr him n tim d ddövl , S - dıq n q qi, sg r n v r, Must f n irv ni v b q l ri dururdul r.



Ağa Məhmməd Şah
Qacar

T ri çi y zır: «M h rr m yının 11 v 12-si k çdi. M h rr m yının 13-ü sübh ç ı q fl t n u q l q pıl ri çıldı v br him lil n öz tuf ngd rl rı il M h mm d nın q u nun idd tli hücum k çdi. r n rdusu r zı q yıql k çdi. M ll N sr ddin körpüsünün t mir (b rp) lunm sı mrini v r n M h m m d n bdürr him n ir zi v Çır q n B tiy riy bu i i h v l tdi».

T ri çil r q yd dirl r ki, M h mm d n Q c r r q unl u y yürü tdi. h rin b - ltı kil m trliyind dü rg qurdu. Q un h z d Sül ym n Mirz b çılıq dirdi. h z d Sül ym n Mirz h r y ınl ıb t p t in tutm b l dı. Üç gün d v m tmi bu b mb l m h r ziy n vurs d , müd fi çil rin ir d sini qır bilm di. h z d Sül ym n t p t inin n tic v rm diyini gör r k, q l üz rin hücum k çm yi q r r ldi. , u l l rı yıq s lm m q üçün g c ik n

h r k t tdi v h r y ın l n Dövt l b d ir sin q d r g lib, q ununu m r l rd gizl tdi, u l il r ın diqq tini y yındırm q m qs dil düz nlikd böyük t nq ll r y ndırdı. H v i iql ndıqd n s nr düz nlikd tüstüd n b q bir y görm y n h r müd fi çil ri dü m nin g ri ç kildiyini z nn tdi, tr f k fiyy tçil r gönd rildi. nl r d dü m nd n bir ni n gör bilm dil r. Dü m nin g ri ç kilm sind n r yn l r q, h li br him lil nd n t s rrüf t i l ri il m ul lm q üçün q l d rv z l rını çm ı hi tdi. br him lil n v v lc tr ddüd ts d , r zıl m lı ldu. Bir ç l rı q l d n çı dı v Q yb lı d r sind dü m nl üzl diyind n ç u qırıldı. Bund n b r tut n br him lil n q l d rv z l rını b l tdırdı. h rd n çı nl rd n s q l nl r Y rk t lı dl n n d r d n q l div rl rın y ınl ıb q l h s rl rı üstünd n s ll nmı k ndirl rin v sit sil q yd bildil r.

Bu v t sg r n q l sının müd fi sin b çılıq d n H s n b y br him lil n dü m n q r ı müb riz d nun öz t ktik sind n istif d tm yi, g c ik n nun üz rin hücum tm yi t klif tdi. Növb ti günün g c si H s n b y 2 min n f rlik d st , u d n d dig r bir d st il dü m n üz rin y ridi.

Q r b q unu ski t ktik sın b l dı. G c b sqınl rını q d r ç ltdıl r ki, Q c r q unu sil h v surs tsız q ldı.

M h mm d h s rk rd l ri il m sl h tl ıb g ri ç kildi.

1797-ci ild M h mm d h u h rind öz m iyy ti t r find n sui-q sd n tic sind öldürüldü.

Q r b q unu t pl nıb h ın q rd ı liqulu n hücum tdil r. liqulu n özünü q ruy -q ruy Q r b d n q çdı.

br him lil n F t li h ın lçisi Hüs ynqulu n zz dinliy M h mm d h ın n ini t hvil-t slim dib r n y l s ldı.

T r i ç i y zır: «Bir q d r s nr r n p d hı F t li h Q c r Hüs yn li n zz dinli-Q c rı Q r b gönd rdi v br him lil nd n misinin (M h mm d hın) c s dini t l b tdi. Q r b nı hın lçisini s mimi q r il dı. M h mm d nın c n z sini izz t v htir ml lu bülf t nl T hr n gönd rdi».

« h br him lil nın htir mlı r ft rınd n r zı q ldı, n qiym tli nc r v l t gönd rm kl Q r d hökum tini bütün rcl ri il nun i tiy rın v rdi. h Q r b l r nın b lılı ını möhk ml ndirm k üçün nın qızın lçi dü dü. br him lil n d m sl h t v m v r td n s nr hın lçiliyini q bul tdi».

rtıq r nı bir b yr q ltınd birl dirmi F t li h Q v nlı-Q c r Q r b ı d bu birliy d v t dirdi. br him lil n d v td n b yun q çırardı. Q r b nının in dını duy n h s v tm k q r rın g ldi. Bir b hücumd n htıy tı nı b, d l yı y ll fikrini y ritdi. Önc lçi gönd rib nd n qızını ist di. br him lil n bu i i t ir s lm ı, Gürcüst nd l n rus n ziri K v l vskiy mür ci t d r k, r n q r ı n h rbi qüvv il köm klik göst rm sini hi tm yi q r r ldıs d , q ti c v b l bilm di. K v l vski m rk zi höküm tin r yini bilm diyi üçün br him lil n öt ri c v b v rdi. br him lil n F t li nın q unl rının hücumu t hlük sind n n r h t l r q nun t klifini q bul tm y m cbur ldu, qızı b yim nı nun h r m n sın gönd rdi.

Mirz C m l y zır ki, « h büyük t d rük görüb, yüks k nlrı br him lil nın y nın gönd rdi.

Böyük hikm t v izz tlı nın k binini k sdirdi, nu q dınl rının möht r mi v h r mb ısı tdi. br him nın lu bülf ti öz y nın p rtdırıb, yüks k nlr sırsınd , öz m clisind turtdu. nun tirini h mi ziz v möht r m tuturdu. H r il F t li hın dınd n m rhum br him n v M h mm d H s n y l t, qılnc, qızıl y h r, sb blı t v b q b il r gönd rildi. Bu v ziyy t yüks k Rusiy

dövlətin böyük imperatorunun sərəfçisi Gürcüstan vilayətində, müstəqil hökumət Tiflis şəhərində yerləşən diyi gün qədər dövlət idarəçisi».

Fətih bəy üçün göndərilən ləğvətin Hacı Mirzə Zəmin Mirzə bəy həttdən Lu Təbrizi bəy çıxardı. Həyatın üzvləri arasında dənli-sənli yərəkəndən Həsən Qəzənlü-Bəy dənli dövlət idarəçisi.

bəy vətənpəşilər rənqəndən sənə Fətih Qəzənlü bəy həttdən lən vətəni.

Gürcüstanın Rusiya ilə birləşməsinə sənə bəy həttdən lən dən bu ölkədə istiqlal qurdu. Ləğv rənli dən lən rus nən yəndən lən yəndən göndərək cəmi mən sən tən lən bəy rəttdi.

1805-ci ildən 14 məyənə (Kürək yə müqəvətilə) bəy həttdən lən mövcud rəttdən lən qədr lən qə Rusiyanın həttdən yəndən qəbul tənli. Bu bəy rəttdən lən Fətih bəy həttdən lən qə tənli.

Bir tən rənli mən bəy yəndən qəndən ki, bəy sən Mirzənin göstərişlə sən yəndən bəy qəndən qəndən il dən həttdən zəndən qəndən tən rən fəttdən lən lən dən. sən yəndən bəy qəndən qəndən döyü gəttdi vəttdən zəndən qəndən dən ki, mən lən bəy lən sən. Lən kin bəy sən Mirzənin qəndən lən il rən qəndən rən lən qəndən vəttdən. Bu döyü Cənəyillik bəy lən dən bəy vəttdən vəttdən məndən qəndən 1 Məndən həttdən sən u yəndən qəndən tənli.

Tən rən qəndən Mirzə Rən dən bəy ü rən bu yəndən həttdən qəndən yəndən: «Urmən yəndən kimi Həsən qəndən lən Qəndən sənli vəttdən rən qəndən ununun bəndən, sən yəndən lən Qəndən rən Gən vəttdən Tiflis yəndən lən rən qəndən tənli dən. bəy sən Mirzənin lən rən mən vəttdən rənli dən ki, Gən rən lən dən sən rən Tiflis yəndən lən bəy rənli qəndən yəndən sənli sən rən. Rus kəndən dən fəttdən Tiflis şəhərində yəndən lən bəy rən qəndən rən qəndən rən tən rən tən yəndən rən dən. Həsən qəndən lən ngil Tiflis şəhərində iki mən zənliyin qəndən rən. Bu qəndən ununun həttdən rənli tənki sən vəttdən strəttdən gənli sən qəndən rən vəttdən qəndən dən bəy sən mən dən tən rən fəttdən nən lən rən qəndən unu yəndən lən yəndən sən mən yəndən rəttdən. vəttdən rən qəndən unu rənli həttdən cəm dən bəy rən qəndən unu rənli dən rən dən tənli rən. Rus tənplənli lən

k çirib, önc G ne y , G ne d n r v n , r d n d r n p rdıl r». nun v rdiyi bilgil r q rı ıq ls d , y zımız için hmiyy tını duyub q yd tm yi g r kli bildik.

bülf t n q n u Çulundur, Q p n t, B rgü d m h ll rını l k çirib Diz q m h lın girdi. Diz q m h lının Qızılqı l q k ndind dü rg qurdu. Bütün tr f m h ll rının dlı-s nlı d ml rı, l- ym q c m tı bülf t nın b in yı ıldı. H cılı c m tının b yl ri v h lisi d nun y nın t pl ndı. T ri çi Mir M hdi z ni y zır: «H min v t idi ki, bülf t n g lib, Tu k ndinin iki cılı ind Qızılqı l q m nzilin v rid lmu du. Y nınd külli v ç l n c miyy t v q un ki, v td m cmu, Q p n v B rgü d v Diz q m h ll rının k ndl rinin hli v Diz q-C v n ir v H cılı lqı v h tt C br yıllı b yl ri v hlil ri t m m htiy t v fd n ki, m b d bülf t n ç pıb v q r t d m cmusu nun y nınd idil r».

br him lil nın ull rı M h mm dh s n v M hdiqulu nın b çılı ı il Q r b q unlrı bülf t nın üz rin hücum k çirir. nın y n-yör sin yı ıl n q r b lıl r d ılrl r. Mir M hdi z ni y zır: «P s bülf t nın q unu ik st t pıb, y rb y r yükl rini töküb, q çm b l dıl r. Bir t r f d i öz y nl rınd l n C br yıllı v H cılı v C v n ir lqı h m dönüklük dib, ümd ik stliyi nl r s ldıl r».

F t li h bu m lubiyy td n s nr br him lil nl r nı düz ltm k üçün m iyy tind n K rim nı v bdull nı br him lil nın y nın gönd rdi. nl r v rdiyi m ktubd y zırdı ki, ruslrı u q l sın bur m sın. ud f rin körpüsünün müh fiz sini nl r t p ırm sın. T rn küt v sg r n q l l rını r n q unlrın öz rci il v rsin. Bund n l v lu bb s Mirz ni büyük q unlr n köm y gönd r r ki, bütün q n u nlıql rı lib, öz t rp m n q t r v Q r b d n q ç n b v k nd c m tl rını y rl rin q yt rıb, ölk sini b dl dır r. D h bu kimi v dl rl br him lil nı

öz t r fin ç km k ist yirdi. br him lil n lçil r bildirdi ki, m n Rusiy nın him y sini q bul tm mi m. Y lınız böyük dövl tin nüm y nd sin hörm t v htir mımı bildirmi m.

F t li h y nid n br him lil nın y nın lçil r gönd rdi. lçil r K rim n, bdull n v R him n idil r. n l rın g tirdiyi m ktubun m zmunu k ç n d f kinin yni idi. h v dini bir z rtrırb, qur n v q s ml möhk ml ndirmi di. br him lil n lçil ri bur m yıb q l d göz dust ı s l di. z s nr h min d ml rı Sisi n v t slim tdi. F t li h br him lil nd n incidi.

F t li h Q r b ın rusl rın lin k çm sin t bl m yıb, lu bb s Mirz y s v mrini v rdi. bb s Mirz y li q unl 1806-cı ild Q r b girib, s v b l dı. M hdiqu lu n rus g n r lı P.F.N b lsinl görü üb, müh fiz sini t kil tdi. bb s Mirz ilk ç rpı m d u ur q z ns d , g tdikc qızı n döyü d b sılıb g ri ç kildi.

Tarixçi min Pakr van yazır: « ah, baharın sonlarında t kr r Sultaniyy y , Abbas Mirz is y ni qüvv l rl Qaraba a g ldi. Bu d f ki s f rind Az rbaycanın dig r yerl rini d görsün dey yolunu Qarada dan saldı. Xudaf rin körpüsünd n k ç r k Qaraba a vardı. Abbas Mirz h r yd n önc ski r v n xanı kimi onu rahatsız ed n bir xanla hesabla maq fikrin d idi. Ruslarla i birliyi içind olan brahim lil n Cavan irin r ftarı onu rahatsız etm kd idi. brahim xan Qaraba da sg ri birlik toplayaraq kiçik bir ordu düz lmi v ruslardan da yardım ist mi di. Amma ruslar ona tam d st k v rm mi , s d c neç yüz t lim görmü , ancaq kazak olmayan süv ril ri onun ist yin cavab vermi di. Rusların eyitilmi sg ri birlikl rin kazak deyirdil r. Ancaq rusların kazaklardan ba qa kazaklar q d r tam t lim görm mi birlikl ri d var idi. brahim X lil xan Cavan irin o lu bu birlikl rin ba mını ç kirdi. O, Abbas Mirz nin yolunu Xuda f rind n keç rk n k sib v onunla sava maq ist yirdi. Abbas Mirz Xudaf rin körpüsünd n keç r-keçm z sava ba ladı. Ancaq Abbas Mirz bu z if ordunu t zlikl

m lub edib, d itdi. Bu z if birlik da ıldıqdan sonra Abbas Mirz öz ordusunu iki sütun klind u y d ru yönl ndirdi. Bu on il sür n sava sür cinc v sonralar da bütün sava yolları u adan keçir v b z n d G nc y yön lirdi. Bu sava da bir ir lil yi olmadan davam edirdi. Y ni rm nlı n içind pusu durub v uy un zamanlarda q r ı t r f z rb endirilirdi”».

r n t ri çil ri y zırl r ki, br him lil nın lu bülf td n v qızı b yim C v n ird n n b r ç tdi ki, , r nl d stlu c lb lunsun. N h y t, br him lil n bb s Mirz y m ktub y zıb, öz b i ini t l b dib, u nı i l tmi bir qrup rus sg r v z bitini çı rm q üçün r n dövl tind n köm k ist di.

1806-cı ild F t li h br him lil nın lu, r n t b l n M hri m h lının b çısı bülf t nı 5 min n f rlik q unl Q r b gönd rdi. bülf t nın y zn si F r cull n S rı nb yli- hs v ni d n y rdımçı t yin tdi. r nın dlı- s nlı s rk rd l ri, cüml d n Q zvinli s rd r Hüs yn li n Q c r, D m nlı sm yıl n, ms li (Z nc nlı) m null n v r v b q l rı bülf t nın b çılı ı ltund idi. nl r Q r b ç t nd rtıq rusl r br him lil nı öldürmü dül r.

bülf t n C v n ir m s l d n b rd r lub, öldürülmü ins nl rın p r ç l rını k f n-d fn tdikd n s nr bur nın r hb rliyini M hdiqulu nın (br him lil nın büyük lu) öhd sin q yub, özü q l n b çıl rl N ibüss lt n nin y nın t l sdi. , hz d ni rusl r t r find n tör dilmi bu f ci li m ld n b rd r tdi.

bb s Mirz u q l sın t r f ir lil di. Sisi n v vv lc d n Tiflisd n köm k ist mi di. G n r l q r f .V.Qud viç Q fq z rus q unl rının k m nd nı g n r l N b lsini Sis n v köm y gönd rdi.

r n t ri çil ri y zırl r ki, bb s Mirz u y t r f g d rk n, br him lil n öl nd n s nr pis v ziyy td güz r n k çir n Q r b ın ks r l tı nd n hi tdil r ki, nl rın rzusunu n z r lib Q r b köçürsün l r.

Rz qulu n Hid y t «Rövz tül-s f » d bu b r d y zır: «Gizli q lm sın ki, hz d N ibüss lt n H s n v Hüs yn bul ı üstünd d y n rk n t s düf n b v rmi h dis l rd n biri Q r b in b t hidi m rhum br him lil nın lu bülf t n t r find n l tın köçürülm si üstünd Rusiy il Q r b r sınd b v r n müh rib idi. H dis nin icm lı budur ki, Q r b l tını köçürm k üçün g tmi t ull n hs v n l t h r k t tdi k d n s nr bülf t nl nl rı r n g tirirdil r. C br yıllı t yf sınd n birisini gizli y nl rın ç irdil r, ç tin k çil n Q p n m h lın ç tdıl r. Gündüz s t ikid n gün b t n kimi idd tli döyü l r g tdi, tuf ngçil rin b rit-qırm sı qurt rdı v nl r m lub ldul r. l ki, N ibüss lt n N vv b bund n b r tutdu, sm yıl n v H s n n S rd rı r y gönd rib özü d Q p nd n sl ndüz y lu il sl nl rı y ndr n ir kimi y l dü dü. Bu d h tli b r rus g n r lının ür yini sı dı v kiçik bir d st ni P n h b d q l sin gönd rib özü is G nc y t r f y ll ndı».

1809-cu ilin b h rınd hz d bb s Mirz Gül nb r ç m nind d y n rk n M rhum br him lil n Q r b inin lu bülf t nı öz b nın d ml rı il Q r b l tın , Q p n v M hriy gönd rdi ki, nl rı it t g tirsin. Bir qrup hs v n tlıl rını yirdil r ki, B kı tr fin g dib rusl rd n bir b r g tirsinl r. nl r bu g c q fl t n rusl rl q r il dıl r, igidlkl vuru ub bütün rus q unl rını qır r q nl rın b l rını k sib h s r yın gönd rdil r. nl r (bu i gör - r d.) h l yiq n m ldil r.

1811-ci ild bb s Mirz y nid n Q r b hücum tdi. Qırçı qı l ind rusl rın bir t qımını d ıdıb Q r b girdi. M hdiqulu n müb riz y q l dıs d , rus q un b çıl rı nın s v q tılm sın ic z v rm dil r. Fürs td n istif d d n bb s Mirz Q r b ll rinin ç unu r n , Q r d vil y tin köçürdü.

22 s nty br 1811-ci ild rus q unl rının k m nd mı g n r l P uluçı Q fq z d il ldu. Bu z m n Q r b y ı

v ziyətdə yildi. İtənlər həttdi və Qərb ölkələrinin həkimi Məhdiqulənin Cənubda qaldığılu Cəfərqulunun iştirakı ilə idi. Çünki (Cəfərqulunun rəddi), özünü Qərbin həttdi qısqıncı hesab edirdi. Digər tərəfdən rəhbərlik Qərbi çəpibətli yirdi. Qərbdə həkimi Hacı Məhəmmədin Mustafə öz məmurunu Gəncə və Qərbə göndərərək məndirinin bir-birini yəzdiqlərini məktubları ilə kətirdi. , tətəliqlə Qərbdə mühəci tətmi Qərbin mirli təfəsinə lən bir nəfər təpirdi ki, u qələsində lən sursətlərlərini yəndirsən. nən rəgəcəvətə lən təqəlydə il lən u nən lən lən dən vən zən çətəl, sursət və lən fən lən rən vən bir nəfər vən yəndirdi. Ruslər bə lən gümən tədiləri ki, bu i Məhdiqulənin vən sən silən həttdi kətirdi. u həttdi həttdi üsən qələdə vən bən bən dən qələni təpəttdi.

Tarixçi Məhəmməd Pəkrəvən yazır: «Rusların ən mli gücləri Arzın üç əyalətində yələnin Kəttdi (Qırcı) adında bir yerdə idi. Rusların iki əyalətində kəttdi fiyyət ərkəttdi məttdi təbələdi. Onlar bütün Qarabada partizan sən lən dən birləklər qələ cəttdi rən sanırdılar, lakin qarılarda Azərbaycan ordusunu gördülər. Azərbaycan ordusu oldu unu da topların sən sən anladılar. Bu kəttdi sən lən lən top sən vən intizamlı ordu bütün Qacaridən Azərbaycan ordusuna məxsus idi. Bunlar Abbas Mirzənin ordudakı reformlarının və modernizasiyonunun ürünü idi.

Azərbaycan ordusunun topxanası dən mən irtibat sistemini pozmuş və arxadan gələn yardımını gətirmədi. Azərbaycan topxanası dən mən arxasından kəttdi həttdi flən tam icə bəttdi altına almıdı. Bu da rus pilyədləri ilə sən da üstünlüyün Azərbaycan ordusunda olmasını sələmədə idi. Digər əhədlər dən fəttdi ahın zən kəttdi komandanlı lən altında məttdi lən yələrdən sən ab lən məttdi r.

O günkü sən da Azərbaycan ordusu irəliləmiş bəttdi. Abbas Mirzə məttdi ki, sən rən pis davranılmasın. Lakin bir nəfər Azərbaycan ordusu mənsəbləri həttdi cən qapılıb

rusların ba nını k smi dil r. Abbas Mirz q ti kild bildirdi ki, bundan sonra kim sir ba ı k s c k olsa güll l n c kdir. Eyni gün min rus sg ri sir alındı. Bu sava uzun sürm di. Çünkü rus birlikl ri d bu t r fl rd az idi. Bu razil r rahat l keçirildi. Abbas Mirz ilk k z olaraq ull rını da bu sava a qatmı dı. Buna gör d sevinirdi. Çünkü onları h r zaman sava çı olaraq görm k ist mi di. Eyni gün bir çapar sür tl rd bil varıb v Az rbaycan ordusunun ir lil m si haqda aha bilgi verdi. Abbas Mirz sirl rl n q d r xo r ft r ets d , onların rd bil gönd rilm sini ng ll y bilm di. ah sirl rin rd bil gönd rilm sini ist mi di v yen d onların ba ları k sil bil rdi.

Abbas Mirz rusların buraxıb qaçdıqları iki q bz topu gördüyünd çox sevinmi dı. Mük mm l imkanı olan bu topların a zını dü m n t r f çevirdil r”».

Tarixçi min Pakr van d v m d r k yazır: « ahzad bir t r fd n ahın irad si üz r , dig r t r fd n, çevr sinin t lqini s b bind n önc u aya hücum etm y razıla dı. Ordu u aya do ru h r k t etdi. u anın mühasir sinin uzun sür c yini dü ündüyü üçün böyük sursat v rzaq da inmaqda idi. Heç übh siz ki, bu h r k tlilik u ada bulunan rus ordusunun gözünd n qaçmırdı. Günl r keçdi, ancaq möhk m qalalarla qorunan bu h rd ki ruslardan Az rbaycan ordusuna qar ı heç bir h r k t v top at ı görünm di. ahzad u aya hücum etm k üçün t l smirdi. Dü ünürdü ki, u halisinin d daxild uy un zamanda ayaqlanması h rin f thini asanla dıracaqdır. Bu s b bd n d dayısı mir xan S rdarı gözl m kd idi. u anın f thind n sonra ona qatılacaq olan dayısının ba çılı ındakı Xoydan g l n ordu il b rab r G nc y hücum etm yi planlamı dı. Böyük o lunu s kkiz min n f rlik piyad nin s rk rd si olan mir xanın yardımılı na t yin etdi. ki min ordu il ahzad y qatılan M r ndin hakimi N z r li xana G nc y hücum etm k üçün hazır b kl m sin mr etdi.

Ruslardan qalmı doqquz q bz topun d rhal t mir edilib i l kliyinin sa lanmasını ist di.

Bu üç ki ini ön mli postlara t yin etm si müxt lif s b bl r üzünd n yax ı n tic verm y c kdi. Lakin bu sonuclar haqda ahzad önc d n t sbitd bulunamazdı. Dig r t r fd n, t rcih dil c k b q güv nil c k xsl r yox idi.

Hacı B yl rin (A aların) yaratdı ı u a halisinin üsyan umudu yava -yava suya dü ürdü. halinin ayaqlanma m s - l sind n heç s r lam t yox idi. Bu üz d n ahzad u nın tam mühasir sinin g rç kl m si amacılıyla h rin çevr sind x nd k qazılmasına mr etdi».

Tarixçi Mirz Yusif Qaraba i yazır: “Xülas , birinci s rdar mir xan Mehdiqulu xanla Xoy h rind n h r k t ed r k Naxçıvana varid oldu v Araz çayının k narında dayandı, bir-biril m sl h tl dil r ki, onlar h rgah qoyulan rt v i r l ri gözl m d n bu qo un v atlılar il u qalasının üz rin hücum ets l r, ehtimal ki, qala hli darvazanı açmasın, Mehdiqulu xana tabe olan adamlar da onların yanına getm sin; bel olduqda onların i i ç tinl c kdir v ixtiyarlarında olan qo un v ordunun v ziyy ti p ri an olub da ilacaqdır. N tic d bel q rara g ldil r ki, Abbas Mirz y riz yazsınlar v ondan qo un gönd rilm sini v lav olaraq iki alay s rbaz v iki top verm sini xahi etsinl r. Bu niyy tl ki, g r ç tinlik ba ver rs , heç olmasa özl rini saxlaya bilsinl r».

Abbas Mirz cavabında yazmı dı: “S rbaz v top siz lazım deyil, Qarab ın b yl ri m n yazıblar ki, bizim qo unumuz X lif li darvazasına yeti n kimi, onlar darvazanı açacaqlar v bizim dövl timiz ita t ed c kl r. Bu bar d d göst ri verilmi dir. Siz birba a Naxçıvandan Sisyan da ı yolu il heç yerd dayanmadan u a qalasına ged rsiz, onlar siz köm k etm y hazırdılar v bizim qo unumuzun köm yini gözl yirl r. g r siz sg r v top götürs niz, tez h r k t ed bilm zsiz. Rusların sg rl ri il bizim böyük v ç tin müharib miz olacaqdır. g r siz s rbaz, top veril rs , sizin

üçün dava çətin olar. Bir də yazmışdı: “Sərdar, qarında böyük
ilərlən zərər tutulmuşdur. Döyülər qabaqdadır, vuruşmalığıq,
irəliləməliyik, gər qalib olsaq, uzun illər istirahət edəcəyik,
gər müəffəq olmasaq, şəhrada yorulmuş qədimlərinizi ziyət,
zəhəmləndiribmiş qətiyyətlə düçar olacaşıq”».

6.22. Qərblə Rusiyə dövləti.

1782-ci il prill 6-də Q. Petyukin, P.S.Petyukin
(1743-1796) göndərmiş məlum təzyiqlər: «...çərklə il
lə qələrimizin möhkəmlənmiş həmiyyətinə dərk edə
siniz. uşları bəhimləni dəvirməli və Qərblə Rusiyənin
həmiyyətləndirmə qəlməni və təkiləməlidir».

1783-cü ilin mayında II Yekaterina Q. Petyukin bə-
himləni həmiyyətlə gətirmək bərdəfərənə göndərmişdi.
Fərmanında yazırdı: «bəhimlənin gələcəkdə, Rusiyənin
həmiyyətlə qələlənmiş hətə bir çətinlik və übhət
yənə mürşə, mənbələri gəlir ki, çərklə il dilləri rəhbər
tutmaq ləzizdir. Bələdə qəzənlə pətək Petyukin
təpərinə ki, Rusiyə imperator təbələməsi hətə qəzənd
nənlə müqəbilə bələ. Bu rədkə qələnlərin dətərsiz
qələmə z».

1783-cü ilin mayında bəhimlənin Q. Petyukin
məktublə mərcitəmişdi. Məktubdə qələnlə dətərlə
mənsib tələrinə, nəmənlənin söhbətərinə söz gəlirdi.

II Yekaterina bəhimlənin məktubünü yüksək
qiymətəndirmişdi. Çətiş Q. Petyukin yazırdı: «Mənbə
gəlir ki, bəhimlənin məktubu mənim gözümdə yənə
bətək türklərin məktublərinə dəhətə zəkətə yazılmışdır,
hətədir mənim mələmlə təvərlə ki, kimdir? Nənlə
Yəhlər, yətlə cəvənlə? Güclüdür, yətlə zifdir? rənlə
(zərəcənlərlə-rədlə) nəməllidirləmi?».

1784-cü ilin b l nı icınd br him lil n öz nüm y nd sini m ktubl II Y k trin nın y nın gönd rib bildirdi ki, Rusiy nın him y sini q bul tm y h zırdır, bu rtl ki, Rusiy nun nlı mı id r tm k i in q rı m sın.

1784-cü ilin iyulund br him lil n v ziri Mus sult nı kny z Q. .P ty mkinin y nın gönd rdi. Mus sult n r d n S nkt-P t rburq y ll ndı. S nkt-P t rburqd Mus sult n böyük dövl tin lçisi kimi hörm t göst rilmi di.

1786-cı ild rus q unl rının b k m nd nı Ql S s n vu br him lil nın y nın gönd rmi v nun r nl mün sib tini öyr nm k ist mi di. br him lil n n bildirmi di ki, y v Q r d nl rı il birlikd T briz üz rin yürü tm k fikrind dir.

1796-cı ild Q fq z yürü d n rus q ununun b çısı g n r l-m y r V. .Zub v z rb yc n d il lm sı br him lil n lu bülf t nı v bir n ç dlı b yi qiym tli h diyy l rl nun görü ün gönd rm si, Mirz M h mm dqulu b y S tlım s fir kimi Rusiy y y l s lm sı, n h y t mp r triç II Y k t rin y it t tm y h r n r zı ldu unu bildirm si v ziyi ti d yi dirdi. Q n u nl r d ç riç y i l sl rını bildirirrl r...

1796-cı ild II Y k t rin nın ölümü il Q fq zd l n rus q unl rı müv qq ti l r q g ri ç kils d , z s nr y nid n Q fq zd görünm y b l y nd , br him lil n qr f Qud viç d , mülki mü vir K v l nskiy d t b çiliyini bildirdi.

1804-cü ilin s nund br him lil n Tiflis Sisi n vun y nın lçil r gönd r r k nunl görü m k v Rusiy t b liyin q bul lunm sının rtl rini mü yy nl dirm yi t klif dir. Sisi n v br him lil nın lçil rini «hörm t v n ml g ri q yt rı» nunl 1805-ci ilin y zınd görü c yini bildirir.N h y t, 1805-ci ilin 14 m yınd , Kür kç y k n rınd br him lil n Rusiy nın t rkibin k çm k h qqınd « ndlı öhd lik» dlı tr kt t b l yır, s n d imz l yır.

Milli Kitabxana

1813-cü ildə birləşmə «Gülüstan» sülh müqaviləsi
sənədləri Rusiyə birləşdirildi.

1822-ci ildə çarizm ilə Qərbi Avropalıları
1828-ci ildə «Türkmənçay» müqaviləsi imzalandı. Bu illərdə
təbii Qərbi Avropalıların təsiri altında Rusiyanın Cənubi Qafqaz
rəhbərliyi sənədlərini uyğunlaşdırmaq üçün
kəskin kəldiyi məlumdur. Rəhbərlik Türkiyənin
münaqişələrini silsiləyə gətirirdi.

VII f sil

NLI INS S L- Q T S D V Z YY T .

7.1. Q r b nli md pul z rbi.

1725-ci ild q l m lın n Mirz S mi nın «T zkir t l- müluk» s rin gör Q r b b yl rb yiliyinin illik g liri 28.614 tüm n 9.435 din r idi.

1.Z y m	5.998 tüm n 5.980 din r
2.B rd	3.792 tüm n 2.35 din r
3. kst b d.....	852 tüm n 5.930 din r
4.C v n ir li	2.102 tüm n 8.000 din r
5.B rgü d.....	341 tüm n 2.750 din r
6.Q r c.....	636 tüm n 5.434 din r
7.L ri v P mb k	1.545 tüm n 8.434 din r
8. r sb r v B y zidli li.	601 tüm n 8.345 din r

u h rind P n h b d dınd gümü sikk z rb lunurdu. nun bir t r find «l -il h -ill ll h, M h mm d n R sulill h v liyy n V liyull h», dig r t r find is «P n h b d z rbi» sözl ri z rb lunmu du. nun ç kisi bir misq l idi. vv ll r nun d y ri dörd hıy b r b r bir bb sı, s nr l r is n hıy b r b r ldu. T dqiq tçıl r t r find n «P n b d» kimi t l ffüz lun n «P n h b d» Müz ff r d d n h s lt n tinin s nun kimi r nd r v c t pmı dı. nd n s nr d n hılıq sikk l r r n z rb yc nınd «P n b d» d yirdil r.

T ri i lü t kit bınd P n h b d sikk sinin d y ri v ölçüsü h qqınd b l y zılır: «P n h b di»nin qıs ldılmı dı l n «P n b di» sikk dıdır ki, C v n ir linin b çısı P n h b dd z rb tmi «P n h b di», s nr is «P n h b d»

v «P n b d» dı il m hur lmu dur. , gümü dür v y rım qr n, y ni n hı d y ri v r.

«P n b di» (P n h b di) gümü puldur ki, nıql r z m nınd (VIII- I yüzill rd) z rb yc nd mövcud lmu dur. Bu sikk P n h li n C v n ir z m nınd P n h b d q l sınd z rb lunmu dur v nun d y ri n hı, y ud 18 q pik gümü v y 70 q pik rus mis pulu qiym tind idi.

« r n sl m hl rının sikk l ri» kit bınd S yid C m l Tur bi T b t b inin y zdı m gör (bu pulun) cinsi gümü , ç kisi 4,2 qr m, di m tri 2,1 sm lmu , sikk nin r sınd «Z rbi-P n h b di», üz t r find is ç tinlikl un n mü yy n hiss ıd kı kimi q yd dilmi dir («...Sikk S hibqr ni b n m ... S h b...»).

yi- li sg r mimi y zır: « r nın b zi vil y tl rind n hını «P n b d» («P n h b d» v y «P hn b d») h s b dir l r». yi-R v ndi bu sikk l ri «P hn b d» (P n h b d) dl ndırır.

B zi Q c r hl rı dövründ yrı- yrı dl rd sikk l r z rb lunmu dur ki, nl rın d d y ri n hı lmu dur. nc q nl rın üz rind «P n h b d» sözü göz d ym s d , «P n h b di» dı il m hur idil r. cüml d n: Müz ff r dind h z m nınd üz rin «500 din r» q yd dilmi v 1319-cu ild hicri q m ri t ri ind z rb dilmi «y rım qr n»lıq; M h mm d li h h kimiyy ti z m nınd üz rin «500 din r» y zılmı , 1326-cı ild z rb dilmi «y rım qr n»lıq, Rz h s lt n ti dövründ üz rin «p ns d din r» (500 din r) v 1307-ci il hicri msi t ri ind h kk lunmu , l c d üz rin «y rım ri l» y zılmı v 1313-cü ild z rb lunmu y rım ri llıq sikk nin d d y ri n hı lmu v bunl rın h mısı «P n h b di», y ud d m h lli istil hı il d s k «P n b d» dı il m hur idi.

bdül ff r N cm ddövl 1318-ci hicri q m ri t ri ind n r tdirdiyi «V sitül-h s b» s rind «P n b d»ı y rım qr n,

y ud n hı d y ri l n gümü sikk h s b dir. Bu y zıl rd n m lum lur ki, z m n, h tt htim l ki, s nr l r d m yd n çı n sikk l r «P n b d», «P n b di» v y «P n h b di» dı il m hur lmu l r.

Bu sikk l rin z rb lunm sı v n göst ri v r n s b r sind üç n z riyy ir li sürülmü dür. yi- bülh s n D y n t h r üç n z riyy ni öz s rind v rmi v s nr müq yis tmi dir:

1. M rhum pr f ss r S id N fisi y zır: «Q c r dövründ qızıl r fi sikk sinin d y ri iki tüm n idi. dövr d S f vi z m nın sikk l ri h l lik dövriyy d idi. Bunl rd n biri II h bb sın dın z rb lunmu « bb si» sikk si, dig ri is z rb yc n P n h b dınd z rb lunmu sikk idi ki, n «P n h b di» d yirdil r. Bu k lm c m tn dilind «P n b d» ç vrilmi dir. «Qr n» sikk si r v c t pdıqd n s nr d c m t köhn d tl n « hı», y ud y rım «qr n» bir «P n b d» v dörd « hı»y is bir « bb si» d yirdil r. l c d köhn d tl n ı sikk y «pul» d yirdil r. Bund n b q y rım «pulluq» v iki pulluq sikk l r d v r idi».

2. yi-Q im M q mi bu b r d n z riyy sini b l izh r dir: «P n b y n z rb y y rım qr nlıq sikk vurub öz dı il dl ndırdı ki, bun d s n z m nl r q d r «P n b d» d yirdil r. Bu nun y dig rıdır».

3. yi- lin i B hruzi « ir zi Q zruninin lü t v üçbuc ql rı»nd y zır: «P hn b di» n hıdır (y rım qr n, qr nın y rısı). N c ki, üç «P hn b di» bir ri l y rımdır. Söyl yirl r ki, P n b y n M nq l y rım qr nlıq sikk vurub öz dı il dl ndırdı. n gör «P hn b di» lq r sind qıs ldılmı kild «P n b di»dir».

Birinci n z riyy t sdiq lun bilm z. Çünki vv l n, S f vil r dövründ r n s f r tmi rd n v T v rny nin t dqıq t v n z riyy l rind , üsusil d rd ninkind t dqıq tçıl r S f vil r dövründ ki sikk l r b hsin diqq t y tirdikd «P n h b di» dın r st g lm dil r. Mü sir

t dıqıq tı, t rı ęi liml r – h r ikisi bu b r d t dıqıq t p r mı ,
pr f ss r N srull h F ls fi v yi- bülq sım T hiri S f vi
dövründ bu sikk l rin dını b l ę km mi l r. kincisi,
P n h b d q l sı S f vil r z m nınd d yil, K rim n Z nd
z m nınd tikilmi dir. Pr f ss r N fisinin t s vvür v
übhl l rinin m n yi h r birinin t sının dı P n h b d, y ud
P n h n l n üç br him l ilin mövcud lm sıdır ki, bunl rın
d h r biri Böyük h bb s z m nınd n M h mm d n
z m nın q d r növb il Q r b d C v n ir linin b ısı
kimi y m l r.

kinci v üçüncü n z riyy l rin t sdiqınd b l f rz tm k
l r ki, y nl rın h r ikisi yni m nb d n istif d tmi , y ud
d biri dig rind n iqtib s tmi dir. B l likl , bur d d ę tinlik
y r nır: vv l , «P n h b d» sözü h ę bir f rs, türk v
z rb yc n dili q yd -q nunu il «P n b y m nsubdur»
m n sını v rmir. kincisi, y zıçı ld l n m nb l r mür ci t
dil rk n n M nq l dövründ , n d s nr kı S f vil r
dövründ «P n b y» dlı bir k s r st g lm di v g r
« z rb y», « z rb yt mur» d n söhb t g dirs , bu s kkizinci
sr iddir v nun P n h b y , y ud P n h n h ę bir
idiyy tı y dur.

yi bülh s n D y n t «D y r v ölçül rin t ri i
lü ti» kit bınd Rz qulu n Hid y tin C v n ir linin
m n yi v sli, q l l rin tikintisi, sikk l rin z rbi h qqınd ki
fikirl rini t sdiq dir v l v l r q göst rir ki, mil di n
s kkizinci srin ikinci y rısı, y ud t qrib n y ddinci
nilliyind P n h b d q l sind z rb n ıldı v Q r b
h kimi üçüncü P n h nın mri il bur d gümü sikk z rb
lundu. Bu pull r Q r b d n ried g ni bir m nt q d
r v c t pdı. nun üz rind «Z rb- P n h b d» h kk lundu ki,
qıs ldılmı kild «P n b d» dl ndırdıl r.

Bu z m n N ıv n, T briz, G nc , m ı, Tiflis,
rd bil, B kı v s. h rl rd lz z rb n mövcud idi. C h ngir
Mirz kit bının h iy sind b l y zılır: «P n h n N dir h

v rın c sur c rçıl rınd n idi. r n dövlti z ifl y n z m n Q r b v r nı l k çirdi. z m nlr mü yy n bir z rb n l m dı ı üçün P n h b d q l sınd t m y rlı gümü d n sikk y r tdi ki, indi n «P n h b d» d yirl r v , m hur C v n ir t yf sınd ndır».

7.2. Q r b nlı nd ölçü v hidl ri.

Q r b nlı nd mü t lif ç ki v ölçü v hidl rind n istif d dilmi di. Bu bir t r fd n d ili tic r tin inki fın m n l s d , q n u ölk l rl tic r t l q l rinin rtm sın r it y r dırdı. s s t d vül v hidi y rli «P n h b d» idi. 18 q pik rus pulu d y rind l n «p n h b d» t klik v cütlük klind z rb lunurdu.

Q r b d ölçü v hidi kimi « n r ını» d mövcud idi. nun uzunlu u m trd n b - n s ntim tr rtuq idi. yni z m nd «istil» dlı t r zi d ind n d istif d dilirdi ki, nun d ç kisi 800 qr m idi.

Bir l n m sınd d yilir: «istil y rım t ldım, y rısını y ld s ldım».

Bu d , rp , d rı, ç ltik v s. m hsull rı ölçm k üçün « ç n q» d n istif d lunurdu. s s n üç növ «s n q»d n istif d dilirdi. H r «ç n q» növü mü t lif lub mü yy n h cmd rp , bu d , d rı, ç ltik v s. b r b r idi.

7.3. Q r b h lisinin s si l t rkibi.

7.3.1. Mülk d rl r.

Q r b nlı ının n s çkin t b q si **mülk d rl r** idi. Mülk d r - r bc mülk v f rsc d t n, yiy lik, s hiblik n l mınd l n sözl rd n düz lmi t rmindir. M lik, tiyuld r

biçimlidir. Mövcuddur. Mülklər fədləsinin bəndəyə nirdir.

Qərbnlində mülklər zümrəsinə bəndənlər qıl, ulla, qızıl, qum-qərbil, vəzir, liruñil, mlikl, nıbl, sultan, bəylər, lər, bir sözlətiyulə, s yurqlı l n bütün fədlərdə idir.

Qərbnlində n böyük mülklər n l r n özləri və övlədləri s yıldırdı. P n h l i n n t r p q l r i üç l u n - b r h i m l i l n , M h r l i n v T l b n y q l m d ı .
b r h i m l i l n d ö z t r p q l r ı n ı u l l r ı v q ı z l r ı r s ı n d b ö l m ü d ü .

7.3.2. M f l r .

Qərbnlində s çkin zümrə l r d n biri d **m f l r** idir. M f - r b e v r g i d n z d l u n m u n l m ı n d ı r . M f t r m i n i n t ü r k e s i n n i m i t r n d ı r . Q r b n l ı i n d m f d i d h ç i l k i d i . H r b i q u l l u q d v y m ü l k ü i d m t d g ö s t r d i k l r i m ü y y n s y l r g ö r d i s l r n l r d n t r n l ı q t r p q , m ü l k , s y u r q l l ı r d ı l r . n l r n f r m n ı , t l i q s i i l h r c ü r m ü k l l f i y y t l r d n z d l u n u r d u l r . V r g i d n z d s l r m f l r d y i r d i l r .

Bir r i v s n d i n d d y i l i r : « m f l r ı n v z i f s i n d n i b r t d i r k i , n l r n h ö k m ü i l d ü m n q r ı h ü c u m g ö n d r i l i r , y r l i r i s l r i n g ö s t r i l r i n i y r i n y t i r i r , g ö z t ç i l r b ç ı l ı q d ı r , n e q z i n y v r g i v r m i r d i l r » .

M flıq h m bir s , h m d bütövlükd bir b y , h t t l d id dilirdi. n l ı q d ö n m i n d C v n i r , t u z i k i v b q l l r i n s ı r v i l d l r ı d m f s y ı l ı r d ı l r . n g ö r k i , n l r s v z m n ı c n l r ı , q n l r ı i l b r e l r ı n ı ö d y i r d i l r . B u b r d Q r b ı n i k i n ı n v z i r i , g ö r k m l i h ü q u ç ç u l m u M i r z C m l b y C v n i r y z ı r : « Q r b ı n b ü t ü n l l r i d l r i d f t r v s i y h ı d y z ı l m ı t l ı q u n d n i b r t i d i . . . Q r b l l r i n d n t ö v c ü p u l u v m h s u l d n m l e h t l ı n m z d ı .

Rusl r Q r b d möhk ml n nd n s nr nlı n n q yd - q nunl rını l v dib, öz q nunl rını q ydul r. Q r b ll ri m flıqd n s lındı. n l r d b q l rı kimi v rgi öd m y b l dıl r. L kin yrı- yrı d ml rın m flıq hüququ s l ndı. n l r n t r find n v rilmı m flıq t liq l rini q zı t r find n t sdiq tdirib v rgi id r l rin t qdim tdil r.

M hdiqulu nın h kimiyy ti dön mind u h rind y y n m fl rd n Rüst m F t li lu (1791-1852), B b ki i H zr tqulu lu (1792-?), M di M mm dqulu S fi lu (1792-?), K rb l yı Yusif K rb l yı P lu (1792-?), ki i t ki i lu K t zlı (1793-?), sg nd r sg nd r lu (1794-?), M mm dq sım Hüs yn lu (1799-1858) v b q l ri m lumdur.

7.3.3. R iyy t l r.

limizd l n bütün t ri i d biyy td y zılır ki, k ndli sinfin r iyy t d yilir. slind dövl t v y ud mülk d r v rgi öd y n l r r iyy t dl nırl r. R iyy t l r k ndl rd v h rl rd d l bilirl r.

Q r b nlı ind iki qrup r iyy t v rdı. Birincisi dövl t , div n (zin y) v rgi öd y n r iyy t l r.

kinci qrup r iyy t l r sılı lduql rı mülk d rl r öd ne v rirdil r. B l öd ncl r ü r - nd bir dl nırdı. D m li r iyy t öz p yn dü n t rp ı b c rir v ld tdiyi m hsulun $\frac{1}{10}$ hiss sini t rp q s hibin v rirdi. Mülk d r r iyy t l ri b zi v rgil ri zin y öd yirdil r. n l r dövl t ü r v b hr , m lik t rp ql rınd n, r v k n ll rınd n istif d tdikl ri üçün m lc h t v rirdil r.

R iyy tin b ynund dig r mük ll fiyy t l r d v rdı. n l r sılı idil r. R iyy t l r y g n m d n, m sl h t v yir-du lm d n k ndd n köç bilm zdil r. Q çdıql rı h ld tutulub y rl rin q yt rılırdıl r. L kin mülk d rl r dig r nlıqd n q ç n r iyy t l ri h v sl q bul dir, t rp q, ı , öküz v dig r

t s rrüf t v sit l ri v rib, k ndl rd y rl dirirdil r. R iyy tl r dövl t, div n k nd v b l rınd y rl dikd 3 il v rgid n z d dirdil r.

7.3.4.R ncb rl r.

nlıq dön mind m likl rin, mülk d rl rın mülkl rind ç lı ib mü yy n p y l n k ndli zümr si d v rdı ki, nl r **r ncb r** dl nırdıl r. R ncb rl r nlıq dön mind v rgi d ft rind yric q yd lunurdul r.

R ncb rl r öz t s rrüf tl rı lm dıqd nl r f d ll rın, nl rın q huml rının, qulluq d ml rının t s rrüf tl rind ç lı ırdıl r. nl r nın t liq si il f d ll rın t s rrüf tın t hkim lunur v t s rrüf tl rı t rk tm k hüququn m lik d yildil r. «F d ll r r ncb rl r q r ı q yri – m hdud h kimiyy t m lik idil r... F d ll r r ncb rl ri ist dikl ri d m v rm k hüququn m lik idil r».

B zi r ncb rl r mü yy n sl r irs n, dig rl rin ömürlük v rilir, üçüncül r is h r h nsı v zif ni tutduql rı z m n r ncb rl rin idm tind n istif d dirdil r. nl r v b yl r r ncb rl ri bir – birin b ı l yırdıl r.

7.4. T rp q mülkiyy ti. Div ni (zin) t rp ı.

Q r b nlı ınd dövl t b lı l n t rp ql r **div ni**, y d **zin** t rp ı dl nırdı. Bu t rp ql rın g liri bütövlükd zin y ç tırdı.

7.4.1. lis (s) t rp ı.

n v nun il sin b lı t rp ql r s (si, öz l) t rp ql r d yildir. s t rp ql rd n div nın, zin nin n fin h ç bir v rgi lınm dı ind n lis d dl nırdı.

n t rp ql rınd y y n k ndlil r « lis » dl ndırılırdıl r. nl r f ktiki duruml rın gör r iyy t l r uy un g lirdil r. nl r nın özün v lis t rp ql rının dig r s hibl rinin yrin bütün v rgi v mük ll fiyy t l ri y ritn y tirirdil r.

7.4.2. Mülk t rp ı.

F d ll rın t -b b l rınd n irs q lımı t rp ql rın mülk d yildir. Mülk t rp ql rını b zi f d ll r üstün idm t l rin gör tiyul biçimind d lırdıl r.

Q r b nlı ind mülk d rl r b lı l n t rp ql r s s n mülk dl nırdı. Mülk t rp ql rını s tm q, irs n v rm k, gir v q ym q l rdı.

Q r b nı rı li çıqlıql , s v t l , c m rdlikl b yl r , l r , ruh nil r mülkl r b ı l mı dıl r. M fl r mülkü üstün idm t l rin gör lırdıl r.

7.4.3. V qf t rp ı.

V qf t rp ql rı – Ziy r tg hl r (im mz d l r , türb l r , m scidl r v dig r müq dd s y rl r) b ı l nmı t rp ql r d yildir. V qf öz ml kını ll h y lund ziy r tg hl r b tm k b r sind müq vil d m kdir. V qfn m y s s n t rp q s hibi öz mülkünün istif d si hüquqund n k çirdi. Bu t rp ql rd n n zin sin v rgil r lınmır, i çil rin b ynun mük l f liyy t q yulmurdu. V qf t rp ql rını ziy r tg hl rın müt v llil ri id r dirdil r. Q r b d li ruh nil r v rilmi t rp ql r v qf t rp ı y , mülk s yılırdı.

1768- ci ild tikilmi Gövh r m scidinin v qfin C v n ir m h lnd Q r çu , M qsudlu, Qub dlı m h lnd l lu k ndl ri, ı lık ndi, üzüm v m yv b l rı v rilmı di Q r b nlı ind risti n kils sinin d v qfi v r idi. M sl l n, M hdiqulu n Q nz s r m b din 5 k nd b ı l mı dı. Bund n b q m n strın mülkiyy tind V ng k ndi, üzüm b 1,2 d yirm n, d k r n sı v r idi. V r nd m likliyind y rl n Müq dd s yr p t m n strının, Diz q m likliyind y rl n T t v m n strının yrı- yrı k ndl rd mülkl ri v rdı.

7.4.4. C m t (icm) t rp ı.

C m t (icm) t rp ql rı – l- b c m tının istif d tdiql ri t rp ql r d yildir. Q r b ll ri dövl t (zin y) v n ibl r , minb ıl r , yüzb ıl r , k nd ud l r h ç bir öd ne v rm d n t rp ql rını kib-b c rirdil r. Rusl rın üsul- id r si dön mind icm t rp ql rı sır d n çı ıb dövl t (zin) h s bın k çdı.

7.5. K nd t s rrüf tı.

Bildiyimiz kimi, Q r b nlı ı S f vi- sm nlı s v l rının g tdiyi y rd b r q r r lmu du. S nr l r N dir h Qır lı- v rın p rdı ı uzunmüdd tli müh rib l r n tic sind lq y sul v ziyy t dü mü dü. T ri b yu bir-birini v z d n s v l r m hsuld r qüvv l rin inki fin m n lmu du.

VIII yüzilin ikinci y rısınd Q r b nlı ının b nisi P n h li n S rıc lı-C v n ir öz h kimiyy tini möhk ml ndirm k üçün N dir h t r find n r s n (rd n d fq nıst n) köçürülmü q r b lıl rın bir hiss sini g ri q yt rıb vv lki y rl rind m skunl dırm sı, ld dilmi m l-

q r , t v mü t lif ml k iqtis diyy tı dirç ltm k üçün
Q r b h lisin p yl m sı bur d m ld rlı n inki fin
böyük t sir göst rmi di.

P n h li nın üz rin dü n v zif l rd n biri d k nd
t s rrüf tının kiçilik s h sini dirç ltm k idi. nu d u url
h ll tdi.

Bildiyimiz kimi, dön md k nd t s rrüf tının p rıcı
s h l ri kiçilik v m ld rlıq idi. M lumdur ki, rt yüzill rd
k ndd s s ist hs l v sit si t rp q idi. T ssüfl d m k
l zımdır ki, Q r b nlı ının t rp q f ndu nlı n Rusiy
imp riy sı t r find n i lnd n s nr kı dövrl
mü yy nl dirilmi di. nlı n t rp q f ndu t min n
«1.354.000 d sy tin» lmu du. Q r b nlı nd h r
d mb m rt h s bl 1,1 d sy tin q d r umluq dü ürdü».

kiçilikd suv rm sist mind n g ni istif d dilirdi. Bu
s h d suv rm k n ll rı mühüm r l yn yrdı.

Q r b nlı ının r zisind q dimd n suv rm r l rı
v rdi.

C v n ir m h lnd kı (T rt rb s n yör sind) r l r:

- 1.L v riz r 1, 2.D r , 3.Çöhr z r 1, 4.K rkuv r 1,
- 5.Til y r 1, 6.Z lk r n r 1, 7.K rd hn r 1, 8.Mü k b d
(Q r b ldr) r 1, 9. li r r 1, 10.Q run r 1, 11.K run r 1,
- 12.Siy r r 1, 13. l c r 1, 14.Bil rcin r 1.

çın m h lnd kı (çınb s n yör sind) r l r:

1. k r 1, 2.S mi r 1, 3.D b 1 r 1, 4.M qsudlu r 1,
5. l k l r 1.

K birli m h lnd kı (Q rq rb s n yör sind) r l r:

- 1.Yüz b ılı r 1, 2. tun r 1, 3. z l n r 1, 4.Z lbin
r 1, 5.D ru lı r 1, 6.Q r nçin rı r 1, 7.B z rç p n r 1,
- 8.Hind r 1, 9.Z l t r 1, 10.Mu ur r 1, 11.Kücülü r 1,
- 12.D yr n r 1, 13.Z b r 1.

K birli m h lnd kı r l r:

- 1.H s n k n r 1, 2.Düzn k r 1, 3. Q z r 1, 4.Üz rk n
r 1, 5.L t n r 1.

tuziki m h lnd k r l r:

1.Y t l r r 1, 2.H cit r r 1, 3.K t v n r r 1, 4.K t n r r 1, 5.K l k i r r 1.

C v n ir-Diz q m h lnd k (r z b r yör sind) r l r:

1. n r r r 1, 2.S rısu r r 1, 3.T q y r r 1, 4.S yuq r r 1, 5.S rı n r r 1, 6.Ç r k n r r 1, 7.Gülb r r r 1, 8.G vur r r 1, 9.H cihüs ynli r r 1, 10.Q q y r r 1, 11.H cılı r r 1, 12.S fih s n r r 1.

yirmidörd m h lnd k r l r:

1. sm nlı r r 1, 2. l ç r r 1.

Q r b nlı ind k bir n ç suv rm r r n v övl dl rının lind idi. ks riyy ti is böyük mülk d r l r n lind c ml nmi di. B zi r l r is k nd c m tının i tiy rınd lurdu. Bu r l rd kı suyun bölü dürülm sin mir bl r c v blı s yılırdıl r. Mir bl r n köm kçil ri cuv r dl nırdı.

Rus istil sind n s nr p rıl n h s bl m l r göst rir ki, Q r b nlı ind 4000 ı v k t n, 20.546 v v r idi. K nd t s rrüf tnd qr n miy idm ti primitiv idi. T rp y l nız üzvi gübr l r: kül v p yin v rilirdi. kin s h l ri növb li idi.

kinçilikd bu d , rp , ç ltik, d rı, p rinc, p mbıq, k t n, küncüt v b q bitkil r üstünlük t kil dirdil r. nlı n iqtis diyy tnd t niki bitkil r, cüml d n d tütün s s y r tuturdu. Bu d , rp , p rinc v k t n, nlı n iqlim r iti n z r l n r q, n ç d lıq y r l rd , r nd is yüks k m hsul v r n ç ltik, p mbıq, tütün, küncüt v d rı kimi bitkil r kilirdi.

Q yn ql rd q yd lunur ki, «Q r b nlı nın iqtis diyy tnd ç killikl r (tut el rı), m yv b l rı, b st nl r d mühüm y r tuturdu. Ç killikl rin b c rilm si b r m çılı n inki fın g ni r it y r dırdı. 1832-ci il m lum tın gör , nlıq z risind 1600- q d r ç killik v r idi. B r m çılıql d h ç v r lıl r v imk nlı il l r özl ri m ul lurdu. Hind r ind br him lil nın 26, D yr n k ndind is

C f rqu lu nın 12 ç killiyi v r idi. nlıqd 1700 pud b r m ist hs l dilirdi».

nlı m yv b l rı, s s n, r n r zid y rl irdi. r nd 100- q d r m hsuld r m yv b l rı v r idi. B l rd tut, rmud, rik, ft lı, n r, h yv , ncir, gil n r, lm , z l, lç , g v lı, q z y ti dirilirdi. B st nl rd q rpız, y mi (q vun), b lq b q, q r ıd lı, gün b n, n ud, isti t, s n, s rıms q v dig r m hsull r b c rilirdi. H r il nlı m b st nl rın 200-220 d sy tin t rp q s h si yrılırdı.

Bir q yd l r q, iri b l r n , b yl r m sus idi. « d md Q r b nın 7 b - Güllü b , rikli b , K t n b , Çir yu b , B l b , B rlı b v N rlı b m sus idi. S nuncu iki b d n b q , q l n b b iltiz m v rilirdi».

Q r b nlı mın iqtis di h y tnd kinçilikl y n ı, h yv nd rlıq d mühüm y r tuturdu. nlı m lv ri li t bii v iqlim r iti, göz l d tl ql rı h yv nd rlı m inki fı üçün g ni imk nl r çırdı. Q r b nlı mın h lisi h yv nd rlı ı inki f tdirm kd lduqc m r qlı idi. Çünkü, nlı m h lisi özünü h m m l-q r m hsull rı il , h m d q qu v n qliyy t v sit sil t min dirdi.

kinçilikl m ul l n h li iribuynuzlu h yv nl rı b lıç l r q q qu h yv nı kimi istif d tm kl y n ı, qism n d qid m nb yi kimi y ti dirilirdi. ribuynuzlu h yv nl r b lıç l r q s n y v tic r t m qs dl ri üçün s l nılırdı. Q r b s n tk rl rını (p p qçıl rı, kürkçül ri, b m qçıl rı v b q l rını) mm ll s s n c v n irl r, tuzikil r, k birlil r, c br yıllıl r, t kl l r, qism n d k l nıl r, q r ç rlul r v püsy nıl r t min dirdil r.

H yv nd rlıq m hsull rı s s n y rind m l lunurdu. ri v ırd buynuzlu h yv nl rın südünd n y , p ndir, m v b q m hsull r h zırl nırdı. Q yun yunund n lı- lç , kilim, p l z, k ç , m fr , urcun, h r, h yb v s ir , quzu yunund n is l t unurdu. K çi q zilind n örk n, sicim t uyur v yük h yv nl rının p l nl rını t um q üçün q ln s pl r yirirdil r.

1832-ci ilin m lum tın gör , «Q r b d iribuynuzlu m l-q r nın s yı 100 min, ırd buynuzlu m l-q r (q yun v k ç i) is 300.000 b idi. Bunl rd n l v , y l td 20.000 t, 2.200 k, 100 d v v r idi». nlıqd köç ri m ld rlıq mühüm y r tuturdu. Q r b c m tının s s d l nı ıq q yn ı m ld rlıq idi.

nlı m iqtis di h y tınd tçılıq d mühüm y r tuturdu. «1832-ci ild Q r b y l tınd 11 tçılıq z v du v r idi. Bu z v dl rd 250 y ır v 1.400 m dy n b sl nirdi. Q r b d tçılıq z v dunun s sını N dir h q ymu du. N dir hın q tlınd n s nr h min z v dl r P n h li nın i tiy rın k ç mi , , is h min z v dl rı lu br him lil n b ı l mı dı. br him lil nın f ci li ölmünd n s nr tçılıq t s rrüf tı t n zzül u r mı dı».

nlı m t s rrüf t h y tınd k v d v l rin büyük h miyy ti v r idi. Bir q d r d qulluq t l b tm y n k l i h yv mı idi. D v nlı m h yv nd rlı ind cüzi y r tuturdu. nlıqd q tır d s l nılrdı.

Qu çuluq d nlı m iqtis diyy tınd h miyy tli y r tuturdu. Bu s h d m k l r ki, ist hl k r kt kri d ıyırdı. Q r b nlı mın t bii r iti riçılı m inki fin h rt r fli imk n y r dırdı. Q r b nlı ind 1832-ci ild 2500- q d r rı p t yi v r idi. H r il t min n 600 pud b l v 200 pud mum ist hs l lunurdu.

Q r b nlı ind t rp m uml nm sınd ı v k t nd n istif d lunurdu. T ılın biçilm sind çin v r qd n, b z n d d ry zd n istif d dilirdi. T ılı ırm nd döym k üçün ltın s n q d l rı b rkidilmi v ll rd n istif d lunurdu. V l ökü z v y t q ulurdu.

«Q r b nlı ind , 1822-ci ilin m lum tın gör , h r il rt h s bl t min n 22.000 ç tv r bu d , 11.000 ç tv r ç ltik, 400 ç tv r d rı, 250 ç tv r p rinc, 550 ç tv r p mbıq, 50 ç tv r küncüt kilirdi. T mini h s bl m l r gör , Q r b nlı ind illik m hsul ist hs lı 220.000 ç tv r bu d d n,

143.000 ç tv r r p d n, 33750 ç tv r ç ltikd n, 26.000 ç tv r d rıd n, 1750 ç tv r p rıncd n, 400 ç tv r k t nd n, 1.100 ç tv r çiyidli p mbıq, 60 ç tv r küncütd n ib r t idi. Bunl rd n l v , nlıqd 3.200 pud tütün, 56 pud g n g rç k ist hs l lunurdu».

Bu r q ml r Q r b nlı ind k nd t s rrüf tının h nsı s viyy d ldu unu göst rir. D rudur, m lum t I yüzilliyinin 20-ci ill rin , y ni Q r b d , istil d n s nr y r nmı sülh r itin iddir, l kin , m m h mm d h Q c rın Q r b b sınırl rınd n q b qkı dövr b r sind t s vvür y r tm imk n v rir. übh siz ki, h min dövrd d Q r b nlı ind m hsuld rlıq b l yüks k lmu dur. Q r b nlı ind y ti dirilmi bu yüks k m hsulu yı m q üçün l v i çi qüvv si l zım idi. B l ki, n r necb rl rin v r iyy tl rin, n d nın t kil tdiyi qüvv l rin bu m hsulu yı m gücü ç tırdı. Y ti mi m hsulu itirm k q r usu l v t dbirl r görm y , muzdl d ml r tutm m cbur dirdi. Bu b r d ilk m nb d y zılır ki, muzdl tutulmu «biçinçi, üç gün müdd tind bir ç tv r ç ltiyi biç r k, nun $\frac{1}{15}$ -ni lır. Bu d , r p v p mbıq yı m ql Q r b d ç d m m ul lur, bund n l v r nl s rh d r y nl rd n, Q r d y l tind ki k ndl rd n d g lirl r».

7.6. S n tk rlıq.

Q r b nlı ı s n tk rl rın b l ldu u bir r zini h t dirdi. u h ri, y ni y r nm ın b m y r q, z bir z m n içind s n t c ın ç vrildi. P n h li n T brizd n, h rd n v tr f yör l rd n s n tk rl rı t pl yıb p yt t köçürdü.

u h rinin nlıq p yt tı kimi t kkül t pm sı n tic sind VIII yüzilin 60-70-ci ill rind n bur d y ni z m nd tic r t m rk zl rinin, kust r p s n tinin g ni inki fin g tirib çı rdı. h rin s n tk rl rd n ib r t

D mirçil r, Culf l r m h ll l ri v rdı. y qy lın, Qurdl r m h ll sinin s kinl ri s s n d bb qlıql m ul idil r.

u h rind s n tk r s l ri f liyy t göst rirdi. S l rin f liyy tind n b hs d n S. v y zırdı: «V rgil ri v mük ll fiyy tl ri bölü dürm k, h b l s üzvl rinin f liyy tin ümumi n z r t y tirm k s n tk r s l rinin üz rin dü ürdü. D rudur, bu n z r t lduqç m hdud v s d idi. L kin n div n n sı v rgil rin v mük ll fiyy tl rin v tund v düzgün t pl nm sı m suliy y tini s r hb rl rinin üz rin q yurdu». u d y y n v s n tk rl r b çılıq d n ust b il rd n bb s b y Hüs yn yüz b ı lu Qur d Q r d lını (1817-?), H cı T lib b y s n b y lu Qurdl rı (1818-?) v b q l rını t nıyırıq.

VIII yüzilin s nuncu rübünd u d h r sinin 10-d n 25- q d n üzvü l n q l yeı, b m qçı, p p qçı, s r r c, d bb q sn fl rının mövcud lm l rı h qqınd m lum t v rdır.

nlı m böyük k ndl rind v q s b l rind d s n tk rlıq inki f tmi di. Diz q m h lının m rk zi Tu k ndind lq s n tinin ç növl rin r st g lm k mümkün idi. K birli m h lının böyük k ndl rind n l n L nb r nd t uculuq g ni vüs t lmi dı. S n tk rlı m y yılmı növl rin ird p r -Diz q m h lının Q r b z r k ndind d r st g lirik. Q r b z r k ndinin q dim k rv n y lunun üstünd y rl m si v bur d k rv ns r nın, l c d b z rın lm sı r d t s rrüf t v s n tk rlı mın inki fin böyük t k n v rmi dir. Söz y ki, düny nın bir ç ölk l rind n g lib k ç n b zi s n tk rl r bu diy rın dilb r gu l rind n yrılm mı v bur nı özl rin d imi y yı m sk ni s çmi l r. B l likl , y rli s n tk rl rl g lm s n tk rl r r sınd l n s n t müb dil l ri z m nı t dric n ird qrupl m l r b v rmi v n tic d k ndd dı indi d q lm qd l n s n tk r m h ll l ri y r nmı dır. M s l n, «N m zlı» t yf sı d dikd b r m çılıq, « minlil r» d dikd b st nçılıq, «K lıl r» d dikd kinçilik, «H s n l il r» d dikd m ld rlıq, «Sül ym n l il r» d dikd

q l yçılıq v d mirçilik, «M mm dlil r» d dıkd r b çılıq, «H imlil r» d dıkd ırd tic r t v r nım lçılıq y d dü ür.

7.6.1.M t li l m .

S n tk rlı ın q ll rınd n biri m t li l m dir. Bu q lun bir ç növl ri u h rınd özün y r t pmı dı.

7.6.2.Z rg rlik.

Z rg rlik u h rınd g ni inki f tmi dı. Bur d düz ldil n zin t y l rı n inki Q r b d , h tt Y ın r qd m hurl mı dı.

M hdıqulu nın öz l z rg ri R c b li r qlı idi.

Z rg rl rd n H s n (1775-?), K rb l yı ll hv rdi li lu Qurdl r (1799-1852), B ır H s n lu (1805-?), K rb l yı B b ki i C f r lu (1834 -?) dl rı biz m lumdur.

7.6.3. Misg rlik.

Misg rlik u h rınd d h g ni inki f tmi dı. Q b- q c ql rın, bir ç v v s ill rinin misd n lm sı misg rliy r v c v rirdi. u misg rl rınd n M di H cı Köç rli (1769-?), K rb l yı li Köç rli (1772-?), M di H qv rdi tuziki (1781-?) v b q l rı d h rtıq t nınırdıl r.

7.6.4. Sil hs zl r.

Q r b nlı ı h ss s nöqt d y rl diyind n s v l rın b v rdiyi m yd n ç vrilmi dı. Sil h t l b t h r t r fd duyulurdu. u sil hs zl rınd n biz m lum l nı Ust

M mm d nc rs z (1779-?), M hdiqulu nın qılncs zı
H s n C m rd lu (?-?), M h rr m M di Z ki lu (1809-?)
v b q l rıdır.

7.6.5. D mirçil r.

D mirçil r s s n b lt , d hr , mi r, qıfıl, n l, bıç q
tiy l ri, k nd t s rrüf tu l tl ri h zırl yırdıl r.

7.6.6. D rii l m .

S n tk rlı m q ll rınd n biri d d rii l m dir. Bu s h d
u h rind h rt r fli g ni l nmi di. nlı m s n
dön ml rind u d 19 d ri z v du v rdı. Z v dl r m hsul
ist hs lı üçün 2.000-d n tlıq gön, 1400- q d r k çi v
t min n 1.600 q yun d risi t l b dirdi.

7.6.7. D bb ql r.

D ril rin il nm sı s n ti il m ul l n ust d bb q
dl nırdı. D bb ql r p p qçıl rı, ç km çil ri h zır m t ri ll rl
t min dirdil r. ribuyuzlu h yv nl rd n in k, c mı ,
ırd buyuzlu h yv nl rd n is q yun v k çi d ril rini
h zırl yırdıl r.

7.6.8. Tiki çilik.

S n tk rlı m q ll rınd n biri d tiki çilikdir. Tiki çilik
s s n u d , Tu d , Q r b z rd , L nb r nd v b q
k ndl rd inki f tmi di.

7.6.9. P p qçıl r.

Q r b d d h g ni y yılmı s n tk rlıq növl rind n biri d p p qçılıqdır. P p qçıl rd n K rb l yı H cı B d l lu (1777-?), M di bb s M di lu (1797-?) v b q l rının dl rı m lumdur.

7.6.10. B m qçıl r.

B m qçılıq Q r b ın h r yör sind y yılmı dı.

7.6.11. D rzil r.

Q r b d d rzilik h rd v iri y yı m nt q l rind inki f tmi di. u lı d rzil rd n M di Q fur H cı F yy z lu (1767-?), M di sm yıl b l lu (1787-?), K rb l yı M mm d Duri lu (1791-?), H s n M mm d min lu (1797-?), lim mm d C f r lu (1807-?) v b q l rı d h ç t nınmı dı.

7.6.12. T uculuq.

Q r b nlı mın r zisind t uculuq g ni inki f tmi di. u h rind , L nb r n, B rd v b q k ndl rd mü t lif növ v ç idli p rç l r t unurdu. T uculu un s s s h si rb flıq, lç çılıq idi. Y rdımçı s h l r is h ll çlıq, b y qçılıq s yıldı.

lç çılıq Q r b d q dimd nq lm p idi. lç çılıq m rk zl ri kimi C v n ir-Diz q (B hm nli), Diz q-C br yıllı

(ks r b l r), B rgü d (n lıq), C v n ir (M lıb ylı) m h ll rı t n n ır d ı.

lç ılıqd Q r b r q b tsiz birincilik ld tmi d i.

Q r b lç l r ı qrupun id l n lç l r dl r ı v n ı l r ı il s ç ilirdi. Q r b lç l r ı B rd , c b d i lç l r ı d ı ltınd birinci qrup , u lç l r ı d ı ltınd 2-ci qrup , C br yıl lç l r ı d ı ltınd 3-cü qrup y ılırd ı. B rd qrupun «B rd », « n q rv nd», « r n », «Q c », «Ç l bi», «Buynuz», «D y nur», « ç m -yumm », « b lıt but », «B lıq» dl n n lç l r d ildir. c b d i lç l r ın «L nb r n », «L mp », « ntirm », u qrupun «M lıb ylı», «L mp », «B ç d güll r », «Bulut», «S sıd güll r », «N lb ki gül», «Güly ylıq», «Muncuq» v «Z rm m r » iddir. C br yıl qrupun « n lıq», «Q r q yunlu», «Qub dl ı», «Kürd», «Q sımu ı», «B hm nli», «Mu n », «T l ı », lç l r d ildir.

N ı l r ın gör lç l r bir – birind n s ç ilirdi: 1. D mn – bir növ r ng f nun m lik, rt sınd kiçik n ı l urdu; 2. B lıq – b lıqv ri n ı l ı; 3. But - b d mlı n ı l ı; 4. Güllü y ylıq; 5. nç ; 6. ç m – yumm ; 7. Bulud – nun f nu iki r ngd n (b z r ngl r) t unurdu; 8. Muncuq; 9. Z rm m r – qızılı m m ri – d t n y nl r ı bu cür t uyurdul r.

P l z l r növl rin gör iki cür l urdu: yun p l z ı (s d z l qlı) v kilim (n ı l ı, l ı kimi). Kiliml r d mü t lifliyi il bir – birind n f rql nirdi: 1. Sum q; 2. L mp ; 3. C br y ılı; 4. Gülv ngli;

S nr l r Q r b d , üsusil u , C v n ir v C br yıl q z l rınd t un n lç l r rici b z rl rd yüks k qiym t l ndirilirdi. üsusil Q r b « l ı» l r ın ingilis v m rik b z rl rınd yüks k t l b t v r idi.

7.6.13. rb fl r.

Q r b d ip k p r ç l r n h zırl nm sı il m ul
l nl r n s y ı 500- ç tırdı. Bu m t ri ll rd n y r n üzü,
köyn k, lv r tikm k üçün istif d dilirdi. z rb yc n n
c nub r y nl r n d n, üsus n Q r d d n bu y rl r t ucul r
g lirdi. n lıqd b z d t unurdu. T ucul r n s y ı 1200-
ç tırdı.

u h rinin rb fl r n d n bdürr zz q Hüs yn
lu (1787-?), M di Hüs yn ud d d lu (1794-?),
K rb l y ı zim Hüs yn lu (1796-?), M di kb r
M ll sm y ıl lu (1800-?), M di li bülq sım lu (1804-
?), M di Mik y ıl Hüs yn lu (1809-?), M mm dc f r
B yr m lu (1809-?) v b q l r ı m hur idi.

7.6.14. K ç çil r.

S n tk r l ı n q ll r n d n biri d k ç çilikdir. K ç çilik
h m h rd , h m d b v k ndl rd g ni inki f tmi di.

7.7. Tic r t.

r qin, z rb yc n n tr nzit y ll r n n üstünd q r r
tutmu Q r b ski ç l rd n b ri tic r t m rk zl rind n
s y ılırdı.

Q r b d n k ç n y ll r: T briz-G nc , G nc - irv n,
irv n-N çiv n...

Q r b m r zisind n k ç n k rv n y ll r ı b yunc
uz nı b g d n v h l rt ç d in dil n k rv ns r yl r n,
körpül rin, su quyul r n n v l c d b z r m y d nl r n n
q lıql r ı v til bur d qız n tic r t p r ılm sını t sdiq d n
t ri i t nıql rdır.

Q r b h l q dim z m nl rd n b ri ip kçiliyin n ç
in ki f tmi ölk l rind n biri lmu dur. p k tic r ti il m ul

İn ul r Nijni-N vq r d y rm rk sınd i tir k dirdil r. B z n u t cirl rin st nbulun b z rl rınd r st g lm k lurdu. u , s s n, ki, irv n, N çiv n, rd bil, h r, y v T briz il tic r t dirdi.

u böyüdüke d ili tic r t d inki f dirdi. h rd diqq ti c lb d c k t cir dük nl rı v rdı. u d rz q htiy ti, s bz v t tic r ti il 44, d rm n v b y q tic r ti il 30 n f r m ul lurdu. rimi qy şlı tic r tl m ul l n t cirl r, u nın h r s n y sinin inki fi il m ul l nl r h qqınd s n dl rd tr flı m lum tl r v r.

u h rind 74 n f r ırd tic r tl m ul lurdu. 1823-cü il m lum tın s s n u h rind 13 ırd v tçı, 15 b zz z (r inm lçı), 3 k ç çı, 8 d y n n b nn , l k rpick s n, 6 d bb q, 5 b z b y qçısı, 3 « kit yk » b y qçısı, 5 d mirçi, 4 d ll l, 1 y m qçı. l t kl çı (t k lduz) v r idi

u d d ili tic r td n f rqlı l r q rici tic r t d h ç inki f tmi di. u C nubi Q fq zd Tiflisd n s nr ikinci böyük tic r t m rk zin ç vrilmi di. rici tic r t q n u nıql rd n b q , r n, Rusiy v dig r rq ölk l ri il p rılırdı. Tiflisd n u y mü t lif p rç l r, b y q, q nd, B k nlı ınd n d mir, y zı k ızı, s sı q bl r, z f r n g tirirdil r. B kıd n d v l rl g tiril n n ft nlı m m i tind mühüm y r tuturdu. B l mis ll rı ç göst rm k l r.

VIII f sil

M D N YY T

Q r b -siviliz siy nın q dim b ikl rind n biridir. Bunu q dim ins n m sk nl ri sübut dir. Q zıntıl r, t pıl n m ddi m d niyy t örn kl ri, t ri i bid l r ç q diml rd n s r q v rir.



Q r b bölg si türkl rin ski yurdudur. Bu g rç kliy h ç k sd übh y dur v d lill r d göz q b ınd ır.

Q r b d q dimd n y r dı- l nl r türkl rin m lidir.

c lı-G d b y, Quruç y m d niyy ti bid l ri d ilk d f bur d k rl nmı ır.

Azıx ma arasından bir görünü

Q r b d türkdilli h linin y m sını t sdiql y n B y hm dli k ndind ki D h yk l, lb n m m rlı mın incisi Q nz s r



m n strı (III sr), çın- D rb tlı k ndind ki m vz - l y (IV sr), t v nd k ndind ki lb n kils si, Cicimli k ndind ki m qb r v s. Q r b ın q dim m d niyy t m sk nl rind n biri ldu unu sübutl yr.

c lı-G d b y m d niyy t tapıntısı

8.1. Musiqi.

Q r b z rb yc nın musiqi b iyidir. H l n q dim z m nl rd n lq müsiqisinin bir ç f rm l rı bu diy rd y r nmı , ızd n- ız k ç r k cil l nmı , Q r b in d bul ql rınd n süzül n su kimi t r-t miz h ld n sild n n sl ötürülmü , n h y t bu günkü mu ml rımızın, lq h v l rının, ıq m hnıl rının s sını t kil tmi di. Q n u dövl tl rin s rk rd l ri, lm v d biyy t diml ri Q r b in musiqisinin h yr nı lmu , nu dinl m kd n d ym mı l r.

Tarixçi min Pakr van yazır: «Abbas Mirz b z n d bu qaranlıq v s ssiz gec l rd uzaqlardan, Qaraba ın k ndl rind n, örü l rind n g l n sehrli s sl r uzun-uzun qulaq asırdı. Hansısa bir çobanın söyl diyi n m v ya bir k nd evind n, bir tarladan g l n rql r xüsusi bir zövql qulaq asırdı. H tta göz tçil rin mr etmi di ki, bir qaraba lı çocuq uzaqlarda rqi söyl rk n, yuxuda olsa bel , onu oyatsınlar. Abbas Mirz trafındakıları uzaqla dıraraq bir qayaya söyk nib, bu sehrli s sl r qulaq asırdı. ahzad bu s sl rd n etkil n r k çevr sind kil r bir arzusunu söyl mi di. O, yardımçılara « u anı l keçirib orada istiqrar saxladıqdan sonra bir musiqi oca ı qurmaq ist yir m», - demi di. ahzad nin ruh hallarına t sir ed n bu s sl r onda s n t haqqında fikir sahibi olma imkanı da yaradacaqdı».

br him lil n z m nınd z rb yc nın d biyy t v s n ti inki f dib y nil di. ir, n sr, musiqi, n qq lıq, tt tlıq, m m rlıq s h l rind qiym tli s rl r y r ndı. if hi lq d biyy tı öz sür tli inki f rın dü dü. Görk mli ıql r m yd n çı dı ki, s nr l r dig r ıql rın ust dı v ilh mv ricisi ldul r. Bu ill rd u lm v d biyy t m rk zin ç vrildi v z rb yc nın böyük h rl rind n h s b lundu.

8.2. d biyy t.

Q r b n l ı d ̄n mind m d niyy t d h ̄ ç
br him lil n n h kimiyy ti ̄ ind inki f tmi di.
br him lil n b d l ı q i l ri il m ul lur, dig r m nt q nin
nl r ı il m ̄n sib tini g ni l ndirir, d biyy t v m d niyy t
diml rini ruhl nd ̄rm ̄ ̄ l ı rd ı. H r t r fd n ırl ri, s n t
d ml r ı v uz qg ̄r n siy s t ̄il ri s r y n d v t dirdi. N c
ki, «M ftun» t ll ̄sl ̄ bd ̄rr zz q b y D ̄nb ̄li y zır: «Bir
n ̄ ̄ s h r v m Q r b v lisi br him lil n n y ı
s ̄hb tl rind n dim n ldum». , y zır: «Q r b d
h kimiyy td ldu u m ̄dd td s rin ir v f zill rind n
l n, «q z m hk m sind g ni imk n l ı f qih, ı l v z k n n
v sfind h qiq ti s ̄yl m kd y ̄ks kd d y n n, k l ml r ı
n sih t v v z'd (̄ı ı ind) k d rli ̄r kl r f b d n,
f zill rin p d h ı, f zil t d ̄ny s ı qiym tli g ̄vh rinin ltnd
q l n» M ll Rz S f i T brizi Q r b g lir v nd n hi
dir ki, nu br him lil n t n ıts n. Q r b m ı r n
(Q r b) y yl ind idi. D ̄nb ̄li M ̄vl n n n hi ini n z r
lib r d bir m ktub y zır. br him lil n u q l s n
q y t d ı q d n s nr g ̄st ri v rir ki, M ̄vl n m ı ̄ b ̄y ̄k
htir m v t ziml q r il s n l r...».

br him lil n z m n ind z rb yc n n d biyy t v
s n ti inki f dib y nil di.

VIII y ̄zil

M ll P n h V qif

M ll P n h Q z x m h l ı n n S l h l ı b s ind
n d n lmu du. VIII y ̄zilin ikinci y r ı s ind G ̄rc ̄st n
v liliyin b l ı l n Q z x m h l ı n S l h l ı t yf s ı n n K s l ı

tir sind n çı mı v kill r id r dirdil r. V rgil rin ç lu un , v kill rin b sqısın dözm y n M ll P n h 1766-cı ild q çıb Q r b g ldi. s s n b rç lıl rın v q z lıl rın k mp kt y dıql rı D mirçi-H s nli m h lind y rl di. Bir z V ys lli b sind m kt bd rlıq d nd n s nr u y köçdü. Bur d d m kt bd rlıq i ini d v m tdirdi. S nr v zir Mirz V li b y B h rlnın y ind n y rdımı il n t qdim lundu. 1770-ci ild br him lil n M ll P n h nı ik sı t yin tdi. M ll P n h ist d dı v b c rı ı s y sind b v zirliy q d r uc ldi.

br him lil n bu uz qgör n h r k tl ri v V qifi idm t c lb tm kl uzun ill r nun b nz rsiz ist d d v düh sind n mü t lif s h l rd istif d dib öz v t ninin inki f v ir li g tm sind nd n f yd l ndı. br him lil n s r yının büyük v ziri V qifin lin fürs t dü mü dü ki, i lçıl rın hücuml rınd n müd fi lunm q üçün ölk sinin müd fi qüdr tini rtırsın. lq d biyy tın dlıq v nikbinlik b tm kd , d bi dilin z nginl m sind y dd q l n ddıml r tmıdır. , bir ir kimi lqın ruhun güc v rir, bir siy s tçi kimi is nlı m id r il rini p rırdı. V qif Q r b nlı mın siy si v dipl m tik h y tınd u il dig r m rk zi dövl tl r, cüml d n, S nkt-P t rburq, Tiflis, T hr n, z rb yc n nlıql rı, Osm nlı s r yı r sind s fir v m ktub müb dil sind mühüm r l yn dı. S fir rin, m ktub v b rl rin gönd rilm si birb nun n z r ti ltınd idi.

V qif z rb yc nd l n nlıql rın v hökmd rl rın, l c d Q fq zın dig r m ml k tl rinin birl m si, v hid lm sı u rund ç ç lı dı v bu id l f yd lı t dbr v siy s t ir li sürdü ki, nl r sil v müt r qqi siy si görü kimi z m n mizin v qif ün sl rının ks riyy tinin diqq tini özün c lb tdi.

Q r b nlı mın hökmr nlıq nüfuzu z rb yc nın b zi c nub nlıql rı, h rd n-h rd n G nc nlı ı üz rind d hiss lunurdu. br him lil n gürcü ç rı I r kli il dövl tçilik

y lunu tutdu. M ll P n h V qif Q r b nlı ı il I r kli
r sınd d stlu u b r q r r tm k üçün Tiflis s f r tdi.

M ll P n h V qif 1797-ci ild öldürülmü dü.

li lim

li u h rind n d n lmu du. btid i t hsilini
t sınd n lımı dı. S nr m dr s d umu du.

li ir idi. lim t llüsü il r y zırdı.

R f i K l yb ri

R f i Q r d vil y tinin K l yb r m h lınd düny y
g lmi di. M dr s t hsili lımı dı. u h rin köçüb, bur d
m skunl mı dı. B v zir M ll P n h V qif idm t dirdi.

nun t p ırı ı il kiy Hüs yn n Mü t qın y nın g tmi di.
Hüs yn n nunl M ll P n h V qif tuf ng gönd rmi di.
Tuf ngi gönd r rk n V qif y zırdı:

S n Q r b içr qurmus n t l b m yd nını,
Dutmus n dild l n v f miz nını,
Görm yibs n sbi- hs nın m g r cövl nını?
Bir tuf ngin bu q d r s n ç kmis n hier nını,
yl dim t slimi-R f ç mi-b bir s r tuf ng.

ıq li K l yb rli

ıq li Gün y z rb yc nın Q r d vil y tinin
K l yb r q s b sınd n d n lmu du. VIII yüzillikd
y mı dı. Q qul rınd n birini M ll P n h d l mi di:

Bu gövh r sözl rin, y lic n b,

T m m iql rin s min g lmi .
F s h td , b l td s nin t k,
n nm ki, ruyi-q min g lmi .

Bu srd irl rin nis n,
Mud riss b r b rs ny ni s n,
lmin m d nis n, gövh r k nis n,
id nl r sözün d min g lmi .

iq ldum bir q m ti r ny ,
nu s vdim, c nım dü dü b l y .
V ll h, bill h, s n dü düyün sövd y ,
rtıq m n f qirin s rin g lmi .

li ç kir g c -gündüz hu-z r,
K sildi müd r , g tdi i tiy r.
V qif lsun bu m n d n b rd r,
M din guyin S kin g lmi .

Ünlü d biyy t bilicisi Firidun b y Köç rli i q linin
y zdıql rını inc l yib, bu q n t g lib ki, y z rın ld tut lq
l n irl ri z-ç v r. nun n f s-n m l rin , dürlü
q qul rın çır q tut n lim y zır: « i q linin q z ll rind n
n m rkubu id y zıl n q z li-müst z ddir:

y s rvi-s hi, s n g l li s yr il b ,
B ç km kdi r- r,
Ç lin s bl r özünü s ldı y ,
Qul ldu s nub r.
Bir d n üçün ç qu s ldı duz ,
D m ldu müs r.
Sünbül özünü zülfün b nz tdi, nig rım,
Gördü ki, t dır.
D l rd t p r yüzü q r b ı ,
Q y ılı, mükk b r.

S nin t k p rinin m nzili vir n g r kdir.
Y ç m l r üstü.
Könlüm kimi vir n , gözüm kimi bul ,
G l, y p rin yg r!
Düny d g r li özü lly g ts ,
Zülfün h v sind n,
R hm ty ı ı t rp ın üstün y ,
Q bri l r nv r».

ıq li önc Q r d , s nr is Q r b n- öhr t
g tir n s n tk r lub. nun dı bir ç d biyy t kit bl rınd
k mil ir kimi ç kilir.

ıq linin dill rd zb r l n bir q m sı:

N s td g ldim düny vin ,
um sit r , b ti b lı lmu m.
T l yi b d, günüm q r , c f k ,
Hier n vli, d rd t qlı lmu m.

F l k q ym dı ki, birc y rıy m,
Gözüm çdım, gördüm üzü q rıy m.
D rdü möhn t, hier n q m s rd rlıy m,
Bu düny d d rd sı ın qlı lmu m.

liy m ç ç kdim d rdü b l d n,
Q m l götürm di m n mübt l d n.
l mi rv hd n q lu-b l d n,
un cig rli, q r d lı lmü m...

S rı Ç b n lu

VIII yüzil Q r b iri S rı Ç b n lu h qqınd bilgi zdır. br him lil nın s r ym y m ldu unu bilirik. M ll P n h V qifl y zı m l rı v rdı.

qız lu Piri

Güm n lunur ki, M ll P n h V qifin q rd ıdır.

VIII yüzilin dlı irl rind n l n qız lu Piri q qul rınd kirv si, u h rinin q l b yisi M h m m d n b y S lif b y lu G c gözlü-C v n iri öymü dü.

Günl rin birind , D ıst n q unund n bir l zgi Pirinin q tırının n t sını, s rçulunu s yur. qız lu Piri l zginin q d r d r qısn yırs , b ynun lmır. H l çım ırıb, bir-iki söyü d söyür. D v -d rtı l i h sil lm y c ını görüb üz tutur div n .

Kirv si M h mm d n b yi t pıb ik y tini l yir. M h mm d n b y f rr l rd n birini gönd rib l zginin önün ç ırttırır. s sl r buyurur ki, t z bu p z v ngi q ldırıb y r vurun. B - n çubuqd n s nr c nı cı n l zgi n t nın, s rçulun y rini söyl yir. qız lu Piri kirv sinin c nın du d - d vin y ll nır. Bu l yl b lı q qul rının birind d yir:

B mid d v qtind N vruz uymu du,
p rib q tırı t q ymu du;
N t sını, s rçulun l zgi s ymu du,
Kirv M mm d n b y dövl tin ziy d,
H m lin b d,
Sümüyün p l d...

qız lu Piri b q bir q m sını bütövlükl M h mm d n b y h sr dib. Bu q m d , d m k l r ki, q l b yinin gördüyü b zi i l r s d l nır. ir d yir:

G l y q l b yi M h mm d n b y ,
g r s yy d is n, b r ni s l !
N r n nın y ll rın gözl ,
B l d n g l n d r ni s l !

vl rd m st, b m q s t nı q vm ,
Ç ır içib, s r y t nı q vm ,
Özün q rd lıq tut nı q vm ,
Q n q üçün çör k v r ni s l !

D st d stun y lund dü r ziy n ,
gid g r k t b g tir , d y n ,
N r n d n bir z bu y n ,
Z lım, (s n) c hd yl , r ni s l !

S n m nim sözüm h ç g tirm k,
Bizim vl rd d g l görün t k-t k,
Dirrik-t r v z y ık ik ç k,
Ki ni , üyüt, t z t r ni s l !

qız lu Piri, s n m ni km ,
Özg nin yurdund d mı tikm ,
Q yri göz ll rd n h ç fikir ç km ,
S n l gözü ç r ni s l !

hüs yn rif

Hüs yn T briz h rind n d n lmu du.
Mük mm l m dr s t hsili görmü dü. ir idi. rif t llüsü il
inc t bli rl r y zırdı. br him lil n S rıc lı-C v n irin
T briz yürü ünü rl rind pisl mi di. Hüs yn rif bu
yürü l b lı y zırdı:

Vurh vur, zülmi-C v n ir d i q lm dı t b,
D ılıb h r biri bir gu d pünh n ldu...

hüs yn s nr br him lil n C v n ir p n hl ndı.
Köçüb u h rind m skunl dı.

Hüs yn rif u d y r dıcılı nı d v m tdirdi.
Div n b l dı. irin irl rind n bir güld st :

S b , q m rım l, q m rım d rdi-dil izh r t,
b rd r lm y n q m rımı q md n b rd r t.

Y ti c k s y v t rp dü , q m rım söyl ,
Q mi-hicrind h li-z rimi izh ri-q m r t.

Ki, y p ym n ik n, m hri-v f sı lm y n dilb r,
T q fül yl m bir l hz , mi-kuyi-dıld r t.

lind nöp, n rh yl hv li-p ri nı,
y in dü üb öz b m üçün y r izh r t.

Ki, g lmi iqi-biç r y nınd n s b söyl r,
Ki, y q m r, bi n zd n c n m bid r t.

c l v rm z m n, c n n qdini lm q dil r s nd n,
Bu f rdi n l yi-f ry d il h r l hz t kr r t.

Ki, h sr t g tdi rif, görm di y rın bu düny d ,
R qibi, b rmi-il hi, m n kimi m hrumi-did r t.

Hüs yn B dirl il qurmu du. bdürr zz q, B b ,
zim, H zr tqulu dlı ull rı, S kin dlı qızı v rdı.

Hüs yn rif 1813-cü ild v f t dib.

Mus K limull h

Mus K limull h VIII yüzilin ikinci y rısınd u
h rind y mı dı. lq üslubund y zıb-y r tmı dı.
Mus K limull hın y r dıcılı ınd n bir nümün :

Z lım f l k, s n n tdim, n yl dim?
c l qılıncl rı ç lh ç ld dır.
H nsı h l lımı h r m yl dim?
B l sız b ımız q lm q ld dır

irv nlı Ç l bi döyülüb q çdı,
Q c r M mm dh s n bir yun çdı,
v r F t li d y lunu ç dı,
ndi b q fikir, b q h ld dır.

Qızımı ir döndü m mm d Q c r,
Q r b g tdi q nlı bir z r.
s ym dı, b , gör f l k n s y r,
L i g rd , b ı bizim y ld dır.

Y s döndü bütün t yl r-düyünl r,
l dü dü n zlı qızl r-g linl r,
L k l ndi ism t, n mus y minl r,
Bu c z n y rd , n m h ld dır.

XIX yüzil

B b b y kir

B b b y M h mm d li b y lu S rıc lı-C v n ir 1770-
ci ild u h rind düny y g lmi di. Mük mm l m dr s
t hsili lımı dı. n dili il y n ı bir n ç r q dilini d bilirdi.

B b b y ir idi. kir t llüsü il ruhs r irl r y zırdı.
nun y r dıcılı nd n bir y rp q.

Q r dır üzümüz h qq d rg hınd ,
K f üst k f g l r d m q üstün .
Vil y t m u du, zülm bih s b,
Bir üz d s l rıq y m q üstün .

Bu dövr nd hün r söhb ti bitdi,
B r k t q yb ldu, ki ilik itdi,
K r mli ki il r r hm t g tdi,
K l f çöz l ndi yum q üstün

N ibl r m h lı li t pdıl r,
B yz d l r k nd-k s yi ç pdıl r;
D d n yum q n gördül r, q pdıl r,
Q pq r y dıl r düm üstün .

Çu m çul dönüb, yırtılıb kürküm,
K çib b zım sürtülmü börküm.
ns fd n, mürv td n d nı s h r kim,
Tökül r yüz y rd n ç m q üstün .

Kimin ki, b ınd n rdı v rı,
T pılm z vind bir ç n q d rı.
Y ll n q Tiflis , t p q s rd rı,
H r miz bir y nd n cum q üstün .

B b b yin T r k m dlı b sı v rdı. Bu b mı
yirmidörd m h lının M hrib nlı k ndinin r zisind
m skunl dırıb id r dirdi.

B b b y 1844-cü ild v f t dib.

B b b yin br him b y dlı lu v dörd qızı v rdı.

Mirz li b y Mirz H qv rdi b y lu

Mirz li b y Mirz H qv rdi b y lu K birli u h rind d ulmu du. btid i t hsilini t sınd n lı mı dı. S nr t hsilini m dr s d d v m tdirmi di. ir idi. r b, f rs, türk dill rini mük mm l bilirdi. H r üç dild d q l mini sın mı dı. Mirz li b y 1840-cı ild v f t dib.

bülf t n Tuti

bülf t br him lil n lu 1766-cı ild u h rind n d n lı mı du. «Tuti» t llüsü il z rb yc n v f rs dill rind ir v q z ll r y z n bülf t n m hur Q r b h kimi br him lil n C v n irin ludur. Mük mm l s r y t hsilı görmü dü. Özünü t nı y nd n s r y i l rind t sın köm k dirdi.

1796-cı ild qr f V.Zub v ç s yılı rus q ununun b ind z rb yc n g lir. Kür ç yının y sınd dü rg qurur. br him lil n M h mm d hın y ni yürü ünd n ndi l nib V.Zub vl ili ki qurm q q r rın g lir. Q r rını s r y d ml rın bildirib g n ik ist yir. B v ziri M ll P n h S l hlı-Q z in m sl h ti il lu bülf t nı V.Zub vun y nın gönd rir. T ri çi Mirz C m l y zır: «M rhum br him n lu bülf t nı Q r b in bir n ç b yz d si il birlikd töhf , h diyy l r v cins tl rl , t m bir r zılıq v r b tl , böyük s rd r V l ry n Zub vun hüzurun gönd rib, yüks k Rusiy dövl tin s mimi q lbd n it t d c yini v s d q tını bildirdi».

bülf t missiy sını y rin y tirib t sının y nın q ydır.

1797-ci ild u d M h mm d hın q tlınd n s nr t t-t c F t li h yiy l nir. T t çi c q br him lil nd n

misinin q till rini v s r yd s l m q üçün gir v ist yir.
br him lil n lu bülf t nı v qızı b yim nı
T hr n gönd rir.

bülf t r n gir v kimi g lir. h nu s r yd
s l m yıb lu bb s Mirz y y rdımçı v rir. V li hd bb s
Mirz N ib ss lt n bülf t y n ün v nı v rib, q un
b çısı t yin dir.

br him lil n lu M h mm dh s n d n incik
dü nd bülf t n sif ri gönd rib, Q r b d v t dir.
F t li h nın sif ri ind n h dsiz s vinc k lub qiym tli
rm nl rl bülf t nı Q r b y l s lır. D y q v d st k
üçün b min n f r q un v rir. F r cull n hs v ni d
y rdımçı sif ti il n q ur.

bülf t n Q r b in sınırın ç tıb hın ist yini t sın
y zir. F t li h bülf t n göst ri v rmi di ki,
M h mm dh s n nı T hr n gönd rib, özü Q r b d
t sının qullu und q l s n. M ktubun m zmunund n b rd r
l n nz d l r (M h mm dh s n , M hdiqulu v
nl r) t l rını m cbur tdil r ki, bülf t nı g ri
gönd rsin. br him lil n bülf t n y zıb bildirdi ki,
g ldiyi kimi g ri dönsün.

bülf t n m ktubun qırımınd n bilir ki, i in içind
q rd l rının b rm ı v r. n gör d g ri dön m yib Q p n,
Gün y, Çulundur v B rgü d m h ll rını tutur. t sının
m h ll r t yin tdiyi n ibl ri, k nd ud l rı, k v l rı,
d r l rı v yüz b ıl rı çı rıb, i b ın öz d ml rını q yur.
B rgü d ç ymın y sınd dü rg qurub yl nir. Diz q,
ırd p r -Diz q v C v n ir-Diz q m h ll rının n ibl rin , l-
b b çıl rın m ktub y zıb y nın ç ırır. Ç k çmir ki, l
böyük l ri b l rının d st l riyl bülf t nın y nın g lirl r.

bülf t n M h mm dh s n nı sir lm q üçün Tu
k ndin yürü dir. K fiyy tçısı b r g tirmi di ki,
M h mm dh s n z bir q unl Tu d t kdir. Q fil hücum
ls y rdımın q rd l rı y tm y c kl r. Q1 günü, dum n-ç nl

birt h r Tu y ti n bülf t n ld ndı ını duyur. M hdiqulu v n l r böyük q unl s ng r tutub nu gözl yirdi. Q yitm ı qürurun sı ı dırm y n bülf t n s v mrini v rir. l birinci döyü d y nilir. kinci h ml d yli d m itirir. Q c r rdusunun dlı-s nlı b bu l rı sir dü ür. B min q und n q l n b yüz n f rl r zı dl yıb Q r d ç kilir.

1805-ci ild bülf t n y nid n Q r b g lir. Bu d f , bb s Mirz nin b çılı ı ltınd g lmi di. Ç k çmir ki, F t li h d böyük bir rdunun b ind Q r b yürü dir. L kin rus rdusunun v Q r b q ununun t zyiqi n tic sind g ri ç kilir l r.

1806-cı ild bülf t n bb s Mirz il Q r b yürü dir. N ib ss lt n bülf t n t p ırıq v rir ki, Q r b ll rini Q r d köçürsün. Bir ç l böyükl ri, s çkin b yl r bülf t nın t r fini s l yırdı. H tt b zi m lum tl r gör , br him lil n d r n k çm k ist yirmi . l bu b rl r d br him lil nın ırın çı dı.

bülf t n Q p n g l nd nu S tur h mp T t vli, h nc n k v ınzır kli v s d sult n Q r ç rlu q r il yır.

bülf t n Q r b ll rini köçürüb, Q p n m h ln g tirir. H zırl ıb önc rdub d , rd n d Q r d k çirm k ist yir. l bu ç d q rd ı lu C f rqu lu üstünü lr. S v d y nilib q çır.

1811-ci ild bülf t n Q r b g lir. Bu d f bir n ç b nı p rm müv ff q lur.

1813-cü ild r nl Rusiy r sind Gülüst n sülh müq vil si imz l nır. Müq vil n tic sind Q r b in Çulundur m h lının bir hiss si, Gün y v M hri m h ll rı r n t r fd q lr. bülf t n bu r zinin h kimi t yin dilir.

1826-cı ild bb s Mirz bülf t nı d götürüb Q r b g lir. Bu yürü d u ursuzluql s nucl nır.

1828-ci ild r nl Rusiy r sind y ni sülh müq vil si b l nır. Bu d f s rh d r z ç yı lur. bülf t nın t rp ql rı ld n çı ır.

1833-cü ild bb s Mirz nin v f tünd n s nr bülf t n rdud n t r is lunub, ist f y çı ıb dinc h y t sürm y b l yır.

bülf t n ir idi. Tuti t llüsü il ir y zırdı. Y zdıql rının ç u türk, bir qismi is f rs dilind dir. Bir ç ünlü t zkir l rd bülf t n Tutid n ist d dlı ir kimi d n ılır v q qul rınd n örn kl r v rilir. Biz bülf t n Tutinin M h mm d Müct hidz d nin «Riy z ül- iqin» t zkir sind b ll n n bir q z lini y zımız köçürürük.

gün kim h sr t il l büti-zib d n yrıldım,
Q lib bir sur ti-bihiss kimi m n d n yrıldım.

Ç kib l lqd n M cnunsif t s hr y üz q ydum,
K silmi s brü t bım v sl ti-L yl d n yrıldım.

M n üm d s rvi, b b n, rz tm kim h rgiz,
Y umdur m yli-gül n q m ti-tub d n yrıldım.

N lur mü s h r n y t k sızıld r sin yi-z rim,
M rizi-b st ri-hier m d mi- s d n yrıldım.

F r ın idd tind n l l lur bu Tutiye-t bim,
M z cım t l dir kim l li- k r d n yrıldım.

bdürr zz q b y Dünbüli öz s rind bülf t n h qqınd y zır: « l irin k l ml rı v r idi ki, Hindist n tutuqu ul rı nun b l tini k r süzül n bu b ytl söyl yirdil r:

Tuti s nd n göz l söz d y bilm z,
S nin zınd n söz hdil çı r.

N mi- rifi bülf t ındır. Q r b v lisi br him lil n C v n irin dlı-s nlı v ziz l fidir. T rifi l yiq z tı ist nil n q d r y ılıq tm kd m hur, g l n sif tl ri q d rdır ki, k r m t v r f t r ı kimi v sf lunur. Dövrün dövl tinin h n hlıq müdd tinin vv lind n yüks k m rt b li t sının i r si il D rü- lif d idm t t l sdi v in y t v t rbiy si r fin n il ldu, hlıq q yd -q nunu öyr ndi.

Böyük mirl rd ndir, quzunu c n v rın lind n il s d ndir. lç tm z s d q ti v böyüklüyü v r. li b l nl r s v tli v c surdu. ... Dü m ni m lub d ndir. Mü llifin q dim z m nl rd n nl r v nl rın nlı v c l lı t sı il s n d r c s d q t v m h bb tl ri v r. hdin düzgün böyükl rd n v p k tiq dlı mirl rd ndir. S d q t l idir, sür v n m t s yibl ridir. Q ribp r st, m hr v v f s hibidir. C l lı sül l sind ndir. l qı il b nz rsizdir. Bu mirin n zm v n srd d b nz ri y dür. H rd n q l min köm yi il y ın d stl rın l tif m ktubl r y z r, nüdr t n ir d d y r. Bu iki b yt nundur.

S ni görüb, s n ür k b l m q m nim gün hım,
Ür yi sözl kimin sındırm q kimin gün hıdır?

Vüs l h v sind c b y lım v r,
N c b y ldır, c b mümkün lm y n y ldır.

Q r b h kimi br him lil n C v n irin kiçik lu – bb squlu n C v n ir Möt müddövl nin t sı bülf t n M h mm d h v N sr ddin h Q c rın s lt n ti z m nınd m hur diml rd n biridir v , bir n ç d f vil y t h kimi lmu dur».

bülf t n sm yıl n S rınc lı-C v n irin qızı B dir n b yimi – Mirz R bi Tiflislinin qızını lı mı dı. M h mm d li n, bb squlu n, M h mm dqulu n,

M h mm dt 1 n, bdülhüs yn n, M h mm dibr him n
dlı ull rı, Gövh rnis b yim dlı qızı v rdı.

bülf t n 1839-cu ild v f t dib.

Q hr m n b y rif

Q hr m n b y N rim n b y lu u h rind
d ulmu du. Mük mm l m dr s t hsili l mı dı. ir idi.
« rif» t llüsü il q lb y n irl r y zırdı.

Q sım b y Z kir

Q sım b y li b y lu S rı c lı-C v n ir 1784-cü ild
d m y nlı ind Y ddit p d y rl n S rı c lı k ndind
düny nı t nımı dı. Mük mm l m dr s t hsili görmü dü. Q sım
b y q rd l rı v misi lu il b r b r ındırıt n b sım
köçür. H r iki b nın r iyy t l rini müd r il d l ndırır.

Q sım b y h m t , h m d n t r fd n C v n ir n slin
m nsubdur. C v n ir li Q r b d c sur v döyü k n t yf nı
t msil tmi dir. Q r b nlı mın s sı q yuldu u günd n
Z kirin b b l rı h li h, hv r n b y, Q sım b y nun
r sı s yılmı dı. Q sım b y n t r fd n br him lil nın
qız n slind ndir. Q sım b yin n sı z db yim, nın rv dı
hb yimd n l n qızıdır. hb yim is Gün y z rb yc nın
m hur z d g nl rınd n l n ylu br nın övl dı idi.

br him lil n qızı z db yimi s r y d ml rınd n l n
S rı c lı Fili b y köçürmü , nd n iki l n – lib y, Q sım
b y v qız n v si S yidb yim düny y g lmi l r.

Z kirin c v nlı ı g rgin v mür kk b bir dövr t s düf
tmi dir. Bir t r fd n r n, biri t r fd n Rusiy bu t rp ql r
göz dikmi di. Rusiy - r n müh rib l ri ölk ni v r-y d n
çı rımı , y rli b yl r, nl r v t ni t rk tm y b l mı l r.
Q sım b y t sınd n q l mı m l v mülkünü itrs d , ruhd n
dü m mi dir.

1813-1833-cü illrd rus rdsu sırl rınd könüllü suv ri müslm n l yınd idm t d n Q sım b y p ruçik rütb si lmi dir. H rbi qulluql l q d r Tiflisd , Kut isd , G nc d , r v nd , D rb ndd , Vl diq fq zd , L nk r nd v N çiv nd lmu , dövrün görk mli d ml rı il görü müdür.

rdud idm td n q yıtıqd n s nr Q sım b y d yısı M hdiqulu nın y nınd qulluq dir. S d q tli qulluq tdiyin gör M hdiqulu n ındırst n k ndini kin y rl ri il Q sım b y b l yr.

Q sım b y 20 vd n ib r t ındırst nd s kit h y t k çirir.

Z kir m tırf iy b n içr b im v rdir,
Y tm , durm z ngin t im v rdir.
N q d r üpl v y s q n im v rdir,
Y ın vv d l rim, lum, u im v rdir,
Y du bir özg q mim, fikrü y lım q c lıq.

M hdiqulu nın t klifi il qızı N n i nın lullu götürdüyü p ruçik lib y Ful d v v rir v ilk n v sinin dım br him q yur. Q sım b yin qızınd n 3 n v si lur. lk n v si br him b y « z r» (1838-1885), bdüll b y « si» (1840-1874), ud d t b y (1844 -1902) is t llüssüz irl r y zml r.

Z kirin fir v n h y tını ist m y nl r d t pılmıdır. M hdiqulu n v f t tdikd n s nr nın q rd ı C f rqule n k çmi dü m nçilikd n istif d d r k B dire h n b yimin bir p r k ndl rini lind n ldırır, Z kirin q rd ı lu B hbud b yi hiyl il öldürtdürür, Z kirin özünü, lunu, q rd ı lunu sürgün tdirir, ındırst n k ndi dövl t zin sin v rilir.

Sürgünd n q yıd n Z kir u d qızının v q huml rının y nın sı ınır. S hh ti p zul n, ç tinlikl , htiy c içind y y n Z kir t q üd üçün S n t mür ci t dir. T ssüf ki, n t yin lun n t q üdü l bilmir, düny sını d yi ir. Fird vsi

kimi, bir q pıd n b r t g tiril nd , biri q pıd n Z kirin
c n z si çı ır.

Q sım b y Z kir u d Mirz H s n q birist nlı ind
d fn dilmi dir.

Q sım b y Z kirin li b y, b y, N c fqu lu b y,
S dıq b y, S f r li b y, S hliy lı b y, S l h b y dlı ull rı,
N n nım dlı qızı lmu du.

Q sım b y ir idi. Z kir t llüsü il ir y zırdı.
Y r dıcılı ind n bir y rp q.

Mü t qi-l bin s rü s hb y b r mı?
Bir göz ki, s ni görm y , düny y b r mı?

lud yi-q ddü rü ü ç min l n iq,
S rvü s m n , n rgisi- hl y b r mı?

Yüz mövsimi-gülz r l , dılgiri-c m lın
Suyi-ç m n , c nibi-s hr y b r mı?

Bir kims y ur id c m lın l m nzur,
M hri-f l y m yl qılıb, y , b r mı?

H mr hi-ru udur d r m zülf t ccüb,
H böyl i i üzd l n p y b r mı?

Y dust! - d yib, d d l s m y r igind ,
Y r b, gör s n bir m ni-rüsv y b r mı?

M ktubunu m n st nin, y q sidi-h mr z,
V r sür t il , gör büti-t rs y , b r mı?

G r d s : s b h m n d i g ll m, h l s n g t,
rz yl : c l z bitif rd y b r mı?

Z kir, k s ümidi-n z ri-m rh m t nd n,
Kim p d hi-hüsn l n dn y b r mı?

C f rqu lu n N v

C f rqu lu n M h mm dh s n lu S r ic lı-
C v n ir 1780-ci ild u h rind n d n lmu du. S r y
t rbiy si, s r y t hsili görmü dü. ir idi. «N v » t llüsü il
q m l r, q z ll r y zırdı. Sözcül ri, s n tçil ri d st tuturdu.
Süfr ç nd b ind liml r, ydnl r yl rdi. Söz y z n
ç d l rı il y zı rırdı. Q sım b y Z kir M h mm d b y iq,
Mirz H s nl mü sir lmu , ıq P ri il irl mi di. N v nın
ıq P ri y zıql rınd n bir örn k.

ıq P ri, k ız s n y ti c k,
Durmuyub n g r k bur g l s n.

T vus qu u kimi, y mür i-tuti
G z c ks n y qin ld n- l s n.

L n t g lsin F rh dın im nın ,
S lib irin kimi s ni y nın .
S l c qs n p m nikin c nın ,
Gör c ks n bi übh v lv l s n.

P min lm zs n sult nı, nı,
yl yirs n hl r kimi div nı.
S n Q dird l n n yü zurn nı,
Görmüyüb s n, görs n m g r g l s n.

H y t C f rqu lu n N v nın üzün gülm mi dir. ,
1822-ci ild n il üzvl ri il birlikd Sibir sürgün dilmi v
sürgün h y tı y mıdır. Sürgün lun n z m n nun p lk vnik

rütb si v r imi . T min n 10 ild n s nr C f rqu lu n b r t v rilmi v t q üdü b rp lunmu dur. 1850-ci ild 70 y 1 t m m lm sı mün sib timl n g n r l-m y r rütb si v rilmi dir.

C f rqu lu nın Q sım b y Z kir q humlu u ç tırdı. , M.F. und vl , s y n Usmiy v v Mirz dıgöz l b yl d stluq l q l ri s l mı dir.

v v lc « rif», s nr is «N v » t llüsü il ir y z n C f rqu lu n N v nın Q sım b y Z kir y zdı ı yum rlu c v bı, u q zisi Mirz bülq sım h qqınd s tirik m nzum si, ıq P ri il d yi m si v M.M.N v v b y zdı ı f rsc m nzum m ktubu m lumldur.

C f rqu lu n N v 87 y ınd ik n ömrünü u d b vurmu v m r td d fn lunmu dur.

M hdi b y H cı b y lu

M hdi b y H cı b y lu K birli böyük mülk yiy si lm ql y n ı, d biyy t b lı lmu du. Q r b ın s çkin irl ri r sind nun d dı v r. Ç d l rı Z kir, kir v b q l rı kimi d h cv y zm h v slydi. Dövrünün ünlü d ml rı il y zı m l rı q lib.

b yim b cı

b yim br him lil n qızı 1782-ci ild u h rind n d n lmu du. Mük mm l s r y t hsili l mı dı.

M h mm d h Q v nlı-Q c rın u d öldürülm sind n s nr b rı ıq üçün B b n (F t li h Q v nlı-Q c r) r v rilmi di. b yim nı p rm g l nl rin b çısı T briz h kimi H cı Mirz Z m n n bum h mm d n lu idi. Q rd ı bülft v 200 dlı-s nlı b yz d il T hr n g l n

n qızı hın b h r mi (m l ik , hb nu) ldu. K ikçib ı
M lik b y Q r b lı nu göz b b yi kimi q ruyurdu.
Müh fiz çil rind n biri B hr m Q r b lı idi. gidliyi il
r nd d çı r mı dı v g n r l rütb sin d k yüks lmi di.

b yim nın k nizi l göz nımın q biliyy ti,
q n c ı bütün r n nıml rın d rs lmu du.

b yim F t li hl görü d n s nr y z mı dı:

Y rım g c g ldi, g c q ldi, g c g tdi,

Bilm dim ki, ömrüm n c g ldi, n c g tdi.

b yim nın övl dı lm dı. hz d K yk vus
Mirz ni ulla v hz d M sr nımı qızlı götürdü.
K yk vus Mirz y b cısı qızını lmı dı. M sr nımı is
q rd ı bülf t nın lu bb squlu n v rmi di.

hz d zd ddövl b yim b cı h qqınd b l
y zırdı: « br him lil nın bu qızı h zr t q nın vin c h-
c l ll g ldi. L kin q d r t k bbürlü idi ki, m b d nun
hüzurund bir kims t r find n tükün ucu q d r d b il f bir
h dis b v rdikd ks r h ll rd özü tikdirdiyi q srin Q sim
im mz d sın ç kilib tur rdı. S nr l r Qumu n v rdil r.

nun Q r b d n özü il g tirdiyi 200 n f rd n ç s y-s çm
v c sur qulluqçul rı v r idi. Qumun m liyy v rgisind n bir
m bl s yurq l kimi n b ı l ndı. Q r b böyükl rind n
biri l n M lik b y b cının n ziri idi. B hr m nun
t nınmı möht r m c l rind n idi. K yk vus Mirz v M sr
nımı r smi kild n ul v qızlı v rdil r. S nr

b cının l sı (b cısı qızını – r d.) qızını K yk vus Mirz
üçün g tirdil r v M sr nımı bb squlu n
Möt müddövl y n miz d tdil r. H qiq td bu iki hz d
nun g lini v d m dı ldu. Bu q dın bütün si htir mın
b m y r q hın m yli t r fin n il lm dı. h zr t t qd n
çı rk n d di ki, br him lil nın qızı göz l rin il n kimi
göründü. b cı ömrünün ırın kimi b kir q ldi.

Söyl yirl r ki, h min g c nin s h ri h zr ti- q n gil y t rzind bir riz y zib gönd rdi.

b yim r nd fr nsız dilini öyr nir v özün vr p lı d stl r t pır. 1811-ci ild , Fr ns imp r t runun rv dı il görü mü , N p l n B n p rt m ktub gönd rmi di. ngilt r kr lı I G r q 1817-cü ild r n s f r d nd b b yim nın görü ün g tmi di.

nun irlık t bi d v r idi, «M luli» t llüsü il r y z rdi. b cı t llüsü il irl ri d m lumdur.

b yim 1832-ci ild v f t dib. Qum h rind d fn lunmu dur.

bdull C nız d

bdull C nı lu 1782-ci ild u h rind T brizli m h ll sind n d n lmu du. Mük mm l m dr s t hsili l mı dı. M dr s y ld l rınd n Mirz zizin dı b llidir. ir idi. Öz dıyl r v n t bli irl r y zırdı. Dövrünün ir v iql rıyl y zı m l rı q lıb.

bdull Müq dd s K rb l t rp ını ziy r t tmi di.

T zkir çi Mir Möhsün N vv b y zır: «K rb l yi bdull C nının ludur v Q r b m u q l sind s kin idi. K sbk rlıq d d rdi. ıllı bir d m idi v dövrünün rifl rind n h s b lunurdu. 1255-ci ild (1839) s idi v t min n 50 y ı v r idi. 1259-cu ild v f t dib. B zi q rib lml rl m r ql nırdı. itdiyimiz gör , kimy nı m q dirdi. v tl r rtıq s ri t si d v r idi. st yirdi ki, Mürt z vinin «C fri-c m » («s hrli f l») kit bını y zsn. Bu f ln m nin cüzvl rind n n üç cüzv y z mı dı ki, f ni düny d n köçdü, ll h n r hm t l sin. M n n üç cüzvü n z rd n k çir nd öz gözüml gördüm ki, d rud n d z hm t ç kmi dir».

K rb l yı bdull nın irind n s çm .

y ki, zülm tg hi-zülf içr nurun misli-çır ,

M stus r gözun q r ı y m n gözl r ir q.
Im sın ki-d rin gu yi-ç mid n uz q,
L bl rind n d h nim d rd d v tdi s r q.
Söyl di zım inn bi- k r, sib bu q.

B dı m rdum üzün , s ldı n z rd n yi,
Qıldı m öhr ti- bruyi-l tiffin y yi,
Q dru qiym ti l li-l bin h mt yi,
H v si-zülfi-siy hınl lub sövd yi,
Ki, ç kib m s l yi-k kili-t rr d d r q.

Görünür çöhr l rin l l kimi gülgünü l,
Q ym dı l il rüyin görün , ldu m h l,
Sürm ni u gözün fitn y s ldı filh l,
Qıldı izh ri- r f K b yi-ru s rd h l,
Üzünü s rdi q d mg hin gülgün y n q.

K kilin l nir zin ti dü tm k üçün,
g lir h lq yi-l b h rfi n yu tm k üçün,
Dil dil r rb ti-güft rını nu tm k üçün,
H lq d n v sfi-bin gu unu gu tm k üçün,
B hr çdırdı s d fd n duri-q lt n qul q.

Gül it b ts s n qönç n yl rit b,
Qönç kimdir ki, q r ı üzün v r c v b?
B s m rdüm üzün rmd n lm zmk l b?
N dir yin ki, kuyind s ni yl y y b?
ksi-rü s rın n lmuy m n d d y q.

Dü s yin müq bil, üzün qıls n z r,
n üz v rm , n z rd n s l nu mü s h r,
Q z d n q ym q l dövrü-y n ind s r,
S rm vü v sm gözü q ın m yl ts g r,
Sürm ni s hr s lib, v sm y t q ü q b q.

Hüsnün iqi-s diq d m h r gümr hi,
iq ldur, y ç r i dili- t g hi,
mt h n yl bi-hicrd bdull hi,
öl yi- hin g r y nm s ç r in m hi,
Ti ç k, b ını k s, m kimi t y .

K rb l yı bdull S fiy il il qurmu du. bdürr him,
bdül zim, M hr li dlı ull rı lmu du.

Mirz B yb b F n

Mirz B yb b b y liy r b y lu 1787-ci ild u
h rind düny y p n h g tirmi di. M dr s t hsili lı m dı.
S v dlı ldu und n d l yı mirz ünvnı d ıyırdı. Böyük n
M h mm dh s n lu S rı c lı-C v n irin y mnd k tib
i l yirdi.

Mirz B yb b b y ir idi. F n t llüsü il ir y zırdı.
F n nın rl rind güll m .

y g rd ni fil sümüyü t k s f l n,
Q r lın hind hınd n r c l r.

z l günd n q l rın iql r s cd g hı lub,
Göz l gözl rin Çinü M çin b cü r cı t rgidib.

S nin hüsnünü ll h l misilsiz y r dı b ki,
Göz ll rin b z rı s nin göz lliyind n h mi r v c l r.

v s rı g ls n, gün göz görünm z,
Gün in q r ısında çır q n y b nz r?

Q ddin K b dir, q r lın-q r d ,

H cc v könül iql ri b ın fırl n nl r.

Hicr n kül yi im n vini r b tdi,
g r üzünü görs m, y n d ll m.

T c n v r c nd , s vgin ür kd n çı m z,
Çünkü c n v ür k z ld n birl ibl r.

Hicrid n F n ç m hn t görüb, h ç s rm ,
Y R bb, r hm t, v slin ç tdir, l c t!

Mirz B yb b b y C h n nıml il qurmu du. M hdi
b y, Y hy b y dlı ull rı, F tm nım dlı qızı v rdi.

M h mm d b y iq

M h mm d b y 1800-cü ild u h rind düny y göz
çmı dı. Mük mm l m dr s t hsili görmü dü. Dövrünün
ziy lıl rı kimi bir n ç r q dill rin yiy l nmi di.

M h mm d b y s nr l r V r nd , K birli m h ll rınd kı
mülk v m ll rını kiçik q rd ı Böyük b y bur ıb y ni ldi ı
Z ngil n k ndind y rl di. Mülk v m ll rını q rd ı Böyük
b y v rm si d stu Q sım b y Z kirin töhm tin s b b
lmı du. Q sım b y y zırdı:

l m bilir, t m m s nindir y tır,
Cünun lm , n könüldür, n tır;
Böyük b y iki d v , bir q tır
Niy v rdin, y div n M mm d b y?

M h mm d b yin Z ngil n h y tı k m k li k çib. T z-
t z q ynl rı, q huml rı il m hk m d ç ki irdi. -gücl ri
tub-tutm qd k ç n b yl rin rus t pkisi ltınd c qul rı y tdi.
T rp b l nıb, mülk d r ldul r. M rz, bölg d v l rı, sınır-

s r h d s v l r ı, tiyul-s yurq l d r t ı m l r ı b l ndı. N cibl r, z d g n l r s v m yd n l r ın , vl ql r , y yl q-qı l ql r y , m hk m q pıl r ın tu l ndıl r. M h mm d b y d bu g t- g ll r in s nucund y nilib rdub d h rin sürgün lundu. Böyük d biyy t ün s Firudin b y Köç rli bu b r d y zır: «B l ki, rus dövl ti Q r b nlı ının bir ç nöqt l rini t ti-t s rrüfün götürdükd n s nr Z ng zur m h lını d i z bt tdi. Bu sn d b zi uri l r m h ld vüqu g ldi. M h mm d b yin dü m nl ri bu h dis d n n fb rd r lub, nu dövl t n z rind müst him qıldıl r v ric li-dövl t d i nun h qqınd söyl nil n iftir v böht nl r ı t hqiq t(m)mi , nu v t nind n ç ı r ıb rdub d h rin gönd rilm sin mr v rdi v m k nd mil d ın 1861-ci s n sind v f t tmi dir».

M h mm d b y i q Q r b d V qif d bi m kt binin r dıcıl rınd n biridir. I yüzilin önl rind z rb yc n d biyy t ı yükünü d ıy nl r r sınd nun d d ı s sl nir. M h mm d Müct hidz d nin «Riy zül- i qin» v Mir Möhsün N vv bın «T zkir yi-N vv b» dl ı s rind M h mm d b yin d ı ç kilir, s rl rind n örn kl r v rilir. G ni bilgiy v r d ırm y is Firudin b y Köç rlinin « z rb yc n d biyy t ı» dl ı s rind r st g lirik.

S v t dövründ r d ırcıl r I yüzil d bi mühitind n d nı rk n M h mm d b yd n d öt ri bilgi v rib, q m - q z ll rind n nümun l r t qdim dirl r. Y m v y r dıcılı ind n bir q d r g ni m lum t z d Q r d r linin « iql r» kit bınd ürc h luruq.

M h mm d b y q m l rınd g h öz d ı il , g h d i q t llüsü il ç ı ı dib. irl rinin birind y zır:

Bir n ç il özümü q müq yy d qıldım,
G hi i q d ım, g h M h mm d qıldım...

M h mm d b y irl rinin ç unu i q P riy h sr dib. Dövrünün b q y z rl r ı il d y z ı m l r ı mövcuddur. Ç u

itib-b ts d , Q sım b y Z kir, Mirz H s n V zir v, T lib b y
V zir v, C f rqu lu n N v v b q l rı il mü ir l ri q lib.

M h mm d b y iq ist d dlı v t b q l m yiy si
lub. Q l mini d biyy tın dürlü j nrl rınd sım yıb. rt y
çı rdı ı d biyy t nümun l ri nun z ki b ynınd n, z rif
ür yınd n b r v rir.

M h mm d b y iqin rınd n bir güld st :

y ud , s n y ndır ki, v f d r m m n,
Tutdu um i l ri y d yl yib l r m m n.
L yk bu n fsin lind n dünü gün z r m m n,
lib , üzük r , b nd yi-bi r m m n.
H r n t nbih d s n, n s z v r m m n,
G lmi m d rg hın l büdün ç r m m n.
R hm qıl, b ri- ud y , ki, gün hk r m m n,
sivü b d m lü rusiy hü r m m n.

G rçi düny y g lib g zdimü g tdim biçiz,
V rm dim yrü r z rr c t isü t miz.
rtdı hirsim m r zi, tm dim sl p hriz,
D i bund n s r y dur m n bir r hi-güriz.

N m l ri t si v r, ld n bir d st viz,
yl dim lq il n h q y r pür ü sitiz.

sivü b d m lü rusiy hü r m m n.
H r n i tutdum is b dü b dh r k t,
tm dim ükri-h y t, yl m dim fikri-m m t.
Bu d ni d hrd bihud k çirim vq t,
mdi r hl t d midir, q lmi m v r vü m t.
rms ri-gün h m, h, lim bis vq t.
Y tm dim m qs d bu v ch il h y h t, h y h t.
R hm qıl, b ri- ud y , ki, gün hk r m m n,
sivü b d m lü rusiy hü r m m n.

Y r b, imdi m n öz hv lim h yr n m ç ,
Q z bü q hrin dib fikr, h r s n m ç ,
Bilib tdikl rim f l p im n m ç ,
Bilm yib s hvü q l t i l ri giry n m ç ,
K r mi-lütfünü ç izz il cuy n m, ç ,
Qüss d n mü s h r z rü p ri n m ç ,
R hm qıl, b ri- üd y , ki, gün hk r m m n,
sivü b d m lü rusiy hü r m m n.

Tövb , y r bb, d i b d m limd n tövb ,
M siyy tr hin h m g t v g limd n tövb ,
H r il f lmu is sınımlı limd n tövb ,
D i bund n s nr m krü d c limd n tövb ,
yl r m sidq il m n pi z ölüm d n tövb ,
H r t ç ı m ı is bir d dilimd n tövb ,
R hm qıl, b ri- ud y , ki, gün hk r m m n,
sivü b d m lü rusiy hü r m m n.

Bilm z idim ki, bu l md lur z r lm q,
N ölüm v r, n q c lm q, n d bim r lm q,
d tim h r mi-k ysuy niguns r lm q,
M ili-l lü l bi- iqi-rü s r lm q,
V ll h lü ttü h yr ti-did r lm q,
Y r y r lub y rım il y r lm q
R hm qıl, b ri- ud y , ki, gün hk r m m n,
sivü b d m lü rusiy hi r m m n.

B li, m sud lub imdi m n r hi- il s,
Çünki l zım dü üb üsy n ri td qıs s,
Qüdr ti-hikm ti-h qd n görünür böyl v s,
Kim gör ruzi-c z h r ki i f lin t q s,
S n özün d d l günd n mü v n s,
N gör m hli y t r d d , n hli- il s,

R hm qıl, b ri- ud y , ki, gün hk r m m n,
sivü b d m lü rusiy hü r m m n.

N fsi- mm r yi-s rk g tirib qlim zur,
Cism il c nı tutub m rt b yi-kibrü qurur,
m lim l v, i im m zl m , ü lüm rü ur,
G lmi m q pın b inh m yi- ybü qüsür,
D i, y r bb, d rind n m ni s n yl m dur,
Q ym dı hirs, t m g rdi d i did d nur,
R hm qıl, b ri- ud y , ki, gün hk r m m n,
sivü b d m lü rusiy hü r m m n.

Mü t s r, h r n m l yl dim, ldum n dim,
H rs qıldı m ni h r n k si-dun dim,
N fs ucund n n b l ç kdi dili-b rb dim,
mdi n bir m lim ld , n v r bir z dim,
T pm dım bir k r m hli ki, d imd dim,
S n özün, d dım y t, b rı it f ry dim,
R hm qıl, b ri- ud y , ki, gün hk r m m n.
sivü b d m lü rusiy hü r m m n.

N üzüm v r s n s rı tutub n d d qılım,
N sözüm v r özümü l söz il d qılım,
Dili-b rb dı n ümmid il b d qılım,
N dim c nımı bu v rt d n z d qılım,
Ç r ldur ki, y n bu sözü övr d qılım,
R hm qıl, b ri- ud y , ki, gün hk r m m n,
sivü b d m lü rusiy hü r m m n.

Bir n ç il özümü q müq yy d qıldım,
G hi iq dımı, g h M h mm d qıldım,
M qi- bruyi tü l il mürt d qıldım,
iv yi-m hrü m h bb td y k s dd qıldım,
R vi i- qd M cnun d i r dd qıldım,

H r n i tutdum is , cüml sini b d qıldım,
R hm qıl, b ri- ud y , ki gün hk r m m n,
sivü b d m lü rusiy hü r m m n.

M h mm d b y hs n n K ng rlinin qızı S n b yiml
il qurmu du. bdüss m d b y, T ymur b y, B hbud b y dlı
ull rı v rdi.

Mirz br him S b

br him b y Mirz H s n lu 1801-ci ild u
h rind d ulmu du. btid i t hsilini t sind n lımdı. S nr
m dr s d uyub dini v düny vi lml r yiy l nmi di.
S v dlı ldu und n mirz ünvnı d ıyrdı. Mü llimlikl
m ul idi. Göz l t bi v tti v rdi. ir y zırdı. S b t llüsü
il n rm n zik p ziy nümun l ri y r tımdı. Mir Möhsün
N vv b y zır ki: «Mirz br him H s n lu Q r b in
u h lisinin m ll v irl rind ndir. nun sli B y zid
m ml k tind ndir. H yb tli bir ki i idi. S n ti mü llimlik idi v
y ı tti v r idi. n b il bund n vv l y tmi y nd
r hm t g dib. T llüsü «S b » lub. B z n ir d d yirdi.
Div nı y dur v irl ri p r k nd dir. Bir gün m rhum rv dı
yn nın üzünü k d rli görür, v cd g lib d rh l bu f rd il n
mür ci t dir:

yin yi-ruyind çün ldu k d r p yd ,
V hm yl gil n, ldu hımd s r p yd ».

T zkir ç i M h mm d Müct hidz d Mirz br him b y h qqınd y zır: «B di-S b n f tı-c nf z yi-n s yim fk rınd n iclü münf il l n z ti- s ndid sif t m rhum Mirz br him ibn H s n dır ki, hüsni- tti is hüsns hibl rinin ttin t n vur r imi . Hüsni-t bi is z yl n t r qim lunmu m rhum Mirz H s n b y V zir vun n zm n k ızın c v bı il bir n ç sözl rd n mübin lur. ül s t ül-k l m, bu s hibi- htir m vücud b n c dd n Q z hlind n l r q, t v llüd dib u h rind . T lim v t rbiy gördükd n s nr ır ömrün d k bu vil y td müd rrislik il imr ri-h y t d r imi . i yi-ömrü is min iki yüz s ks n ltı hier td n k çmi , u h rind d t unmu »

Mirz br him b yin u h rind büyük d t ı v rdı. kinci rus- r n s v ind h rin k m nd ntı nun vini z bt tmi di. Mirz br him b y Tiflis y zıb vini h bsd n qurt r mı dı.

Mirz br him b y yn nıml il qurmu du. M h mm d b y, H s n b y, Hüs yn b y, li b y, C f r b y, M hdi b y dlı ull rı v rdı.

8.3. tt tlıq

hm d ibn M h mm d Q r b i

hm d ibn M h mm d Q r b i mük mm l m dr s t hsili l mı dı. S v dlı ldu und n mirz ünvnı d ıyır dı. Göz l tti v rdı. K tib i l yirdi. Kit b üzü köçürm kl güz r n k çirirdi.

z rb yc n M Füzuli dın ly zm l r nstitutund Mirz hm din tti il köçürülmü kit bl r s l nılır.

M h mm dh s n ibn Mirz

M h mm dq sim Q r b i

M h mm dh s n ibn Mirz M h mm dq sim Q r b i mük mm l m dr s t hsili l m dı. S v d lı ldu und n mirz ün v nı d ıyrdı. Göz l tti v rdı. K tib i l yirdi. Kit b üzü köçürm kl güz r n k çirirdi.

z rb yc n M Füzuli dın ly zm l r nstitutund Mirz M h mm dh s nin tti il köçürülmü kit bl r s l nılır.

Mirz bdüll tif M ll K lb li lu

Mirz bdüll tif M ll K lb li lu 1797-ci ild u h rind d ulmu du. btid i t hsilini t sind n l m dı. Mük mm l m dr s t hsili l m dı. S v d lı ldu und n mirz ün v nı d ıyrdı.

Mirz bdüll tif mü llim idi. Q r b n z d l rinin ks riyy tin d rs d mi di.

Mirz bdüll tif tt t idi. Göz l tti il Q r b irl rinin ly zm l rind n div n h zırl mı di.

Mirz bdüll tiffin tör m l rind n b zil ri **L tif v** s y d m d ıyrdıl r.

Mirz bdüll tiffin M hdiqu lu, N c fqu lu v S dıq d lı ull rı v rdı.

Mirz H qv rdi ibn M di

c qv rdi lu Q r b i

Mirz H qv rdi M di c qv rdi lu 1807-ci ild u h rinin T brizli m h ll sind n d n lmu du. Mük mm l m dr s t hsili l m dı. S v d lı ldu und n mirz ün v nı

d ıyrdı. Göz l tti v rdı. K tib i l yirdi. Kit b üzü köçürm kl güz r n k çirirdi.

z rb yc n M Füzuli dın ly zm l r nstitutund Mirz H qv rdinin tti il köçürülmü kit bl r s l nılır.

Mirz H qv rdi F tm nis il il qurmu du. bb s, l kb r, l sg r, Q sım, Hüs yn, S m d dlı ull rı, Min v S kin dlı qızl rı v rdı.

M l li lif M ll K lb li lu

M ll K lb linin ikinci lu li 1811-ci ild u h rind d ulmu du. lk t hsilini t sind n lmı dı. S nr m dr s d umu du.

M ll li u d «K r lif » y m sı il t nınrdı.

M ll li göz l tt t idi. Bir ç t l ri y zm qd t y- tu u t pılm zdı. Mirz K zım isimli bir girdi nun y zıl rını t pl yıb « n i-Mirz K zım» dlı kit b d rc tdirib. Bu kit b m dr s l rd hüsni- tt örn yi kimi öyr dilirdi.

M ll li u h rind lif v zif sind ç lı ıb. lif q zı t r find n t yin lunurdu v l, b , k nd v h r içind dini i l r n z r t dirdi.

M ll li 1875-ci ild M rdinli m h ll sinin undu idi.

M ll li ir idi. lif t llüsü il ir y zırdı. Y zdı ı dördlükl rd n bir y rp q.

, bir s rv ki, s rbül ndi l m lmu ,
Gör ki, f ri c mi b ni- d m lmu ,
Q c f l k q ddin ymi hil l kimi,
Bu q kimi h lım gözüm n m lmu ,

M ll linin S l h, Sül ym n dlı ull rı lmu du.

M ll li 1893-cü ild v f t dib.

M h mm dr fi ibn D stm h mm d Q r b i

M h mm dr fi D stm h mm d lu mük mm l m dr s t hsili l mı dı. S v dlı ldu und n mirz ün v nı d ıyırdı. Göz l tti v rdı. K tib i l yirdi. Kit b üzü köçürm kl güz r n k çirirdi.

z rb yc n M Füzuli dın ly zm l r nstitutund Mirz M h mm dr finin tti il köçürülmü kit bl r s l nılır.

sı ibn S l h Q r b i

sı S l h lu mük mm l m dr s t hsili l mı dı. nun d mirz ün v nı v rdı. Göz l tti v rdı. Kit b üzü köçürm kl güz r n k çirirdi.

z rb yc n M Füzuli dın ly zm l r nstitutund Mirz sının tti il köçürülmü kit bl r s l nılır.

B dire n B yim

B dire n B yim 1785-ci ild G nc d düny y göz çmı dr. , G nc h kimi C v d nın n tic si, Ziy d nın n v si v U urlu nın qızıdır. 1806/1807-ci ill rd Q r b in s nuncu h kimi M hdiqulu n C v n ir r g tmi , iyirmi b il y ın övl dsız q l mı dr. 1822-ci ild Y rm l vun siy s tinin n tic si l r q M hdiqulu n 6 min tlı il r n k çmi , t min n 5 il r d y mı , g n r l P sk viçin n b r t v rm sind n s nr v t n q yıtı v 1832-ci ild ur udb nu N t v n h y t g lmi dir.

M hdiqulu nın ölümünd n s nr B dire n B yim q ymı C f rqu lu n t r find n incidilmi , y yl q y rl ri lind n lınmı , y ın l rı v q huml rı tutdurulmu dur. B dire n B yim dövlt zin sind n ild min qızıl nluq miqd rınd t q üd l mı dı.

B dirc n B yim Q fq zın bir n ç h rind lmu du. 1858-ci ild B kıl l rk n l ks ndr Düm (t) il görü d i tir k tmi di.

1861-ci ild q fl t n h y td n köçmü dü. irliyi v rdı. id kı f rd nundur:

Gör s n dilb rl rin bunc t m nn sı n dir,
Küsdürüb i qini, könlünü lm sı n dir?

8.4.Q r b in ruh nil ri

y tull h M h mm d H s n Q r b ı

Ay tullah eyx M h mm d H s n Qaraba i öz srinin d y rli t hqiqatçılardan, yüks k m qanlı f qihl rind n biri kimi müxt lif elml rd v f nl rd d rin biliyi olub, öz dövrünün adlı-sanlı aliml rind n sayılıb. T ssüfl r olsun ki, onun bar sind kifay t q d r m lumat ld yoxdur. O, ilk t hsilini öz diyarında - Qaraba da aldıqdan sonra, N c fi- r f h rin köçür, oranın m hur aliml rinin elmind n b hr l nib slam elml rind içtihat m qamına çatıb. O, Mövla N c f li M h mm d Rza o lu T brizinin dostlarından v yaxın adamlarından biri olub. M rhum Mirz M h mm d H s n T brizi Ay tullah Qaraba inin h yatı haqqında b l deyir: «O alim, kamil, xeyriyy çi, müh qqıq, llam v f qihl rd n biri olub”». Alimin v fat tarixi haqqında d qi q m lumat yoxdur.

y tull h y Mirz H s n Q r b ı

Ay tullah eyx Mirz H s n Qaraba i N c fi- r f h rinin yüks k m qanlı i aliml rind n v f qihl rind n sayılırdı. O, Yu rı Qaraba da do ulub, boya-ba a çatıb. Dini t hsil almaq m qs di il N c fi- r f h rin köçüb. Özünün ali d r c d üsul v fiqh t hsilini m hur alim, müçt hid eyx

Mürt za nsarid n alıb v n tic d içtihad d r c sin çatıb. O, eyx Mürt za nsarinin birinci v n q dim agirdl rind n biri olub. Ç lu lmi s rl r yazmıdır. Özünd n sonra yadigar qoydu u s rl r a a ıdakılardan ibar tdir:

- 1- rhi-duayi-S m t (1261-ci hicri ili);
- 2-Risal tül-c rat (1262-ci hicri ili);
- 3-Risal tüt-t qiyy ;
- 4-Risal tü müq dd matil-vacib;
- 5-Risal tün fi t cvid;
- 6-Risal tüt-t adül v t vacih;
- 7- ttameh fi dill tüs-sün n (1265-ci hicri ili).

N tic

z r b y e n i n q d i m t r i i b ö l g l r i n n l n Q r b b ü t ü n t r i i d ö v r l r d z r b y e n d ö v l t i n i n t r k i b i n d l m u d u . n t i k v r k n r t s r l r d l b n i y d ö v l t i n i n m ü h ü m v i l y t l r i n d n l n Q r b V I I - I X s r l r d r b i s t i l l r n m r u z q l m ı , i l f t i n d ı l m s ı n d n s n r d d d i l r i n , B ö y ü k S l e u q i m p r t r l i m ı n , s n r i s t b y l r d ö v l t i n i n , X I I I - X I V s r l r d M n q l i m p r i y s ı n ı n , X I V s r i n s n u – X V s r d i s T y m u r i l r d ö v l t i n i n t r k i b i n d l m u d u . S n r k ı d ö n m l r d z r b y e n Q r q y u n l u , q y u n l u v S f v i l r d ö v l t i n i n t r k i b i n d l n Q r b n e q S f v i l r d ö n m i n d b ü t ö v h l d Q r b v y G n c b y l r b y l i y i n d b i r l d i r i l m i d i .

S f v i - s m n l ı m ü h r i b l r i d ö v r ü n d Q r b t r p ı l d n - l k ç m i , b i r m ü d d t s m n l ı d ö v l t i n i n t r k i b i n d q l m ı , n h y t z r b y e n t r p q l r ı n ı n r n , R u s i y v s m n l ı d ö v l t l r i r s ı n d b ö l ü d ü r ü l m s i n t i c s i n d Y n i d n s m n l ı d ö v l t i n i n t r k i b i n d q l n b ö l g n i n h l i s i n i n k s r i y y t i n i t k i l t m i d i . z r b y e n t r p q l r ı n ı n b ö l ü d ü r ü l m s i n i n f l i t i r k e ç s ı l n R u s i y ç r ı I P y t r ö z ü n ü n g l c k i l ç ı l ı q p l n l r ı n ı h y t k ç i r m k ü ç ü n r m n i l r d n i s t i f d t m i , n l r ı n z r b y e n t r p q l r ı n k ö ç ü r ü l m s i n i m k n y r t m ı d ı . n u n 1724-cü i l n y b r ı n 10- d i m z l d ı ı f r m n g ö r r m n i l r i n y r l d i r i l m s i ü ç ü n m ü n b i t t r p q l r ı n n l r v r i l m s i , s n u c l r q , l b t t z r b y e n l i l r ı n d m y r l r i n d n d p r t s i y s ı n z r d t u t u l u r d u .

Q r b t r p ı 18-c i s r d d d ö y ü m y d n ı n ı ç v r i l m i , n h y t N d i r i n ö l ü m ü n d n s n r n l ı q k i m i b r q r r l m u d u . n l ı n b n i s i P n h l i n ı n h y t k ç i r d i y i t d - b i r l r n t i c s i n d n l ı n r z i s i b ö y ü m ü , s s i l – i q t i s d i

t dbirl r h y t k çirilm , bölg d ki lb n m likl rinin s p -
r tçılıq m yll rin q r ı q tiyy tl müb riz p rılmı , P n h
nın lu br him lil nın z m nınd nlı in r zisinin
g ni l ndirilm si m qs dil z rb yc n t rp ql rının nlı in
tr find birl dirilm si s h sind f l i p rılmı dı. u
q l sı m h mm d n Q c rın iki yürü ünün hidi
lmu du.

XVIII srin s nl rınd n b l y r q Rusiy imp riy sının
Q fq zd i lçılıq f liyy ti y nid n g ni l nir. 1801-ci ild
Gürcüst nın, 1803-cü ild C r-B l k nin, 1804-cü ild G ne
nlı mın Rusiy imp riy sı t r find n i lınd n s nr 1805-
ci ilin m y yının 14-d Q r b nlı ı il Rusiy mp riy sı
r sind Kür kç y müq vil si imz l nır. B l likl , Q r b
nlı ı Rusiy y ilh q lunur. S nr kı dön ml rd nlı in l v
dilm si, l r q y ni id r üsulunun y r dılm sı, p rıl n
isl h tl r n tic si l r q Q r b nlı y ı ı siy si m n sını
itir r k y lıız c r fi nl y ı kimi q lır. I srin 40-ci
ill rind k çiril n inzib ti isl h tl rın n tic sind y ni qub r-
niy l r y r nır u q z sı 1867-ci ild y r dıl n Y liz v tp l
qub rniy sının t rkibin v rilir. u q z sının r zisind
Z ng zur C v n ir v C br yıl q z l rı t kil dilir, n tic d
u q z sı v hid inzib ti id r sini itirir. Ç rizmin y ritdiyi
i lçılıq siy s tinin d v mı l r q Türkm nç y müq -
vil sind n s nr rm nil rin kütl vi sür td z rb yc n
t rp ql rın köçürülm si il bölg d d m kr fik r it d yi ir.
rm nil r inzib ti id r çilikd özl rin y r lrl r.

srin ilk q rin si Q r b t rp ı üçün bir sır
f ci l rl mü y t lunur. rm ni r 1918-ci ild B kıl ldu u
kimi, Q r b d d s yqırımı tör dir l r. 1920-ci ild C
süqut tdikd n s nr b l vikl rl l bir l n rm ni s p r tçıl rı
1923-cü ild D lıq Q r b Mu t r Vil y tinin t kilin n il
lurl r. z rb yc n t rp ql rın göz dik n b d h q yul rımız
20-30-cu ill rd öz ist k rin n il l bilm dikl ri üsün
müh rib ill rind v nd n s nr D lıq Q r b r zisinin

rm nist n v rilm si s h sind ki i l rini f ll dırırl r. r zi iddi l rının b çı dı mı gör n rm nil r 1948-1953-cü ill rd 100 mind n ç z rb yc nlılının d d -b b yurdl rınd n q vulm sını il lurl r.

srin s nlrınd rm ni s p r tçıl rının z rb yc n q r ı r zi iddil rı y nid n gücl nm y b l yır. Rusiy h rbi qüvv l rinin köm yi il 1992-ci ilin f vr l yınd d h tli c lı s yqırımı h y t k çirilir, D lıq Q r b v nun tr find l n 7 r y n i l dilir, bir mily n y m z ri türkü did rgin s lınır. BMT-nin i l t rp ql rının z d dilm sind ir 4 q tn m si lm sını b m y r q rm nist n y n d rici h v d rl rın r l n r q i lçılıq siy s tini bu gün d d v m tdirir.

Göründüyü kimi, Q r b t rp ı z rb yc nın yrılm z hiss sidir. Bu bölg t q dim z m nlr d n b ri z ri türkl rinin y yı m sk nlrınd n lmu du. z rb yc n R spublik sı i l lunmu t rp ql rın z d dilm si, dövl tin r zi bütövlüyünün b rp dilm si, b yn l lq hüquq n rm l rı ç rçiv sind z rb yc n- rm nist n D lıq Q r b mün qi sinin h ll dilm si u rund f l i p rır.

Q Y N Q L R V D B Y Y T

1. A amalı F. XVIII srin II yarısı - XIX srin vv II rind Quzey Az rbaycan xanlıqlarının sosial-iqtisadi v ziyi ti. B., 1999.
2. A amalı Y. Qaraba xanlı ının qon u xanlıqlar v dövl tli ri münasib tli ri. B., 1998.
3. und v H. Q r b n m l r. II jild. B., 1989.
4. Az rbaycan Respublikası M rk zi Dövl t Tarix Arxivi (AR MDTA), f. 77; f. 82; f. 91; f. 130.
5. Az rbaycan tarixi üzr qaynaqlar. B., 1989.
6. Bakıxanov Abbasqulu a a. Gülüstani- r m. B., 2001.
7. J v n ir M.J. Q r b t ri i. B., 1969.
8. D lili H. . Az rbaycanın c nub xanlıqları XVIII srin ikinci yarısında. B., 1979.
9. Eyvazova R. f qanıstanın türkm n li toponiml ri. B., 1995.
10. hm dov T. Az rbaycan toponimikasının sasları. B., 1991.
11. liyev F., H s nov U. r van xanlı ı. B., 1997.
12. liy v . D lıq Q r b . B., 1989.
13. F zlullah R id d d in. O uznam . B., 1992.
14. G nc (tarixi oçerk). B., 1994.
15. Göyü ov R. Qaraba ın keçmi in s yah t. B., 198.
16. Hacınski .B. Qubalı F t li xan. B., 1959.
17. Hacıyeva Z. Qaraba xanlı ı: sosial-iqtisadi münasib tli r v dövl t qurulu u. B., 2007.
18. H midova .P. XVIII srin ikinci yarısında Az rbaycan Gürcüstan münasib tli ri tarixind n. B., 1985.
19. Kalankaytuklu M. Alban tarixi. Mxitar Qo . Alban salnam si. B., 1993.
20. Köç rli F. Az rbaycan d biyyatı. I c. B., 1978.
21. Qaraba nam l r. I cild. B., 1990.
22. Qaraba nam l r. II cild. B., 1991.
23. Q ybull y v Q. Q r b . B., 1990.

24. Qeybullayev Q. Q dim türkl r v Erm nistan. B., 1991.
25. M h mm dh s n V lili. Az rbaycan-co rafi-t bii, etnoqrafik v iqtisadi mülahizat. B., 1993.
26. M mm dov B. Nat vanın air qohumları. B., 1989.
27. M mm d v .M. L nk r n nlı ı Birinci Rusiy - r n müh rib si dövründ . B., 2007.
28. Mirz hm d Mirz Xudaverdi o lu. xbarnam . B., 2000.
29. M h mm dh s n V lili. Az rbaycan-co rafi-t bii, etnoqrafik v iqtisadi mülahizat. B., 1993.
30. M mm dov B. Nat vanın air qohumları. B., 1989.
31. M mm d v .M. L nk r n nlı ı Birinci Rusiy - r n müh rib si dövründ . B., 2007.
32. Mirz hm d Mirz Xudaverdi o lu. xbarnam . B., 2000.
33. Mirz Yusif Qaraba ı. M cmueyi-Vaqif v müasirl rini dig r. B., 1991.
34. Molla M h mm d Cari. Car salnam si. B., 1997.
35. Mustafayev T. XVIII yüzillik - XIX yüzilliyin vv ll rind Osmanlı-Az rbaycan münasib tl ri. B., 2002.
36. Mustafayev T. Qub nlı ı. B., 2005.
37. Mustafayeva N. C nubi Az rbaycan xanlıqları. B., 1995.
38. N c fli G. Az rbaycan xanlıqlarının Osmanlı dövl ti il siyasi laq l ri (XVIII srin II yarısı). B., 2002.
39. N c fli G. XVIII srd Az rbaycan r zisind rm ni dövl ti y r dılm sı c hdl ri. B., 2007.
40. N vvab M.M. 1905-1906-cı ill rd erm ni-müs lman davası. B., 1993.
41. PiriyeV. Az rbaycan XIII-XV srl rd . B., 2003.
42. PiriyeV. Az rbaycanın tarixi co rafiyası. B., 2002.
43. ki xanlı ının tarixind n. B., 1993.
44. Yesai H s n C lalyan. Alban ölk sinin qısa tarixi (1702-1722). B., 1992.
45. Yüzba ov R., liyev K., S diyev . Az rbaycanın co rafi adları. B., 1972.

46. BOA Hatt-i Humayun, 6748-A, Belgeler, I c., 45; II c., 37.
47. Osmanlı devleti ile Azərbaycan Türk hanlıkları arasındakı münasibetlere dair arxiv belgeleri. I kitab. Ankara, 1992.
48., 2007.
49. . . . XVIII . . . -, 1965.
50. . . . // : - - 200. ., 2005, . 5-31.
51., 2003.
52. : - 200. ., 2005.
53. . . . // : - 200. ., 2005, . 135-144.
54., 1999.
55. . . . XVIII . . ., 1948.
56. . . . -, 1986.
57. . . . XIX -, 1966.
58. . . . (. . . - XVIII- . . . XIX . . .) // : - 200. ., 2005, . 128-134.
59. . . . // : - 200. ., 2005, . 89-101.
60. . 3 .
61. . , 1823 . , , 1866.
62. , . 23, . 13, 3 .; . 15, . 449.
63. , . 52, . 1, . 126, 1 .

64. , . 82, . 1/194, . 234.
65., 2004.
66. // - , 1971, 3.
67. - . ., 1971.
68. , . 23, . 3, . 13; . 15, . 49.
69. . // . . 1947, 4.
70. . . ., 1866.
71. . . - . ., 1904
72. Cahangir M. Yeni tarix. Abbas qbalın çalı maları il . Tehran, 1327 (f rsc).
73. D yan t bülh s n. Ölçü v d y rl rin tarixi lü ti; pul v sikk l r (lt hfimd n). T briz, 1376, Ç. . II c. (f rsc).
74. Dünbülü bdürr zaq M ftun. T crüb tül- hrar v t sliy tül- brar. Hüseyñ Qazi T bat bainin düz li i v lav si il . T briz, 1349 (f rsc).
75. zzüddövl Sultan hm d Mirz . «Tarix- zdi» (f rsc).
76. F zlullah R id ddin. Camü t-t varix. II cild. Tehran, qbal (f rsc).
77. F zlullah R id ddin. Camü t-t varix. Tehran, I-II cildl r, 1362 hicri- msi (f rsc).
78. Gökç C. Qafqaz v Osmanlı imperatorlu unun siyas ti (T rcüm Vahabl). Tehran, I cild, 1373 (f rsc).
79. sg nd r b y Türkman (Mün i), Tarixi-al m-arayi-i bbasi, I cild v II cildin yarısı. Tehran, 1382 hicri- msi (f rsc).
80. Kavyan Nur hm d. Az rbaycanın ümumi tarixi. Tehran, 1346 (f rsc).
81. Qulamrza T bat bai Muc d. II cild. T briz, 1373 (f rsc).
82. Mehdi Bamdad. ran dövl t adamlarının t rcüme-yi-halı XII, XIII, XV şıl rd . 3 cildl . I cild, s. 10. N.B.J.Z var, 1368 (f rsc).
83. M h m d Sadiq M rv zi. Ah nge-siru e tarix-e c nghanayan v rus (f rsc).
84. M h mm d C f r Xormouci. H aye -ül xbare-naseri.

- H s n X divc min t rtibi il . I-II cild r. Tehran, 1363 (f rsc).
85. M h mm d Kazım M rv zi. Al marayi-Nadiri (f rsc).
86. M h mm d Sadiq M rv zi. Ah nge-siru e tarixe-c nghayeran v rus (f rsc).
87. M h mm d T i Sar vi. Tarixi-M h mm di (f rsc).
88. Mirz M h mm d Sadiq Mus vi sfahani. Tarix-Gitiqo a (f rsc).
89. Mirz R id dibü ü ra. Tarixi f ar. T briz, 1346 hicri- msi (f rsc).
90. Mirz S mia. T zkür t l-mülük. Tehran, 1368, hicri- msi (f rsc).
91. Nadir Mirz . Darüss lt n T brizin tarix v co rafiyaı (f rsc).
92. N fisi S id. Müasir dövrd ranın ictimai v siyasi tarixi. V çap, II cild. Tehran, 1364 (f rsc).
93. Rahv r Li van, lirza, Zar ahmir s. Qaraba tarixi. Tehran, 1376 (f rsc).
94. R id dđin F zlullah. Camü t-t varix. II cild. Tehran (f rsc).
95. Riyahi M h mm d min. Xoy tarixi. I cild. Tehran, 1372 (f rsc).
96. Rzaqulu xan Hiday t. Rövizüs-S fayi-Nasiri (f rsc).
97. S rdariniya S m d. Qaraba . T briz, 2005 (f rsc).
98. mimi li sg r. ran Qacar s lt n ti dövründ . III cild. Tehran, 1371 (f rsc).

Münd ric t

Giri	3
I f sil. Q r b m t ri in n z r	4
II f sil. n h m y r nm t ri ind n	27
III f sil. n h m inzib ti qurulu u	36
IV f sil. n h m id r tm p r ti	38
V f sil. n h m ictim i-siy si y m	64
VI f sil. Q r b n h m m n q n u n h q l r v dövl tl rl mün sib tl ri	87
VII f sil. n h m s si l-iqtis di v ziyy ti	170

mr h v M is, ingiz lu nv r, H s n v H bil.
Q r b nli 1. D rs v s iti. B k1, Müt rcim, 2008. – 208 s.

Kit b Müt rcim n riyy t-p liqr fiy mü ssis sind
h zır di p zitivl rd n  p dilmi dir.

K ız f rm tı 60 84 1/16. H cmi 13,5 .v.